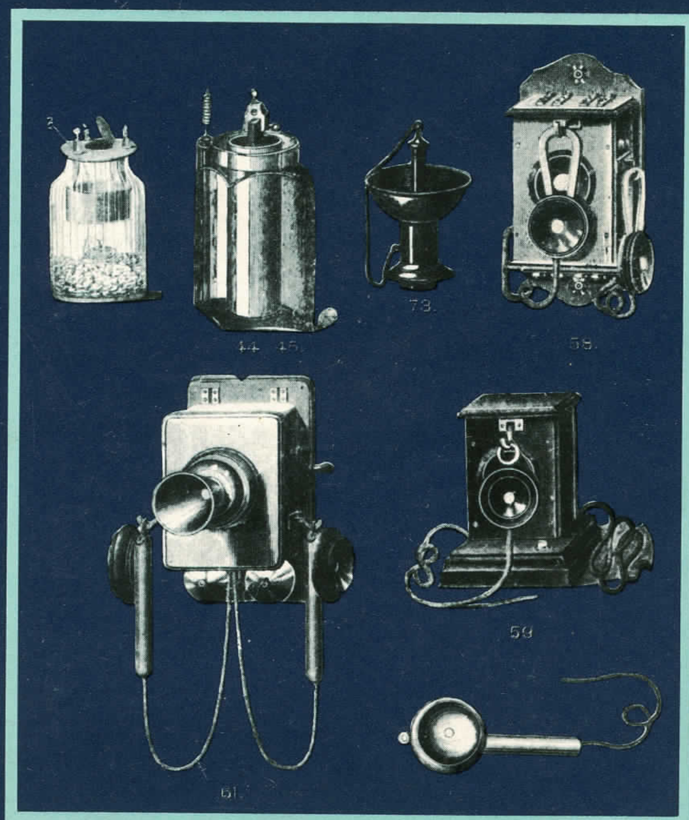
STOGODIŠNJICA TELEFONIJE U HRVATSKOJ

1881-1981

2.5096

Dr VELIMIR SOKOL / STOGODIŠNJICA TELEFONIJE U HRVATSKOJ

Za sjećanje na drugarski
susret umirovljenika TT
tehničke sekcije.

Zagreb, ..5. 1982.

RADNA ORGANIZACIJA PTT PROMETA ZAGREB PTT MUZEJ

Dr VELIMIR SOKOL

STOGODIŠNJICA TELEFONIJE U HRVATSKOJ

1881 – 1981

ZAGREB 1981.

Vijesti o zbivanjima u vremenu i prostoru su za svako društvo, na bilo kom stupnju razvitka se ono nalazilo, oduvijek bile jedan od osnovnih faktora svekolike aktivnosti unutar i izvan njegova kruga. Bez vijesti o zbivanjima, događajima, kretanjima i kolanju ideja, ono bi zasigurno zaostalo na početnoj stepenici svoga razvoja. Kako se društvo razvijalo, sve je više rasla potreba za brzim i sigurnim primanjem i otpremanjem vijesti, da bi konačno u naše današnje vrijeme poprimila upravo neslućene razmjere. Prijenos vijesti dosegao je danas takve razmjere da mu zemaljski prostori nisu dovoljni, te svoja tehnička sredstva sve više prenosi u vanzemaljsku sferu.

Brzo i sveobuhvatno informiranje danas je nasušna potreba sviju naroda i zemalja do te mjere, da se smatra da informacija u današnjem tzv. postindustrijskom povijesnom periodu uz sirovinu i energiju predstavlja treći jednako značajni faktor razvoja društva.

Nastojanja za brzim, sigurnim, naročito potpuno objektivnim informiranjem, pretvara se u današnje vrijeme u kategorički zahtjev za ozakonjenje prava sviju naroda na totalno informiranje koje će biti oslobođeno od postojećih pritisaka i monopola, prikrivanja, prešućivanja i iskrivljavanja informacija. Na nedavnom dvadesetom zasjedanju Generalne konferencije UNESCO-a zahtjev za mijenjanjem odnosa u informiranju i cjelokupnom svjetskom sistemu komuniciranja razbijanjem postojećih monopola nad informacijama, koji drži svega pet velikih svjetskih agencija, izbio je u prvi plan.

Kvantitet i kvalitet današnjih tehničkih sredstava komuniciranja toliko je napredovao da se može govoriti o pravoj eksploziji tih sredstava, posebno u elektrovezama ili telekomunikacijama. Telekomunikacije su omogućile prijenos misli, vijesti i poruka brzinom rasprostiranja elek-

triciteta, a na pragu smo otkrićima koja će omogućiti da se rasprostiru brzinom svjetlosti.

Nekada su ljudi u prijenosu vijesti raspolagali samo trima sredstvima: govorom, pismom i dogovorenim signalima. Riječ je bila ograničena dometom ljudskog glasa, prijenos pisma brzinom kretanja pismonoše, a signali — optički i zvučni — atmosferskim uvjetima. Tek je Chappeov optički telegraf potkraj 18. stoljeća pružio mogućnost relativno uspješnog prenošenja slova iz kojih su se mogle sastavljati i na daljinu prenositi cjelovite rečenice.

Prava revolucija otpočela je u trenutku kada je Amerikanac Samuel Finley Breese Morse 24. svibnja 1844. u 9 sati po američkom vremenu, posredstvom svog električnog telegrafa između Washingtona i Baltimora otpravio prvi telegram.

Time otpočeta era telekomunikacija, ustvari saobraćajna revolucija, tri decenija kasnije ušla je u područje o kojemu su snivali tek poneki istaknuti umovi. Dana 10. ožujka 1876. drugi veliki Amerikanac, Alexander Graham Bell, »prisilio je obično željezo da progovori ljudskim glasom« — konstruirao je prvi električni telefon. Već početkom 1887. proradila je u New Havenu prva javna telefonska centrala, od koje je telefonija naglo pokročila u svijet. Za razliku od telegrafa, telefon je omogućio izravno, bez posrednika, prenošenje govornih poruka, što je dotad bilo nezamislivo.

Ispunilo se proročanstvo Sir Davida Bewstera, engleskog fizičara, koji je početkom 19. stoljeća ustvrdio: »Mi ne sumnjamo da ćemo prije nego li mine jedno stoljeće među tekovine nauke ubrojiti signalni i govoreći stroj«! A usavršavanja i pronalasci koji su slijedili pokazali koliko je nenaučno bilo mišljenje Gide Charlesa, francuskog ekonomiste, koji je smatrao da je u domeni sredstava veza već ostvaren toliki napredak »... da se ne da zamisliti šta bi se još moglo dodati«!

Kao ni jedan tehnički pronalazak dotad, telefon je naglo osvajao svijet. Svega tri godine iza kako je proradila telefonska centrala u New Havenu stigao je i do Zagreba. Ali dok je telegraf u naš grad stigao tek nakon šesnaest godina i bio uveden po državi zbog potreba i njene vojne i civilne uprave, telefon je već nakon četiri godine uvela, vlastitom inicijativom, zagrebačka gradska uprava, da bi zadovoljila svoje potrebe za komuniciranjem između pojedinih ureda gradskog poglavarstva.

Spomenuto je poglavarstvo već potkraj 1880. otpočelo radovima na podizanju telefonske linije između svog građevnog ureda u Ćirilo Metodskoj ulici u Gornjem gradu i gradskog vodovoda nalazećeg se u blizini današnjeg Zapadnog kolodvora. Da grad u studenom iste godine nije zadesio težak potres, u Zagrebu bi već te godine proradio prvi telefon. No kako su uprkos tome radovi bili ubrzo nastavljeni, to je svečano puštanje prve zagrebačke telefonske linije u promet uslijedilo 8. siječnja 1881.

Navršilo se tako stotinu godina otkako se zbio ovaj svakako značajan događaj u povijesti telekomunikacija u gradu Zagrebu i Hrvatskoj, u kojoj i neki drugi razvijeniji gradovi uskoro slijede njegov primjer.

Da bi ova značajna godišnjica bila vidno obilježena Radna organizacija PTT prometa Zagreb odlučila je u povodu proslave Dana PTT radnika SR Hrvatske — u koji se proslavljaju značajne godišnjice iz života i rada organizacije i njenih radnih kolektiva — objaviti zbornik radova posvećenih postanku i razvitku telefonije u Hrvatskoj od njenih prvih početaka do današnjih dana. Kako su se međutim ispriječile objektivne poteškoće, to je izdavanje spomenutog zbornika odloženo i odlučeno da se zasad objavi monografija o prvim danima telefonije u Zagrebu i drugim mjestima Hrvatske do godine 1895. Ovom godinom naime, završava se prvi period razvitka telefonije u nas, koja se od samoupravne i privatne inicijative prerasta u državnu inicijativu.

Izdavač ovim spomen-spisom želi u povodu jubileja izraziti priznanje i zahvalnost svima onima koji su svojim radom doprinijeli razvitku naše telefonije u prvom deceniju njenog postojanja.

Stalni odbor za proslavu
Dana radnika Radne
organizacije PTT prometa
Zagreb

PREDSJEDNIK
Ivan Štritof, dipl. inž.

Sredinom 19. stoljeća kad do Zagreba stiže prvo veliko tehničko dostignuće na polju telekomunikacija — telegraf — taj grad već je postao razvijeno upravno središte s razgranatim društvenim, ekonomskim i kulturnim životom gornjeg građanskog sloja. Razvijajući se postepeno iz malog srednjovjekovnog gradića u grad 18. i 19. stoljeća, Zagreb je prošao kroz niz političkih, ekonomskih i društvenih zbivanja uvjetovanih okolnošću da se nalazio na granici Austrije, odnosno austro-ugarskog carstva, prema Turskoj. Bio je najveća gradska aglomeracija na obrambenoj liniji Austrije i na tranzitnoj točki prodiranja Ugarske prema Jadranskom moru. Na obali toga mora pak nalazila se i vjekovna obrambena linija prema Veneciji, a potom prema Italiji, pa su navedene činjenice imale presudno značenje za uvođenje i širenje mreže telekomunikacija, telegrafske a zatim i telefonske. Ishodište telegrafske mreže bilo je u Zagrebu i otuda se ona širila na čitavu Hrvatsku, u pravcu juga i istoka, kao jedinstveni sistem jednog novog oblika prometa pod upravom centra u Beču. Telefonija u Hrvatskoj, naprotiv, započela je i neko se vrijeme razvijala kao posve

privatna poduzimljivost ili lokalna aktivnost gradskih općina na njihovim područjima. Tek kasnije kad je država preuzela i telefoniju u svoje ruke, a to je bilo u vrijeme kad je u austrijskom carstvu već bio proveden dualizam, pojavljuju se dva zasebna telekomunikaciona upravna centra: Beč za Istru i Dalmaciju i Budimpešta za Hrvatsku, Slavoniju i Hrvatsko primorje. Ta podjela imala je značajnu ulogu u nejedinstvenom i neravnomjernom širenju telefonije u Hrvatskoj, što će se održavati i osjećati sve do vremena propasti Austro-Ugarske, pa čak i kasnije.

U vrijeme kad je austrijska telegrafska mreža stigla do Zagreba,[1] u životu toga grada zbio se presudan događaj: dva srednjovjekovna gradića, Gradec na brdu Griču i biskupski Kaptol, sjedinjeni su 1850. godine u jednu gradsku općinu.[2] Grad se tako konačno otrgnuo od svoje više od sedam stotina godina duge srednjovjekovne zatvorenosti i pokročio putem bržeg razvijanja. Premda će još neka tri desetljeća ostati gradom na četiri stotine godina trajućoj austrijskoj Vojnoj krajini i biti njenim vojnim i građanskim središtem, što je uvelike utjecalo na održavanje zastarjelih političkih i upravnih mjera i ciljeva austrijske uprave u gradu, Zagreb počevši od 1850. postiže brži i svestraniji razvitak. Zahvaljujući tome prerasta u najveću i najjaču urbanu sredinu u tadašnjoj Hrvatskoj.

Pri tome, kao jedan od najznačajnijih činilaca toga razvitka ukazuje se širenje komunikacija odnosno saobraćanja s drugim gradskim sredinama u Hrvatskoj i izvan nje.

Grad postepeno ulazi u austro-ugarski prometni sistem i preko njega u evropski, odnosno svjetski. U tome telegraf kao sistem prijenosa vijesti — koji je neusporedivo nadmašivao već zastarjeli poštanski promet, još uvijek zasnovan na upotrebi poštanskih kola, u svima pravcima kojima nije saobraćala željeznica — postao je vrlo značajan činilac u razvijanju poslovnog, a time i ekonomskog života grada.

Gotovo je čudnovato kako se Zagreb razvijao uprkos svima nedaćama i preprekama koje mu je nametala tuđinska vlast. Ta je upravo 1850. počela provoditi svoj apsolutizam, centralizaciju i germanizaciju, da bi sve to dva desetljeća kasnije predala u nasljedstvo ugarskom nacional-šovinizmu. Pravo je čudo da grad u takvim prilikama, zapravo bez pomoći izvana i oslonjen jedino na vlastite snage, uspijeva razviti se čak mimo volje vladajućih i njihovih zastupnika.

U trenutku kad se grad pripremao, u okviru vlastite inicijative i vlastitim sredstvima, uvesti novopronađeno sredstvo na polju telekomunikacija — telefon — doživio je veliku katastrofu. Potkraj godine 1880. pogodio ga je snažan potres, koji je porušio ili oštetio veliki broj kuća i stanovništvu nanio neprocjenjive štete. Grad se ni u takvim okolnostima nije predao: otpočela je intenzivna obnova i daljnje širenje grada, i to u razmjerima po kojima se spomenuta godina može uzeti kao godina nestajanja starog i izrastanja novog Zagreba.[3]

Premda u skromnim razmjerima, uvođenje telefona uklopilo se u obnovu i razvitak grada.

Da bi se vidjelo kada i kojim putem je telefon stigao do Zagreba i kako je došlo do njegova uvođenja, treba nešto kazati o pojavi tog epohalnog pronalaska i njegovog širenja u domovini mu Americi, te otuda u zemlje Evrope.
Zahvaljujući dugotrajnom i mukotrpnom eksperimentiranju raznih pregalaca u Evropi i Americi, mahom ljudi koji po svojim zvanjima nisu pripadali redu elektrotehnički obrazovanih stručnjaka, čovječanstvo je 14. veljače 1876. ostvarilo svoj davni san — prijenos govora na dotad neslućene udaljenosti.
Spomenutog dana u američki patentni ured stupio je Amerikanac Alexandar Graham Bell, profesor zavoda za gluhonijeme, i prijavio spravu posredstvom koje se može prenositi govor, a nazvao ju je — »telefon«. Tri mjeseca kasnije demonstrirao je svoj pronalazak pred American Academy of Art, dokazavši da je ispunio obećanje dato sebi prije mnogo godina — da će »prisiliti željezo da govori«. Javnost je njegov pronalazak ocijenila kao doduše zanimljivu, ali posve beskorisnu igračku. No, kad je već duboko razočaran neshvaćanjem pomišljao napustiti daljnje vršenje pokusa, nov podstrek dala mu je iste godine održana elektrotehnička izložba u Philadelphiji. Istupio je sa svojim pronalaskom koji su zapazili istaknuti američki i evropski znanstvenici. U kolovozu iste godine izvršio je prvi javni pokus prenošenja govora na udaljenost od osam milja.[4]
Nakon što je u travnju 1877. prijavio drugi patent za svoj poznati »ručni telefon«, dvije slušalice koje su ujedno služile i kao davaoci, Bell je svoj

usavršeni telefon s uspjehom iskušao na pokusnoj telefonskoj liniji Boston—Sommerville. Uprkos tome sumnja u njegov pronalazak i dalje je trajala. Pariški »Journal Télégrafique«, u povodu spomenutog pokusa još potkraj 1877. pisao je, da se u Bellov pronalazak može osnovano posumnjati.[5]
Da bi raspršio sumnje i dokazao da je njegov telefon značajno tehničko dostignuće, Bell je krenuo u Evropu da bi ga ondje demonstrirao istaknutim evropskim znanstvenicima: u listopadu iste godine prikazao ga je Akademiji znanosti u Parizu, a u siječnju 1878. Kraljevskom društvu u Londonu. Ali i ondje je neki poznati istraživač na polju elektriciteta izrazio sumnju u vrijednost njegova pronalaska. Ta sumnja, začudo, izražena je u trenutku kad u Americi u praktičnoj upotrebi djeluje čak 14.000 telefona i nakon što je u New-Havenu već bila u izgradnji prva lokalna telefonska mreža u svijetu.[6] Bellu se dogodilo ono što i mnogim pronalazačima prije njega, tj. da znanstveni krugovi nisu mogli shvatiti kako i »laici« mogu ostvariti prave pronalaske, odnosno takve koji pobijaju zastarjela naučna shvaćanja.
Presudan za širenje telefona izvan Amerike bio je članak objavljen 6. X 1877. u časopisu »Scientific American« koji je pobudio zanimanje tadašnjeg ministra njemačkih pošta Heinricha v. Stephana. Prema njegovom nalogu uprava njemačke pošte zatražila je od Bella da joj isporuči nekoliko oglednih primjeraka telefona, ali ih je još prije Bellova odgovora dobila iz Engleske, gdje su pokusi s telefonom bili već započeli. Nakon kraćeg ekspe-

rimentiranja u okviru ministarstva, Njemačka je 5. XI 1877. kao prva evropska zemlja uvela telefon u službeni i potom u javni saobraćaj.[7] H. v. Stephan je tom prilikom kazao, da će se »... taj dan pamtiti«.[8]
U Austriju, unutar koje se tada nalazila Hrvatska, telefon je stigao preko Njemačke iste 1877. godine, no na novotarije vječno sumnjičava Austrija prepustila je sve pokušaje uvođenja telefona privatnoj poduzetnosti. Postupala je dakle na isti način kao i kod uvođenja telegrafa, koji se u početku pojavio u privatnoj eksploataciji. Podržavljivanje privatnih telefonskih mreža započela je istom u siječnju 1893. Do tada zadovoljila se donošenjem propisa kojima je državni poštanski i telegrafski monopol bio proširen i na telefon.
Zahvaljujući okolnosti da je članak iz »Scientific American« bio prenijet u lajpciški »Illustrierte Zeitung«, austrijski inženjeri i tehničari imali su priliku potanko upoznati se s konstrukcijom i radom Bellova telefona, pa su već 1877. mogli početi s pokusima. Prednjačio je bečki inženjer Franz Nissl (kasnije utemeljitelj još postojeće tvornice telekomunikacionih uređaja), koji je već 20. XI 1877. pokusno uveo telefon u bečku (Visoku tehničku školu), da bi ga prikazao profesorskom zboru.[9]
Vijest o telefonu stigla je u Zagreb čak prije Nisslove demonstracije. Već 27. XI zagrebački »Agramer Zeitung« objavio je poduži informativni članak u kojem se govori o pojavi telefona u Americi, načinu na koji funkcionira, a zatim o velikom značenju ovog novog pronalaska koji je prihvaćen

od strane poslovnog svijeta. Ističe se kako će širenjem telefona u druge zemlje ovo značenje još više doći do izražaja. Na kraju se daju i neki podaci o izumitelju A. G. Bellu.
Nakon ove vijesti zagrebačke »Narodne novine«, u razmaku od 12. do 20. XII 1877. objavile su dva napisa, koja ćemo ovdje doslovno citirati, jer su to bili prvi glasovi o telefonu koji su doprli do Hrvatske. Evo prvog napisa:

»VIEST — Telefon: Naši čitatelji sigurno su već mnogo čitali i čuli o tom novom »čudu« našega vieka — o toj novoj pobjedi prirodoslovne znanosti. Ovih smo danah imali priliku uvjeriti se, da taj drugačije posve neznatni i jednostavni stroj podpuno opravdava glas, koji se je o njemu brzo saznao. Možeš uzdisati, govoriti ili pievati, a drugi te pomoćju telefona čuje i u velikoj daljini. Misliš, da stoji uz tebe, pa ti u uho glasno i razumljivo šapće svoje misli i svoja ćuvstva. Telefon ima važnu budućnost. Glavna zasluga, što je izumljen, ide prirodoslovce Reissa i Grahama Bella«.[10]

Citirana vijest upućuje na zaključak, da su Zagrepčani i prije gornje vijesti imali prilike čuti o pojavi i širenju telefona u Americi i Evropi. Ako je točno, oni su mogli o tome čitati samo u njemačkim novinama. Na to pak upućuje činjenica što se uz Bella kao pronalazač telefona spominje i njemački učitelj Philipp Reiss. On je vršio pokuse s telefonom, ali nije uspio konstruirati aparat kojim bi se mogao razgovijetno prenositi govor. Uza sve to Nijemci ga i danas slave kao prvog pronalazača telefona.

Nejasan je onaj dio napisa u kojemu se govori o tome da su neki Zagrepćani, ili pak samo njegov autor u vrijeme objavljivanja te vijesti imali priliku vidjeti telefon i uvjeriti se u njegovu sposobnost da prenosi govor. Gdje i kada je to moglo biti iz napisa se ne razaznaje, pa se stoga može zaključiti da je ta vijest očito doslovce preuzeta iz nekih austrijskih, zapravo bečkih novina koje su pisale o Nisslovim pokusima.

Drugi napis glasi:

»VIEST — Pokušaji s telefonom: Ravnateljstvo brzojava u Gradcu činilo je također pokušaje s telefonom, te je posliedak bio vrlo zanimiv. Najprije je žicom vođen zvuk u Maribor. Tu i u Gradcu stajao je po jedan telefon, a oba bijahu spojena brzojavnom žicom. U telefon govoreno je, svirano pred njim, pjevano itd, te je zvuk žica jasno donosila na drugo miesto.

Kasnije je i u Cjelovcu postavljen telefon te je spojen žicom između Gradca i Maribora. Što je iz Gradca u Cjelovac govoreno, razabiralo se dobro u srednjoj postaji u Mariboru. Zvuk bijaše tako naravan, da se je mogao razaznati i glas onoga koji govori. Pojedine rieči razumjele su se skoro vazda posve dobro, čitave izreke riedko.

Kod prvog pokušaja smetala je osobito neka tutnjava. Struja je, kao što je kod običnog brzojavljanja, išla taj put polovicom žicom, a polovicom zemljom, te je šum željeznice uz telefonsku struju donosio onu tutnjavu. Dojdući dan išla je struja samo žicami, te je tutnjava prestala. Druga je još tegoba telefoniji, što dotle dok žicom imadu glasovi ići, moraju sve druge žice po istih stupovih mirovati. Napokon treba da je podpun mir u prostorijami gdje su telefoni. Dok se sve te tegobe ne otklone, bit će praktična vriednost telefona vrlo dvojbena«.[11]

Ova prva vijest koja je k nama stigla o prvim pokusima telefoniranja na daljinu na austrijskom području, i to na području nedaleko od naših današnjih granica, mahom vrlo rječito svjedoči o teškoćama koje su proizlazile otuda što su za telefonski prijenos bili korišteni jednožičani telegrafski vodovi kojima je kao drugi vod služila zemlja. Otpori i indukcija između vodova onemogućavali su odnosno iskrivljavali prijenos govora. Pokus telefonskog prijenosa na relaciji Graz — Maribor — Klagenfurt značajan je svakako zbog godine u kojoj je vršen i pokazuje kojom se brzinom telefon počeo udomaćivati. S obzirom pak na činjenicu da je obavljen kao službeni pokus Ravnateljstva brzojava u Grazu, on svjedoči o tome da se i službena Austrija počela zanimati za to novo sredstvo telekomunikacija. Da se u tome nije išlo brže naprijed ima se, kako i sam autor napisa upozorava, pripisati još uvijek skromnim mogućnostima Bellova telefona i neodgovarajućim spojnim vodovima, što će biti otklonjeno tek primjenom Hughesova, Edisonova i Siemensova mikrofona, uvođenjem telefonskih vodova od dvije žice i na kraju 19. stoljeća primjenom Pupinovih kalemova, koji su omogućavali telefonske prijenose na neslućene udaljenosti.

Kao osobito značajno treba spomenuti pisanje zagrebačkih novina, koje su najprije tvrdile da telefon ima »važnu budućnost«, a samo osam dana kasnije, pod utjecajem rezultata opisanog pokusa, posumnjale su u tu budućnost i ocijenile da je »praktična vrijednost telefona vrlo dvojbena«. Tome se ne treba čuditi, jer čitavo evropsko novinstvo onoga vremena kolebalo je između te dvije ocjene. Koliko su pak one utjecale da se telefon u Zagrebu pojavio tek tri godine kasnije, teško je reći, ali se ipak može zaključiti da su svi interesenti čekali što će pokazati daljnji pokusi. Na to upućuje i činjenica da su zagrebačke novine od toga vremena počele pratiti i bilježiti pojavu i razvoj telefonije u drugim zemljama. A također upozorava i na postojanje zanimanja za takve vijesti u redovima čitalaca, naročito onih iz redova privrednika.[12] To zanimanje moralo je porasti nakon što se preko novina pročulo da je u Americi 25. XI 1878. puštena u saobraćaj prva gradska javna telefonska mreža u gradu New-Havenu, a u koju se odmah uključio sav vodeći poslovni svijet.[13]

Službeni austrijski krugovi, kako smo to već spomenuli, pratili su razvoj telefonije u novom i starom svijetu, no ti nisu dali snažnijeg poticaja privatnoj poduzetnosti koja bi prešla granice običnog eksperimentiranja. Zbog toga do značajnije pojave te inicijative doći će tek četiri godine nakon pokusa u Grazu.

Kudikamo više poduzetnosti pokazala je u tome Ugarska, koja je tu inicijativu prihvatila i svestrano potpomogla već 1880. Početkom te godine Ministarstvo javnih radnji i komunikacija izdalo je braći Ferencu i Tivadaru Puskas koncesiju za izgradnju gradske telefonske mreže u Budimpešti. Koncesija je izdana na rok od 25 godina, a protezala se i na garanciju prava prvenstva za izgradnju telefonske mreže i u drugim gradovima Ugarske. Kao osobito značajno treba spomenuti da se braći Puskas za vrijeme izgradnje budimpeštanske mreže priključio kao suradnik već spomenuti bečki inženjer Franz Nissl, što očito upozorava na zakašnjenje koje je u vezi s telefonijom pokazao Beč.

Budimpeštanska gradska javna telefonska mreža u eksploataciji braće Puskas puštena je u promet 15. V 1881. s ukupno 54 pretplatnika.[14] Iz oskudnih vijesti o uređajima u toj mreži može se razabrati, da je centralu najvjerojatnije konstruirao u Beču tehničar Otto Schäffer i da je pri tome sudjelovao Nissl, a telefonski aparati bili su tipa Bergman s Edisonovim mikrofonima, koji su u to vrijeme imali bolja tehnička svojstva nego Bellov tip ručnog telefona.[15]

Pojava telefona u Budimpešti bila je bez sumnje neposredan povod uvođenju prvog telefona u Zagrebu. Iste godine u kojoj budimpeštanski koncesionari započinju izgradnjom tamošnje mreže, Gradsko poglavarstvo grada Zagreba donijelo je odluku o izgradnji jedne službene telefonske linije kojom će biti povezani Građevni ured poglavarstva, što se nalazio u Ćirilometodskoj ulici u Gor-

njem gradu, i Vodovodna strojarnica u blizini današnjeg Zapadnog kolodvora. Dužina te telefonske linije bila je izračunata na oko 3,5 kilometra.[16] Koliko se iz godišnjih izvještaja o radu gradske uprave i novina može razabrati, pripremni radovi, a po svoj prilici i uopće radovi na izgradnji linije, otpočeli su u jesen 1880. Razlog da već te godine nisu bili završeni, bio je već spomenuti katastrofalni potres koji je 9. XI 1880. porušio ili oštetio oko 1500 kuća, što je pak primoralo općinu da napusti izgradnju linije i prihvati se važnih zadataka na obnovi grada. No čini se da je pri tome utvrđeno, kako je i nastavak izgradnje linije također vrlo važan i neodgodiv zadatak, pošto se radilo o snabdijevanju grada vodom i o istovremenom uvođenju požarnog alarmnog sistema. Zbog toga je poglavarstvo već 9. XII 1880. donijelo odluku da se radovi na izgradnji linije nastave i ubrzano dovrše. O tome su novine pisale da će radovi nakon vršenja jednomjesečnog zastoja biti nastavljeni i dovršeni do kraja godine.[17] Ovdje treba naročito upozoriti na to da su i novine i učesnici na sjednicama Gradskog zastupstva izraz »telefon« često zamjenjivali izrazom »telegraf«, iako se zapravo radilo o telefonu. Tako se i o toj telefonskoj liniji u početku često govorilo kao o »požarnom telegrafu«, iako se iz zapisnika sjednica, pa i novinskih članaka, jasno vidi da nije riječ o telegrafu, kojim je tada isključivo raspolagala državna uprava, nego o telefonu.

O toku radova, pravcu kojim je linija išla, kao i o tehničkoj izvedbi i korištenom telefonskom materijalu sačuvani su samo vrlo oskudni, djelomični podaci, koje je zbog pomanjkanja službenih podataka nemoguće sastaviti u jednu zaokruženu cjelinu. Sačuvao se, međutim, podatak da je liniju izgradio Rosenkranz, građovođa općinskog građevnog ureda, koji je radove dovršio prije završetka 1880.[18]

O puštanju linije u promet, bolje rečeno o početku njena korištenja sa strane općinske uprave koja ju je izgradila za svoje službene svrhe, a do koje je došlo 8. siječnja 1881, javnost je bila obaviještena preko novina. Iz novinskih članaka vidi se da je uz telefonsku liniju, namijenjenu održavanju veze s vodovodnom strojarnicom, istovremeno bila povučena linija za požarni alarm posredstvom električnih zvonila, nazvanih »požarni telegraf«. Telefonski uređaji pokazali su se kao uspješno izvedeni, što je pisac novinskog napisa izrazio ocjenom da je pokusno ispitivanje linije i aparata pokazalo »... takovu čujnost i razumljivost govora kakova se samo poželjeti može«.[19]

Pojava tog prvog zagrebačkog telefona bila je uistinu prava senzacija. Stoga je samo po sebi razumljivo da su se novine o tome raspisale i da su razni krugovi tadašnjeg zagrebačkog društva požurili da se s tim novim »čudom« potanko upoznaju. Ovdje ćemo spomenuti samo službeni posjet Društva inženjera i arhitekata, članovi kojega su već 10. II 1881. priredili skupni posjet Građevinskom uredu Gradskog poglavarstva. Prema pisanju novina, jedna je grupa posjetila Građevni ured, a druga Vodovodnu strojarnicu i pokraj nje i stan strojara. Obje grupe uspostavile su telefonsku vezu i vodile međusobne razgovore, koje su novine

ocijenile kao »vrlo žive« i da se, uz uvjet potpune tišine u prostorijama, »svaka riječ potpuno jasno razabirala«.[20] Shemu telefonskih uređaja objasnio je prisutnima gradski inženjer Lenuzzi. Budući da se nisu sačuvali gradski spisi u kojima se ona nalazila, to se danas ne može utvrditi kuda je prolazila zagrebačka telefonska linija od Ćirilometodske ulice do Zapadnog kolodvora i kakvi su telefonski aparati bili na tu liniju ukopčani. Poznato je jedino, da su je članovi spomenutog društva i novinari smatrali vrlo dugačkom, što se vidi iz članka u kojemu piše, da su se obje skupine nakon pregleda telefona u strojarnici ». . . vratile natrag u Zagreb«.[21]

Nešto više podataka objavile su novine 26. I 1881, objavivši da je telefonski i alarmni sistem potpuno dovršen. Prema tim podacima ukupna dužina vodova bila je 16.088 metara, od čega je na telefon otpadalo oko 8.000 metara; iz čega se može utvrditi da je telefonska i vatrogasna signalna mreža bila duga oko 24.000 metara.[22]

Zanimanje za telefoniju neobično je poraslo, pa su zbog toga zagrebački novinari počeli češće objavljivati vijesti o širenju telefonije u svijetu, ističući na taj način neizravno i njeno slabo širenje u austrijskim zemljama. Zanimljiv je o tome članak od 16. IV 1881. u kojemu se iznosi kako u početku nitko nije vjerovao u telefon »...smatrajući ga američkim šarlatanskim humbungom«. Tek nakon što je Njemačka uvidjela njegovu praktičnu vrijednost i glasoviti ga engleski fizičar Lord William Thompson nazvao »čudom nad čudima«, a Francuska akademija dodijelila Bellu

nagradu, došlo je do naglog preokreta u tadašnjim mišljenjima. Iznoseći svoju kritiku na račun evropskih zemalja koje oko telefona »mudruju«, pisac tog članka osvrnuo se na prvi telefon u Zagrebu i opisao svoj posjet Gradskoj vijećnici. U već spomenutom pomanjkanju izravnih izvora, taj novinarski opis ispunjava jednu značajnu prazninu, pa stoga zaslužuje da na ovom mjestu bude, barem djelomično, doslovno citiran:

»Takav čudnovati telefonski aparat — piše novinar — imadoh prilike vidjeti odmah s početka, nu vrlo jednostavno konstruiran, više na igračku. Stvar mi se nije činila za praktični život, nu ovih dana dođoh slučajno u građevinski ured na viećnici, gdje opazih takav stroj, koji me je dašto veoma zanimao.

Taj telefon je po žici spojen sa vodovodnom strojarnicom; kao što se telegrafski obći sa najdaljnimi krajevi, tako se iz građevinskog ureda na viećnici mogu sa svoja tri kilometra daljine, razgovarati jedan s drugim baš kao da sjede u istoj sobi. U prvi čas me je čudnovato presenetio glas dosta jasan, nu nekako otajstven od čovjeka, kojega nevidim i neslutim i koji mi odgovara kao sredstvom nepojmljive čarobije. Daljina već nećini nikakve neprilike, dočim su današnji strojevi tako usavršeni, pa do njih možeš na 160 miljah izravno razgovarati. Ima aparatah već tako usavršenih, da i netrebaš unutra vikati, nego oni hvataju glas, makar da dva i više korakah dalje stojiš i oni obće sve, što u sobi biva, vierno doglašuju.

Manipulacija kod stroja je posve jednostavna: govornik javi pritiskom na jedno putce, koje na dru-

gom kraju zazvoni, u znak da se želi nešto govoriti. Organizacija je tako umna, da se može i dalje s kojom drugom kućom obćiti, koja nije u izravnom savezu. U tom slučaju činovnik telefonskog ureda spoji žicu s ovom drugom i sada se može razgovarati s ovom daljom osobom, a da ipak nitko drugi nečuje.

Engleske novine »Times« imaju svoju telefonsku žicu usred parlamentske dvorane. Po toj žici čuju u tiskari, što se u parlamentu govori, stoga u tiskari samoj stenografiraju i odmah slagat daju. Bolestnik može u postelji slušati po telefonu čitavi daleki koncert.

Ovo se glasi kao bajka, a ipak je živa istina. U Pešti je »Pester Lloyd« uveo telefon, po kojemu administracija obći sa nekojim strankama u gradu«.[23]

Uvođenje telefona u Zagrebu ubrzo se pročulo u drugim gradovima Hrvatske, gotovo u isto vrijeme kad je Gradsko poglavarstvo donijelo odluku o njegovom uvođenju. U ožujku 1881. novine su objavile da je poglavarstvo u Varaždinu odlučilo da uz trošak od 1600 forinti također uvede vatrogasni alarmni sistem, između vatrogasnog spremišta i osmatračnice na crkvenom zvoniku primjenom telefona. Planovi i nacrti za izvođenje ove telefonske linije, koje je načinio varaždinski mjernik Luterotti, bili su izrađeni već u listopadu 1880. Novine su naročito istakle da je primjenom telefona u alarmnom sistemu broj požara u svijetu smanjen za 50 posto.[24]

Uvođenjem pak prvog telefona u Zagrebu završilo je u neku ruku prvo poglavlje u povijesti telefonije u ovom gradu. Sudeći po šutnji novina, nastupilo je privremeno zatišje, koje traje uglavnom sve do 1884. Od te godine dalje počinju se javljati prvi privatni interesenti, mahom trgovci i privrednici, koji sve više traže dozvole za izgradnju vlastitih linija u privatne svrhe. Zahvaljujući toj sasvim privatnoj poduzetnosti nije došlo do potpunog zastoja u širenju telefonije u Zagrebu. Do toga bi bez sumnje bilo došlo, jer u Beču osnovano privatno telefonsko društvo nije pokazivalo nikakvo zanimanje za izgradnju lokalnih mreža, u kojima broj pretplatnika ne bi obećavao brzu amortizaciju uloženih sredstava.[25] Zbog toga u to vrijeme ni austrijski gradovi, znatno veći od Zagreba, nisu još imali svojih telefonskih uređaja. Zato su interesi spomenute kompanije usmjereni na gradove kao što su Trst, Graz, Krakov, Brno, Temišvar i neka druga mjesta za koja je kompanija dobila pravo prvenstva izgradnje na rok od 20 godina.[26] S druge pak strane austrijska telegrafska uprava još uvijek je kolebala da se upusti u to da telefon preuzme u državnu eksploataciju, promatrajući i čekajući kakav će uspjeh polučiti kompanija. Zadovoljila se, kako smo već spomenuli, proširenjem telegrafskog monopola na telefonski, čime je sebi osigurala pravo da u svako doba kompaniji oduzme odobrenje i preuzme uređaje koje je kompanija izgradila. Taj trenutak se brzo približavao, pošto su već prve statistike telefonskog prometa pokazivale da telefonija

ima veliku budućnost i da će njeno iskorištavanje uskoro davati značajne prihode.[27]
Ni Ugarska se nije u tome žurila i postupila je na način kao i Austrija, no po svemu sudeći ona je mnogo više poticala privatnu poduzetnost na tom polju. Naime, nakon izgradnje budimpeštanske mreže, u nizu drugih gradova Ugarske prave se planovi, ili barem čuju glasovi o potrebi uvođenja telefona. Njihov odjek osjetio se 1884. i u Osijeku, drugom po veličini gradu Hrvatske. Te godine telegrafski službenik u Osijeku Mirko Metelka iz vlastite pobude izradio je plan uvođenja lokalne telefonske mreže, koji je, kako su to novine zabilježile predložio »... gospodi koja se za tu stvar brzanimaju«. Prema Metelkinim proračunima troškovi izgradnje osječke telefonske mreže bili bi samo 3.500 forinti, a za pokriće ovih i održavanje mreže bilo bi dovoljno da se javi bar 20 pretplatnika.
Tko su bila gospoda kojima je Metelka izložio svoj plan i zašto ga nisu prihvatili nije poznato, no može se osnovano utvrditi da je plan svakako predložio Gradskom magistratu i Trgovačkoj komori. Na žalost, osim novinske bilješke o njegovom prijedlogu o tome se ništa pobliže ne zna, no s obzirom na kasnije vijesti o pokušajima uvođenja telefona u Osijeku može se s pravom zaključiti da Metelkin prijedlog nije naišao na razumijevanje.[28]
Prijedlog je bio očito preuranjen, a jednako tako i pokušaj ugarskog ministarstva komunikacija, koje je 24. II 1884. provelo neku vrstu ankete o potrebi širenja telegrafske i uvođenja telefonske mreže u Ugarskoj. U pismu, koje je ministar spomenutog dana uputio banu Hrvatske, postavljeno je pitanje o tome gdje bi u Hrvatskoj trebalo uvesti telegraf, a možda i telefon.[29] Da li je Metelka o tome nešto načuo teško je kazati, kao što se ne može ništa doznati o banovu odgovoru ministru.

Zastoj u širenju telefonije u Zagrebu prekinut je početkom 1883, kad joj privatna poduzetnost nekih Zagrepčana daje novi poticaj. Do toga je svakako moralo doći, pošto Ravnateljstvo pošta i brzojava u Zagrebu, dosljedno stavu nadređene uprave u Beču, nije u tome pokazivalo nikakve inicijative. Nekoliko istaknutih privrednika, trgovaca i posjednika, koji su shvatili važnost telefona u privrednom poslovanju, odlučili su uvesti vlastite telefonske linije kojima će povezati svoje poslovnice, skladišta itd. sa svojim stanovima i uredima. Prvi među njima bio je Gustav Pongrac, koji je u ožujku 1883. zatražio od općine dozvolu da po stupovima njegovog vodovodnog i vatrogasnog telefona smije povući vlastitu »žicu« od svoje pilane u Vodovodnoj, pa do stana u Mesničkoj ulici, dakle gotovo u čitavoj dužini općinske telefonske linije. Na sjednici od 5. IV iste godine općina je pak udovoljila molbi, uz uvjet da molitelj za upotrebu njenih stupova plaća 10 forinti godišnje za vrijeme dok on ili općina budu koristili te stupove.[30]

Za Pongračevim primjerom poveo se uskoro i veletrgovac E. F. Bothe, koji je zatražio dozvolu da povuče telefonsku liniju od svoje poslovnice do stana na Pantovčaku. U zapisniku sjednice gradskog zastupstva od 8. X 1884. ne govori se o tome gdje se ta poslovnica nalazila, no pošto se spominje da je Bothe zatražio dozvolu za korištenje samo 13 stupova u Ilici do Iličkog trga odakle će postaviti 15 vlastitih stupova do kuće na Pantovčaku, može se pretpostaviti da ta linija nije bila duža od nekih pet stotina metara. Po tome bi se moglo zaključiti da su Zagrepčani upotrebu telefona počeli shvaćati kao doprinos svom komforu. Prema tome općina koja je spremno udovoljila molbi — uz uvjet da molitelj za upotrebu općinskih stupova mora plaćati 2 forinta godišnje, ali da mora dozvoliti da prema potrebi njegove stupove koriste i druge stranke, pod uvjetima koje će ustanoviti općina — vidi se da je ona i znala i podupirala širenje telefonske mreže.[31]

Primjer zagrebačke gradske općine slijedila je i općina grada Osijeka. Gradsko poglavarstvo toga grada, 12. II 1885. preko Zemaljske vlade u Zagrebu, zatražilo je od ministarstva u Budimpešti dozvolu za povlačenje svoje vlastite telefonske linije, uz podržavanje prava izgradnje i upotrebe telefona prema bilo kome drugome. Čini se da je toj molbi bio povodom natječaj koji je ministarstvo, ne zna se na čiji poticaj, raspisalo 10. I 1885. radi podnošenja prijava za izgradnju lokalne telefonske mreže u Osijeku. Taj natječaj prva je akcija državne uprave u vezi s telefonijom u Hrvatskoj, a karakteristično je da se ta akcija odnosila

upravo na grad Osijek, a ne na Zagreb. Razlog tome treba vjerojatno tražiti u tome, što je Zagreb bio znatno manje promađarski raspoložen nego Osijek. Po svoj prilici još nije bilo zaboravljeno kako je ban Jelačić prije nešto više od trideset godina ukinuo poštansku upravu u Osijeku, i to gotovo oružanom silom.[32]

Ovdje treba spomenuti da u vrijeme kad je Gradsko poglavarstvo u Zagrebu odlučilo izgraditi svoju telefonsku liniju, još nije postojao propis po kojemu bi se morala najprije zatražiti dozvola ministarstva. Taj propis donijet je istom 1881. kad je i Ugarska preuzela prve austrijske propise oko izgradnje i korištenja telefona, a koji su ostali na snazi sve do vremena kad je Ugarska donijela vlastite propise.[33]

Do izgradnje gradske mreže u Osijeku nije došlo, pošto se, kako se to vidi iz spisa iz nešto kasnijeg razdoblja, na natječaj nije prijavio ni jedan natjecatelj. Izvori koji bi potvrđivali da je osječka općina dobila dozvolu i izgradila svoju liniju nisu pronađeni, no po nekim nagovještajima, također iz kasnijih izvora, može se osnovano pretpostaviti da se telefon u tijeku 1885. pojavio i u Osijeku.

Iste godine zabilježeni su u Zagrebu prvi podaci o tome da se neki uredi državne upravne vlasti ukopčavaju u općinsku telefonsku mrežu. Iz zapisnika sjednice zastupstva od 20. III 1885. vidi se kako je gotovo jednoglasno odbijen podnesak referenta za redarstvene poslove općine, koji je predložio da se u liniju ukopča državno odvjetništvo.[34]

Polovicom 1885. učinjen je prvi pokušaj da se u izgradnju telefonske mreže uvuče i zagrebačko Ravnateljstvo pošta i brzojava: banska uprava zatražila je da se uspostavi telegrafska veza između Glavnog telegrafa u Donjem gradu s poštanskim uredom u Gornjem gradu, ili pak da se taj ured poveže s centralnim telegrafom telefonskom linijom. Tadašnji upravitelj brzojava, Adolf Vuković, odgovorio je »... da se pitanje uspostave telefonske veze za sada još odgađa do onog vremena dok podatci, odnoseći se na opažanja u tom pravcu, iskažu praktičnu potrebu«. Ujedno je odbijen prijedlog o uspostavi telegrafskog voda, s motivacijom da pošta Gornji grad nije mnogo udaljena od Glavnog telegrafa, kojemu svi tamo preuzeti telegrami mogu biti predani na otpravljanje unutar pola sata.

Prema stavu spomenutog ravnateljstva, jasno se može razabrati da njemu nadležno ministarstvo još nije pomišljalo početi izgradnju državnih telefonskih linija i, barem djelomično, preuzeti telefon u državnu eksploataciju.

Potkraj 1885. nekoliko privrednika podnijelo je molbe za povlačenje privatnih telefonskih linija u samom središtu grada ili preko njega. Tako je tvrtka L. Mašek i drugovi zatražila odobrenje za povlačenje jedne linije od Margaretske ulice do kolodvora, za koju bi koristila samo četiri općinska stupa. To mu je na sjednici od 3. XI 1885. bilo odobreno, pod uvjetom da plati godišnje 1 forintu. Po tome što je tvrtka tražila odobrenje za samo četiri stupa, može se pretpostaviti da je njezina linija tek neposredno pred kolodvorom prelazila na općinske stupove, te da je do onuda bila povučena po stupovima koje je postavila upravo tvrtka; no u zapisniku nema spomena o tome kojim pravcem je išla. Teško bi se moglo pretpostaviti da je tvrtka sama podigla oko tri kilometra dugu trasu stupova, a još manje da je koristila nosače postavljene na pročeljima kuća, barem ne u onom dijelu grada koji je bio još slabo ili nikako izgrađen.

Slijedeći molitelj, koji je tražio odobrenje za povlačenje svoje linije unutar središta grada, bilo je osiguravajuće društvo »Croatia«, kojem je na sjednici od 19. XII 1885. bilo odobreno da povuče vlastitu telefonsku liniju od svog ureda — za koji se ne navodi gdje se nalazio — do stana požarnog stražara na tornju »Dverce«. Općina je čak pristala da u tome snosi polovicu troškova izgradnje.

Pred sam kraj 1885. pojavio se i trgovac F. Kohn, koji je zatražio dozvolu za povlačenje vlastite linije od svog ureda u Ilici do skladišta u Medulićevoj ulici. Radi toga tražio je da može uzduž Samostanske ulice postaviti stupove. Sudeći po tome moglo bi se pretpostaviti, da se taj ured nalazio negdje na početku Preradovićeve ulice. Općina je molbi udovoljila, pod uvjetom da molitelj stupove ukloni ukoliko to javni interes bude kasnije zahtijevao.[35]

Tako je u Zagrebu potkraj 1885. godine bilo uvedeno ukupno šest raznih telefonskih linija, kojima je oslonac bila općinska linija izgrađena 1881. Kad bi se pronašli spisi koji se u svakom od navedenih zapisnika točno po signaturama navode, bi-

lo bi moguće rekonstruirati plan prve telefonske mreže u Zagrebu, što na temelju skraćivanih zapisničkih zabilješki sada nije na žalost moguće.

O nastojanju općine da svoje telefonske uređaje održava tehnički zadovoljavajuće ispravnima, govori jedan novinski napis i zapisnik sjednice od 4. I 1886, na kojoj je odobreno da se nabave novi i zamijene stari telefoni uz trošak od 197 forinti i deset novčića. Iz zapisnika se ne vidi kojeg su tipa bili stari, a isto tako i novi telefoni. S mnogo vjerojatnosti moglo bi se zaključiti da se radilo o zamjeni prvog modela Bellova ručnog telefona s nekim suvremenijim bečkim ili budimpeštanskim aparatom s mikrofonom. Taj zapisnik važan je i po tome što se u njemu spominje prvi telefonski instalater u Zagrebu, Dragutin Šešerko, građovođa pri Ravnateljstvu telegrafa u Zagrebu.

Početkom 1886. zagrebačka je općina poduzela odlučnije korake oko produžavanja dotad izgrađene općinske mreže: na sjednici Gradskog zastupstva od 5. I 1886. odlučeno je da se uspostavi telefonska veza između Gradske vijećnice i mrtvačnice na Mirogoju, koja po svojoj dužini nije zaostajala prema liniji Vijećnica — Vodovodna strojarnica. Mjesec dana kasnije odobreno je da Dobrovoljno vatrogasno društvo svoje spremište poveže telefonom s požarnom osmatračnicom na »Dvercu«, i to na trošak općine.[36]

Gotovo u isto vrijeme odlučila je i banska uprava početi izgradnju svojih vlastitih telefonskih veza.

Izgrađena je linija između banskih dvora na Markovom trgu do državnog odvjetništva — za koje se ne navodi gdje se nalazilo — i dalje do domobranske vojarne u Petrinjskoj ulici. Ta linija koja je proradila 26. I 1886, bila je prva telefonska veza što ju je izgradila državna uprava, koja je u tome prednjačila pred poštanskom i brzojavnom upravom.[37]

Kako smo već spomenuli, ugarsko ministarstvo javnih radova i komunikacija poduzimalo je povremeno neke akcije iz kojih se može razabrati da je ono u tome bilo djelotvornije od austrijskog ministarstva u Beču. Uz spomenutu akciju iz 1884. oko prikupljanja podataka o tome gdje bi trebalo uspostavljati telegrafske postaje i možda početi izgradnju telefonskih mreža, bile su poduzimane i neke izravne akcije, kao npr. ona oko natječaja za uvođenje telefona u Osijeku. Tako je bio raspisan natječaj za izgradnju »telefonskog mrežja« između Novog Sada i Petrovaradina, koji je prema tadašnjoj upravnoj podjeli Ugarske pripadao području Hrvatske. Natječaj je ostao bez rezultata dok se na natječaj za podizanje tog »žicovoda«, ponovljen u ožujku 1886, nije javio poduzetnik Ignaz Leyritz iz Temišvara, ali koji nije započeo radove u određenom roku, pa mu je koncesija prestala važiti.

Da bi se vidjelo šta je ministarstvo u natječajima tražilo od natjecatelja i na što su se oni prijavom morali obvezati, ovdje ćemo citirati natječaj ugarskog ministarstva od 4. VI 1886, raspisan u povodu ponovljenog pokušaja izgradnje lokalne mreže u Osijeku:

NATJEČAJ

Ovim se razpisuje natječaj u pogledu izvedenja i u promet stavljenja javne telefonske mreže u području grada Osieka.
Temeljni uvjeti, od kojih odvisi podieljenje dozvole za ovakovo poduzeće, mogu se u V. (brzojavnom) odsieku kr. ug. ministarstva za javne radnje i komunikacije) u Budapešti kotar V, Marija Valerija ulica broj 11, kao i kod budapeštanskog, debrecinskog, temišvarskog i zagrebačkog kr. brzojavnog ravnatelstva, te kod svih brzojavnih postajah u broju 14. tamo nalazećeg se »Sbornika brzojavnih naredabah« godine 1881.)
Shodno obložene ponude imadu se najdulje do 1. srpnja t. g. na kr. ug. ministarstvo za javne radnje i komunikacije predati.

Ponudam imade se priložiti:

1. Po javnom bilježniku ovjerovljeno očitovanje ponudioca o tom, da više spomenute temeljne uvjete pozna, te da se ustanovam tih uvjetah podvrgava; nadalje o tom, u kojem iznosu namjerava ustanoviti u § 5 temeljnih uvjetah spomenutu predplatnu pristojbu za jedan mjesec.

2. Svjedočba oblasti o tom, da ponudioc posjeduje dovoljno tehničkog naobraženja, potrebito za izvedenje dozvoliti se imajućeg poduzeća, te da posjeduje k ovakovom poduzeću potrebiti imetak, nadalje da od strane gradske oblasti neobstoji proti istomu kakav prigovor, koji bi činio zaprieku proti podieljenju dozvole.

3. Žaobina od dviesto (200) forinti u gotovom novcu ili vried. papirih, koji se kao jamčevina primiti mogu«.[38]

Takve natječaje ministar je upućivao banu Hrvatske, odnosno Zemaljskoj vladi u Zagrebu, a ona slala dalje gradskim poglavarstvima u natječaju spomenutih gradova, radi izvještaja o mogućim zaprekama u osobi natjecatelja.

Na gore spomenuti natječaj stigla je ministarstvu ponuda Antuna Helermanna iz Temišvara,[39] koja je doduše bila prihvaćena, no natjecatelj ni taj put nije započeo radove. O tome je ministar izvijestio bana dopisom od 6. X 1887, u kojemu izražava sumnju da je uopće moguće da bi se mreža u Osijeku mogla uskoro izgraditi.[40]

Dok su i mjerodavni bili sumnjičavi prema telefonu u Osijeku, zagrebačka općina polako je proširivala svoju mrežu: na sjednici od 2. VIII 1886. donesena je odluka da se povuče jedan telefonski vod između redarstvenog odjela magistrata i redarstvene postaje na Zrinjevcu, i odatle dalje do vatrogasnog spremišta, pa je za tu namjenu bilo odobreno čak 584 forinti i 90 novčića. S obzirom da je općina za tu liniju morala ministarstvu plaćati 12 forinti godišnje, što joj se činilo odviše, zatražila je preko Ravnateljstva pošta i brzojava u Zagrebu da bude oslobođena od plaćanja te pristojbe. Uprkos tome što je dokazivala kako je izvedba te linije u općem interesu, oslobođenje nije

dobila, ali je ipak pristojba od dvanaest bila snižena na deset forinti.[41]

Do koje je mjere telefon, zahvaljujući poduzimljivosti općine i pojedinih građana, ušao u svakodnevni život grada, najbolje se može prosuditi po pisanju novina, koje su se polovicom 1886. ovako o tome izražavale: »... Taj najnoviji izum našao je u nas zahvalno tlo, te se marljivo nastoji da se telefonska mreža u našem gradu što više upotpuni«.[42]

Unatoč spomenutom napretku može se kazati da je pravi prodor telefonije u život grada i građana započeo tek polovicom 1886. Najkasnije pak te godine ministarstvo je raspisalo natječaj za izgradnju lokalne javne telefonske mreže u Zagrebu. Iz sačuvanih spisa ne može se ustanoviti kad je došlo do objave natječaja, ali bi se s mnogo vjerojatnosti moglo reći da je do njenog raspisivanja došlo između veljače i svibnja spomenute godine. Naime, 25. svibnja 1886. ministarstvo je banu dostavilo dopis slijedećeg sadržaja:

Preuzvišeni gospodine!

U savezu sa dopisom mojim od 17. veljače t. g. broj 5008 častim se Preuzvišenost Vašu obaviestiti, da su uslied natiečaja razpisanog radi izvedenja javne telefonske mreže u području grada Zagreba tri ponude prispiele, naime od zagrebačkoga odpravnika Vilima Schwarza, od segedinske protokolirane željezničke (željeznarske o. p.) tvrdke Ferdinand Mayer i sin, te od tvrdke Teodor Puskas i drugovi, kao vlastnikah budapeštanske mreže.

Glede predplatnih pristojbah je između trijmah ponudah, najpovoljnija ponuda tvrdke Mayer, koja tvrdka navodno i u Zagrebu koneksije ima. Dozvola bi se dakle ovoj imala podieliti.

Akoprem ova tvrdka polag svjedočbe glavnog satništva grada Segedina za izvedenje telefonske mreže potrebite garancije posjeduje, te proti istoj nikakvog prigovora neima, to umoljavam ipak, prije nego bi u tom predmetu odredbu učinio, Preuzvišenost Vašu, da mi blagoizvoli priobćiti, da li sa gledišta Preuzvišenosti Vaše ili pak eventualno od strane obćinstva grada Zagreba nepostoji kakova zaprieka, koja bi priečila podieljenje dozvole tvrdki Mayer, te da li proti ostalim dvim natjecateljem zaprieka kakova postoji ili ne.

Primite Preuzvišeni Gospodine izraz moga odličnoga veleštovanja.

U Budapešti dne 25. svibnja 1886.

Zemaljska vlada je na osnovi citiranog pisma uputila Gradskom poglavarstvu dopis, kojim ga je upoznala sa sadržajem ministrovog pisma, tražeći da se magistrat izjasni o tome da li ima kakvih zamjerki na nekog od natjecatelja. Ovo traženje bilo je u skladu sa zanatskom politikom poglavarstva kojom je nastojalo štititi interese domaćih zanatlija od protežiranih budimpeštanskih obrtnika. Da bi se vidjelo kako je magistrat, očito štiteći interese domaćih ljudi, odgovorio, citirat ćemo njegov odgovor:

»Visoka kr. zemaljska vlada!«

Zadovoljavajući nalogu od 11. lipnja 1886. broj 25.204 izvješćuje se visokoj kr. zemaljskoj vladi, da gradskomu poglavarstvu nisu poznate tvrdke Ferdinand Mayer i sin u Segedinu, i Teodor Puskas u Budapešti, pa da se stoga o njih ni izraziti ne može.
Tvrdke Ferdinand Mayer i sin glasom obrtnih registrah u Zagrebu poslovnih koncesijah ne ima, a gradsko poglavarstvo nije moglo ni doznati, da li ovdje ima bar poslovnih koncesijah.
Što se tiče domaće tvrdke Vilima Schwarza, može gradsko poglavarstvo izjaviti, da je ista kadra pružiti potrebitu garanciju za izvedenje telefonske mreže, i da je u svakom obziru preporuke vriedna.
Konačno mora gradsko poglavarstvo naglasiti, da se upitna koncesija podieli kojemu domaćem poduzetniku, kojemu su poznate mjesne okolnosti, te komu bi išlo ovdašnje obćinstvo na ruku i koji bi stoga s podhvatom lagłje uspievao od kojega drugoga.

U Zagrebu 30. lipnja 1886.

Gradski načelnik
Badovinac

Zemaljska vlada je sadržaj gornjeg odgovora 10. VII 1886. dostavila ministarstvu, izjašnjavajući se da potpuno podržava mišljenje Gradskog poglavarstva, da se koncesija treba podijeliti Vilimu Schwarzu.

Sudeći po prijavi čak trojice poduzetnika, naročito Teodora Puskasa, vlasnika budimpeštanske mreže koji je već imao znatna iskustva u eksploataciji telefonije, može se zaključiti da je Zagreb u to vrijeme već pružao osnovu za sigurno ulaganje u pothvat kakav je bila izgradnja telefonske mreže.
Ministarstvo je očito sve više zanimalo širenje privatnih telefonskih mreža, za koje je već unaprijed znalo da će jednog dana biti podržavljene, pa se požurilo da Vilimu Schwarzu izda koncesiju. O tome je 7. VIII 1886. izvijestilo bana s molbom da jedan primjerak dozvolbene isprave dostavi Gradskom poglavarstvu, koje je Schwarz dužan unaprijed izvijestiti o » . . . ustanovljenju prve tračnice vodovah«, a Gradskom redarstvu dostaviti spisak pretplatnika.
Sadržaj koncesije, ili kako se tada nazivala, »dozvolbene izprave« sačinjavao je osnovu koncesionarovog odnosa s državnom poštanskom i brzojavnom upravom i sadržavao sva obostrana prava i dužnosti. To je zapravo bio svojevrstan jednostrani ugovor, po kojemu državna uprava nije zapravo prema koncesionaru imala nikakovih dužnosti, dok je on s druge strane, s naslova prava eksploatacije telefonske mreže, imao prema njoj niz dužnosti. U vrijeme dok još nije bilo ozakonjenog telefonskog prava, dozvolbene su isprave kao ugovori zamjenjivale zakone i pravilnike, do donošenja kojih će doći tek nakon podržavljenja telefonskih mreža.
Budući da koncesija nije regulirala samo odnose koncesionara prema državi nego i neka pitanja te-

hničke izvedbe mreže, prava i dužnosti telefonskih pretplatnika, prava trećih osoba, pravo državnog nadzora nad održavanjem i korištenjem telefonske mreže itd. . . . , može se kazati, da bez poznavanja teksta dozvolbene isprave nije moguće rekonstruirati sliku prvih početaka telefonije u Austriji i Ugarskoj, a prema tome ni u Zagrebu. Zbog toga bit će potrebno i korisno da se tekst dozvolbene isprave izdane Vilimu Schwarzu, koja se danas ubraja među arhivske rijetkosti, doslovce na ovom mjestu citira.

DOZVOLBENA IZPRAVA

kojom kr. ug. ministarstvo za javne radnje i komunikacije, kojemu je uprava i vrhovno vođenje državnog brzojavnog posla povjereno, — uslied molbe Vilima Schwarza iz Zagreba: da u području grada Zagreba za javnu porabu telefonsko omrežje podignuti i u prometu držati može — na temelju okružne naredbe broj 30069 od god. 1881. dozvolu podieljuje pod sliedećimi uvjeti:

§ 1.

Za postavljenje i držanje u promet gore opisanog telefona podieljuje se dozvola na 20 godinah danah, računajući od dana podieljenja dozvole te ista glasi samo na osobu dozvolbenika; ista može se na drugoga samo sa odobrenjem ministarstva, i to sa eventualno potrebitim naknadnimi uvjeti prenositi.

Dozvola ima se prije izminuća jedne godine, računate od izdanja izprave, sa otvaranjem jedne središnje i bar 10 slovećih (telefonirajućih) postajah oživotvoriti, jer će dozvola inače zastariti.

§ 2.

Na temelju dozvole dobije dozvolbenik pravo na području slob. kr. grada Zagreba telefonske vodove (omrežje) sa jednom središnjom i sa jednom ili sa više posredujućimi postajami uz uporabu k prometu spadajućih strojevah i opremah podignuti u stanovih i tvornicah i. t. d. pretplatnikah, telefonske postaje izvesti, te iste sa središnjom odnosno sa posredujućimi postajami i pomoćju istih međusobno u savez donieti.

Za svakih 100 predplatnikah dužan je dozvolbenik bar jednu posredujuću postaju urediti.

§ 3.

Po dozvolbeniku uzpostavit se imajući telefonski vodovi imaju se na od upornih točakah državnih, željezničko-prometnih i brzojavnih vodovah posebno stojeće vodove razapeti.

U svrhu upotrebljenja u javnom ili privatnom vlasništvu nalazećih se zemljištah odnosno sgradah i inih nepokretninah, dužan je dozvolbenik privoljenje dotičnih vlastnikah svaki put anticipativno izposlovati.

§ 4.

Dužan je nadalje dozvolbenik nacrtnu škicu prve tračnice kao i svake dalnje promjene projektiranog telefonskog mrežja te nacrt uzpostavit s imajuće središnje i posredujućih postajah u dva pri-

mjerka putem gradske oblasti te uz, od iste izmolit se imajuće mnienje i izviešće podnieti zagrebačkom brzojavnomu ravnateljstvu, radi izposlovanja odobrenja ministarstva.

Za telefonske strojeve prihvaćaju se glede Zagreba Michrotelefoni Vécsey-ove vrsti.

§ 5.

Za predplatnike mogu se prihvaćati: pod prigovor nespadajuće privatne osobe, korporacije ili više stanovnikah jedne te iste kuće koji su se u tu svrhu skupa složili.

Svaki prijavljujući se predplatnik ima se prije otvorenja postaje kod redarstva prijaviti.

Svaka predplata vodi za sobom jedan najamni ugovor među dozvolbenikom i predplatnikom, vrhu kojega sloveću izpravu dužan je prijašnji sačuvati. Na temelju dozvole primljeni te od strane redarstva — za 8 danah poslie prijave — neprigovoreni predplatnici imaju pravo sa postajah svojih putem telefona jedan sa drugim govoriti.

Onima koji ne spadaju među predplatnike, ima se zabraniti telefoniranje tim putem.

Predplatne pristojbe moraju jednolične biti. Za privatne stranke ustanovljuje se predplatna pristojba, bez obzira na daljinu mjesečno sa 7 (sedam) forintah.

Mjesta obavljenju redovite predplatne pristojbe može samo naprama oblastim i javnim zavodom biti. Oni uživaju pristojbeni otpust od 50%-takah.

Podjedno pridržaje si ministarstvo pravo, da za slučaj ako bi nakon ustegnuća upravnih troškovah

preostali dohodak koncesioniranog telefonskog mrežja 15%-takah uložene glavnice prekoračio: predplatne uvjete, uz saslušanje dozvolbenika, od godine do godine iznova ustanoviti može.

§ 6.

Po dozvoli ovoj nedira se pravo vlastnikah pojedinih kućah i tvornicah, ili najamnikah istih, polag kojega oni u svrhu upotrebljenja izključivo vlastitu svoju i osobah svojih, na vlastitom zemljištu, telefon postaviti mogu.

Ova dozvola ne proteže se nadalje niti na rukovanje mjestnih na ine polag telefonske sisteme rukovane brzojavke, jer si u tom pogledu brzojavna uprava posve pravo slobodnog razpolaganja pridržaje.

§ 7.

Ako bi državna brzojavna uprava uživanjem ovog prava isto ondje postaviti htjela posebno telefonsko mrežje, dužan će biti dozvolbenik telefonske sa po njemu upotrebljene posve sudarajuće strojeve uz proizvodnu odnosno nabavnu cienu izdati rečenoj upravi — ili u ma koju inu svrhu.

§ 8.

Ministarstvo pridržaje si, da u području sl. kr. grada Zagreba, za javne radove družtva, kao i za vatrogasce, željeznice i za druge, kao i za pojedine privatne osobe napose dozvoliti može postavljenje u izključivo u vlastite svrhe upotrebit se imajućih se telefonah, odnosno spojenje sa telefonom, na vlastitom zemljištu istih, bud u jednoj

ili više grupa nalazećih se bud po tuđih zemljištah odieljenih skladištah i zgradah, bez da bi kroz to gospodin Vilim Schwarz ma na kakovu odštetu pravo imao.

§ 9.

Dozvolbenik dužan je imena, zanimanje i stanove predplatnikah svojih, kao i od istih pobirat se imajuće predplatne pristojbe, te potanke uvjete predplate u jednoj pod vlastitom odgovornošću vodit se imajućoj prometnoj temeljnoj knjigi ubilježiti dati, te iz temeljne knjige ove koncem svakoga mjeseca jedan vjerni izvadak zagrebačkom kr. ug. brzojavnom ravnateljstvu podnieti.
Imena, naslove i stanove ukupnih predplatnikah sadržavajući registar ima se mjesečno izpraviti i na središnjoj posredujućoj postaji u evidenciji držati, te jedan takav registar ima se i svakom predplatniku izdati.

§ 10.

Poduzeće stajati će pod kontrolom državne brzojavne uprave.
U tu svrhu imat će pravo činovnici, kojim je to od strane ministarstva povjereno, te koji su dozvolbeniku u pismenoj naredbi priobćeni, ma kada na središnju i posredujuću postaju poduzeća doći, i sve one kontrolne aparate provesti koje će isti svrsishodnimi naći.
Dozvolbenik i uredovnici istoga dužni su kod obavljanja kontrole zahtievane podatke i izprave pripravnošću izručiti.

§ 11.

Za upotrebljenje telefona na temelju izprave ove, spadajućeg među državi pridržana prava, dužan je dozvolbenik u ime priznanja prava vlastničkog države u tom pogledu, za vrieme trajanja dozvole svake godine 1 komad dukata od 8 forinti uplatiti u budapeštansku brzojavnu okružnu i zemaljsku blagajnu; osim toga za dielomično pokriće troškovah kontrole od svote pretplatnih pristojbah 5%-takah, kao državni doprinosak polugodišnje u spomenutu blagajnu odpraviti.

§ 12.

Dozvolbenik je za namještenike svoje, koje on primi, kao i za umjestno vođenje prometa odgovoran i dužan na poziv brzojavne uprave na kojeg činovnika svojeg odmah odpustiti.
Dozvolbenik kao i namještenici istoga dužni su telefoniranje među predplatnici, u koliko si o tom znanje pribave, u tajnosti držati.

§ 13.

U svrhu osieguranja strogog obdržanja preuzetih dužnostih te naročito za osieguranje točnog uplaćivanja državnog pripadka dužan je dozvolbenik za mjesec danah, računat se imajući od dana izdanja nazočne dozvolbene izprave, jamčevinu od 800 (osamsto) forinti u austrijskoj vriednosti, u poprimljivih u ugarskih vriednostnih papirih kod budapeštansko-zemaljske i okružne brzojavne blagajne položiti, te jamčevinu prije otvorenja svake posredujuće postaje sa četiristo (400) forinti nadoknaditi.

Dozvolbenik kazni se zbog možebitnog prekoračenja preuzetih dužnostih sa novčanimi globami, koje državna brzojavna uprava odmjeriti može administrativnim putem do iznosa jamčevine.
Sa eventualnimi ustegnutci okrnjena jamčevina ima se svekolikoputa najkasnije za četiri nedjelje danah nadopuniti.
Jamčevina povraća se tek ukinućem dozvole.

§ 14.

Kr. ug. državna brzojavna uprava imat će pravo, upotrebljenje dozvoljenog telefonskog mrežja, iz obzira na po istoj prosuditi se imajući javni interes, nekada na duže ili kraće vrieme, sasvim ili dielomice zabraniti i onemogućiti, te imat će pravo promet u vlastitu upravu, na račun dozvolbenika privremeno preuzeti.

§ 15.

Kriepost dozvole prestaje:

a) ako se dozvola na u § 1-vom opisani način do izminuća jedne godine danah neostvari;

b) izminućem u § 1-vom dozvoljenih 20 godinah danah;

c) međutomnom smrću dozvolbenika.

Dozvola može se nadalje natrag uzeti:

d) ako dozvolbenik pod stečaj padne i

e) u slučaju neodržavanja u dozvolbenoj izpravi opisanih uvjetah, ako dozvolbenik jednomu na to odnosećem se pismenom upozorenju neudovolji za 8 danah, računanih od dana uručenja.

U potonja tri slučaja može državna brzojavna uprava udielotvoriti niže regulirano odkupno pravo. U slučajevih pod a. (i c.) prelazi povrh obustavljanja odnosno natrag povlačenja dozvole i položenih jamčevina u vlasničtvo erara.
Prema trećim osobam nije dužna država ni u jednom od gorespomenutih slučajevih ma kakovu odštetu dati ili evikcijom jamčiti.

§ 16.

Državna brzojavna uprava uzdržaje si pravo, da telefonsko poduzeće sa svimi pripadci odkupiti može nakon 5 godinah, sliedećih iz oživotvorenja istoga.
Odkupina iznašat će nakon prvih 5 godinah dana 90%-takah po zajedničko izaslanih strukovnjakah ustanovit se imajuće procjenbene vriednosti, nakon svake dalnje godine iznašat će odkupna svota sa 6%-takah manje.
Kod ustanovljenja procjenbene vriednosti izključuje se svaka pod pravnim naslovom možebitna povlastica — više plata ili doplatakah.

§ 17.

Izminućem dozvolbenog roka dužan je dozvolbenik telefonsko mrežje sa svimi pripadci u upotrebljivom stanju vlasničtvo državnog erara bezplatno i bezteretno predati, prema čemu nemože dozvolbenik poduzeće sa dugom ili u interesu trećih osobah sa ma kakvim imenom nazvat se imajućimi zahtievi ili pogodnostimi obteretiti, tim manje, jer: erar kod eventualnog preuzimanja poduzeće

prema trećim osobam niti odštetnomu pravu nedaje mjesta, niti evikciju neuzima na se, niti ne priznaje takovu.

§ 18.

Eventualno produljenje ili ponovljenje dozvole može se obaviti samo pod svojedobno ustanovit se imajućimi novimi uvjeti.

§ 19.

Dozvolbenik nemože od države u slučaju, ako poduzeću eventualno za rukom pošlo nebi niti odštetu, niti novčanu podporu zahtievati, pošto se dozvola na vlastitu pogibelj podieljuje.

Država nadalje nepreuzima na se prema predplatnikom nikakovu odgovornost ili osjeguranje i to spomenutim niti nepruža.

§ 20.

U pogledu tumačenja uvjetah dozvole među dozvolbenikom i državnom brzojavnom upravom možebit nastala dvojbena pitanja riešava kr. ug. ministarstvo za javne radnje i komunikacije administrativnim putem i među spomenutimi eventualno nastala parbena pitanja pako riešavat će se redovitim putem zakona.

Nazočna dozvolbena isprava izdaje se u dva izvorna primjerka; jedan od ovih drži ovo ministarstvo u pohrani, drugi primjerak pako izdaje se dozvolbeniku.

U Budapešti 7. kolovoza 1886

Kr. ug. ministar za javne radnje
i komunikacije[43]

Citirana dozvolbena isprava pokazuje cjelokupan odnos država — koncesionar, pa se već na prvi pogled razabire kako je država sebi osigurala široki krug prava i ogradila se od svakog mogućeg rizika. U takvim okolnostima koncesionar je zapravo preuzimao na sebe brojne obaveze i bez nade na pomoć bilo s koje strane potpuno snosio rizik čitavog posla.

U ispravi je jasno naglašen državni monopol nad telefonijom, koju ona uopće nije imala u svojoj eksploataciji, osiguran policijskom i upravnom kontrolom nadležnog ministarstva. Na osnovi prava ingerencije u koncesionarove poslove, država je imala pravo da po svom nahođenju obustavlja rad koncesionareve centrale, da postavlja svoje zahtjeve za uposleno osoblje, pa i da vrši policijski nadzor nad samim telefonskim pretplatnicima. Obavljanje nadzora štoviše padalo je na teret koncesionara, dok visina pretplatne pristojbe — o kojoj su prvenstveno ovisile ekonomske prilike i bile osnovnim razlogom traženju koncesije — ovisila je izravno o odluci države. Pretplate su doduše bile prilično visoke, ali je i održavanje telefonskih uređaja u mjestima s manjim brojem pretplatnika zahtijevalo prilične izdatke, pa se može kazati da je koncesionar do isteka važnosti koncesije bio u neizvjesnosti i u prilično nesigurnom položaju. Već nakon pet godina država mu je mogla prisilnim otkupom oduzeti sve uređaje, a nakon dvadeset godina oni su nenaplatno prelazili u vlasništvo države.

Tekst dozvole pokazuje donekle i neke tehničke i eksploatacione probleme: koncesionar nije mogao

graditi mrežu po svojoj volji, već na osnovi planova i nacrta koje je morao dostaviti na pregled i odobrenje Gradskom poglavarstvu, Ravnateljstvu pošta i brzojava u ministarstvu, a od telefonskih aparata mogao je upotrijebiti jedino mikrotelefon tipa Vécsey.
Stajalište države prema uvjetima eksploatacije telefonskih uređaja ogleda se u shvaćanju da je za izgradnju telefonske mreže i njenih uređaja dovoljno samo deset pretplatnika, pošto je taj broj određen kao najmanji. Ukoliko bi to pak bili »oblastni ili javni zavodi« pretplatna pristojba se morala sniziti za 50 posto. Ako se sve to zna, tada nikoga ne može začuditi činjenica da su se natječaji za izgradnju telefonskih mreža u Novom Sadu, Petrovaradinu i Osijeku morali i nekoliko puta bezuspješno ponavljati.
Budući da je Vilim Schwarz, uprkos nepovoljnim uvjetima, odlučio zatražiti koncesiju, a to je svakako učinio nakon iznesenih analiza i proračuna, dolazi se jedino do logičnog zaključka, da je grad Zagreb već 1886. pružao koncesionaru sve mogućnosti da će telefonija ondje naći sigurno tlo, a prema tome i njegove investicije.
O izdavanju koncesije Schwarzu Zagrepčani su saznali iz novina, od kojih su jedne, pod naslovom »Telefon u Zagrebu«, objavile kratku vijest da je »... kr. ug. ministar komunikacijah ovdješnjemu odpravniku gosp. Vilimu Schwarzu podielio koncesiju, da može uvesti obću telefonsku mrežu«,[44] a druge donijele širi prikaz tog događaja, osvrčući se na to koliko je bilo značajno širenje telefonije u životu gradova i građana. O budućem

Schwarzovom telefonu za gradski život u Zagrebu, isticale su kako Zagreb time »... dobiva jednu suvremenu ustanovu, koja se po službeni, poslovni, privredni i privatni život velikih gradova sjajno iskazala«. Izrazile su usto uvjerenje »... da će se telefon i kod nas ubrzo udomaćiti i postati udobno i jeftino sredstvo saobraćanja«.
Očito agitirajući za tu novost u životu Zagreba, a i posebno u korist Schwarzu, novine nisu propustile istaknuti da će pretplata biti samo 7.50 forinti mjesečno i da je to upola niža pristojba od one koju plaćaju telefonski pretplatnici u Budimpešti.
Nema pobližih podataka o tome kad je Schwarz otpočeo gradnju svoje mreže, no prema pisanju novina moglo bi se zaključiti da je radove započeo negdje početkom jeseni 1886. To se razabire iz jednog članka u kojemu se govori da će mreža biti dovršena i puštena u promet 1. XI 1886. Piscu toga članka mora se zahvaliti što je naveo neke pojedinosti koje bi, zbog toga što se u spisima o njima ne govori ili zato što spisi više ne postoje, ostale nepoznatima. Tako je spomenuto da će Schwarz svoju telefonsku centralu smjestiti u vlastitu kuću na uglu Duge ulice i Krvavog mosta (danas Radićeva ulica). Dalje je zabilježen važan podatak, da je mrežu izgradio i da će nadzor nad tehničkim radom telefonske centrale voditi Schwarzov sin Albert, inženjer. Na žalost, iz novinskih članaka i sačuvanih spisa nije moguće utvrditi je li on mrežu projektirao i planove izradio, ali se iz novina vidi da su kod postavljanja telefonskih uređaja »... primijenjena najnovija tehnička dostignuća na polju telefonije«.[45]

Iz ovih podataka, međutim, ne vidi se vrsta ni porijeklo upotrijebljenog materijala i uređaja, pa se stoga ne može ništa kazati o tome da li su oni bili naručeni u Beču ili Budimpešti, osim što se iz dozvole vidi da je Schwarz bio obvezan uvesti telefonske aparate iz Budimpešte. S priličnom vjerojatnosti moglo bi se pomišljati da je upotrijebio ono što su braća Puskas iskušala u svojoj telefonskoj mreži i da se koristio njihovim iskustvima. Prema pisanju lista »Obzor«, gradnja zagrebačke telefonske mreže započela je koncem rujna 1886, što se može zaključiti po tome što je toga dana na gradilište izišla, odnosno obišla ga gradska građevinska komisija, da bi »... pregledala ulice, u kojih će se moći i morati stupovi postaviti, i gdje će se opet moći žice na kuće napeti«. Novine nisu propustile spomenuti da su se za zagrebačku koncesiju natjecala čak četiri natjecatelja, koje je Schwarz isključio svojom najboljom ponudom: snizio je mjesečnu pretplatu na 7 forinti, tj. »... na iznos koji je manji nego igdje, jer je dosele najmanja pristojba u drugih gradovih iznosila 12 forinti mjesečno«.[46]

Taj Schwarzov poslovni potez ukazuje s jedne strane na tadašnje zaista visoke tarife, a s druge strane na nastojanje da sniženjem tarife privuče veći broj pretplatnika.

O komisijskom očevidu novine su pisale nekoliko puta, dodajući vijestima poneki novi podatak koji pokazuje tempo i način izgradnje mreže. Tako saznajemo za podatak da će telefonski vodovi biti povučeni na nosačima s izolatorima postavljenim na kućnim pročeljima, odnosno na stupovima u

onim dijelovima ulica gdje kuće još nisu izgrađene.[47]

U vezi s time Schwarz je zatražio od Gradskog poglavarstva da mu dozvoli korištenje stupova njezine telefonske mreže, o čemu su novine kao o već gotovoj stvari pisale još u listopadu 1886. Vjerojatno se radilo samo o načelnom pristanku općine, jer se o Schwarzovoj molbi raspravljalo na sjednici gradskog zastupstva još 8. XI 1886. Tek tada je donijeta odluka da se upotreba općinskih stupova odobri i Schwarzu dozvoli postavljanje vlastitih stupova »... polag predloženoga nacrta«, ali nikako unutar užeg središta grada, kako je to već određeno zapisnikom građevnog povjerenstva od 11. X 1886.[48] Konačna pak odluka o korištenju stupova donijeta je napokon na sjednici zastupstva od 6. XII 1886, kad je riješeno da se dozvoli upotreba stupova za čitavo vrijeme dok će vrijediti Schwarzove koncesije, tj. za dvadeset godina, s time što se on obvezuje stupove za to vrijeme održavati o svome trošku i da sa svoje strane daje općini pravo da ona po njegovim stupovima može već prema potrebi, povući svoje linije.[49]

Vjerojatno je to odugovlačenje donošenja konačnog rješenja o stupovima donekle odgodilo radove na izgradnji mreže, pa tako nije mogla biti dogotovljena i puštena u promet početkom studenoga 1886, kako se to očekivalo. Malo je vjerojatno da je do toga došlo zbog toga što je općina možda razmatrala mogućnost napuštanja svoje i ukapčanja u Schwarzovu mrežu. Da se na to nije pomišljalo vidi se i po tome što je općina osigu-

rala sebi pravo upotrebe njegovih stupova i što je, kako će se dalje vidjeti, čak nastavila produživanjem svoje mreže.

U međuvremenu prijašnje pojedinačno zanimanje za korištenje telefona počelo je dobivati šire razmjere: na prijedlog svojih članova, Trgovačko-obrtnička komora u Zagrebu počela je razmatrati mogućnost i potrebu uvođenja telefona u »prometne urede«. Iz novinskih vijesti, na žalost, ništa pobliže o tome ne može se saznati, no pošto se o tome raspravljalo unutar jednog staleškog udruženja, može se s pravom zaključiti da je bilo govora o uvođenju telefona u poslovnicama, dućanima i stanovima trgovaca i, dakako, u samoj komori.[50]

Dovršivši sve administrativne formalnosti oko pripremnih radnji na izgradnji mreže, Schwarz je započeo njeno postavljanje 9. studenoga 1886, dakle u vrijeme poodmakle jeseni i nastupajuće zime, što s jedne strane upozorava na njegovu žurbu, a s druge strane i na zakašnjenje u izgradnji zbog nastalih zimskih prilika. Novine su, dakako, zabilježile taj dugo očekivani dan, utvrdivši sa zadovoljstvom da broj interesenata za telefon stalno raste i da se stoga može očekivati kako će »... ova praktična institucija ući u sve slojeve publike u glavnom gradu«.[51] A kao potvrdu toj pretpostavci isticano je kako se na samom početku radova već prijavilo četrdeset pretplatnika.[52] Čini se da je Schwarz na vrijeme proveo agitaciju za svoj poduhvat i da je već u trenutku traženja odobrenja bio dobro upoznat sa željama višeg sloja zagrebačkih građana, kojemu je i sam pripadao, što

je zapravo bila osnova njegovog prilično riskantnog pothvata. Naime, iz podataka koji će dalje biti navedeni, Schwarz je uspio odmah okupiti veći broj pretplatnika nego što će se jedno desetljeće kasnije okupiti u drugim mjestima Hrvatske, čak i uz sudjelovanje ureda državne vojne i civilne uprave.

Dok su trajale Schwarzove pripreme za izgradnju mreže u Zagrebu, ministarstvo je ponovno raspisalo natječaj za postavljanje mreže u Osijeku. Natječaj je objavljen negdje u lipnju 1886. i na njega su se taj put prijavila dva natjecatelja: Antun Hellerman i Teodor Puskas, oba iz Budimpešte. S obzirom da se prijavio vlasnik budimpeštanske telefonske mreže, moglo se očekivati da će taj put ipak konačno započeti izgradnja mreže u Osijeku.

U pismu koje je ministar uputio banu u srpnju iste godine navodi se da je prihvaćena ponuda Antuna Hellermana, pošto je on ponudio nižu telefonsku pristojbu. Zemaljska vlada uputila je na to uobičajeni upit suglasnosti Gradskog poglavarstva u Osijeku, no umjesto suglasnosti spomenuto je poglavarstvo postavilo protuupit. Zatražilo je da mu ministarstvo sasvim određeno odgovori na pitanje, da li će izdavanje koncesije zadirati u pravo općine da ona mahom u svojoj režiji izgradi svoju vlastitu telefonsku mrežu za službene potrebe, odnosno da li će koncesija zadirati u prava društava, korporacija i pojedinaca koji prema

postojećim zakonskim propisima mogu, pod određenim uvjetima, postavljati svoje telefonske linije.

Sudeći po toj prepisci moglo bi se pomišljati da Gradsko poglavarstvo u Osijeku nije u povodu tog ponovnog natječaja polagalo mnogo nade u njegov uspjeh.[53] Iz pisama razmijenjenih između bana i ministarstva potkraj 1886. vidi se da je 18. XI 1886. Antunu Hellermanu bila izdana koncesija, prijepis koje se nalazi u sačuvanim spisima, a koja je posve jednaka onoj koja je bila izdana Schwarzu, osim što je Hellerman bio obvezan da upotrijebi telefonske aparate tipa Rysselbergh. Čini se da se grad Osijek bio ponadao da će na kraju ipak dobiti svoju mrežu, što bi se moglo prosuditi prema požurnici na ranije postavljeno pitanje općine o tome koji je od spomenuta dva natjecatelja prihvaćen kao bolji ponuđač. Ujedno je ponovljeno pitanje o zadiranju koncesije u prava trećih. U vezi s tim pitanjima ministarstvo je 6. X 1886, tj. već prije izdavanja koncesije Hellermanu, izvijestilo bana da ničija prava neće biti povrijeđena, štoviše da će koncesionar biti obvezan da uz umjerenu naknadu, odnosno pristojbu, da svima pravnim osobama koje to zatraže uredi telefonske postaje.

Ali ni samo ministarstvo nije vjerovalo da će Hellerman početi izgradnju mreže, vidi se po tome što je ministar na kraju svoga pisma upućena banu otvoreno kazao da »... polag dosadašnje bezuspješnosti razpisanog natječaja jedva ima izgleda, da će se u području grada Osijeka podignuti javna telefonska mreža, izuzam ako se gradsko

poglavarstvo ne bi odlučilo da će izdašnu podporu pružiti onomu koji podignuće izvesti želi«.

Time je na neki način podizanje te mreže prebačeno na općinu, a kako ona nije pokazivala volju da se upušta u prilično riskantna ulaganja, to je grad Osijek kraj 1886. dočekao bez telefona.[54]

To isto može se reći i za telefonsku liniju Novi Sad — Petrovaradin i lokalne mreže u oba grada. Na ponovljeni natječaj javio se ponuđač, neki Arnold Kramer iz Budimpešte, kojemu je 11. XII 1886. izdana koncesija, ali on u propisanom roku nije započeo radove, pa je ona utrnula.

Tu koncesiju vrijedno je spomenuti zbog toga što se u njoj izrijekom navodi Kramerova obaveza da upotrijebi samo Van Rysselbergheove mikrotelefonske aparate, što pokazuje da je ministarstvo u to vrijeme već bilo napustilo Vécseyove telefonske aparate i počelo koristiti nove tehnički dotjeranije aparate.[55]

U međuvremenu, u Zagrebu se ubrzano dovršavala izgradnja telefonske mreže. Novine su njeno postavljanje pratile i bilježile s velikom pažnjom, objavljujući pri tome neke pojedinosti koje se u sačuvanim spisima ne mogu naći. Tako je npr. 13. VI 1886. objavljeno da se dovršava montiranje telefonskih vodova i da će za koji dan doći do podjele telefonskih aparata pretplatnicima. Za njih se navodi da će biti najsuvremenijeg tipa, tj. mikrofon-aparati »... prijemljivost kojih je tako velika da se npr. kuckanje na mikrofon pris-

lonjene džepne ure može podpuno jasno čuti na aparatu sugovornika«.
»... Ovi aparati — kaže se dalje — snabdjeveni su malom policom za pisanje, što omogućuje bilježenje telefonom primanih telegrama, što će biti naročito pogodno uredništvima novina«. Po ovom detalju može se razabrati, da je Schwarz upotrijebio zidne telefonske aparate, kao i to da se već tada očekivalo da će se zagrebački telegrafski ured ukopčati u Schwarzovu mrežu i putem telefona saopćavati telegrame naslovljenim pretplatnicima. Do toga, međutim, nije došlo sve do podržavljenja Schwarzove mreže.
Kao naročito zanimljivu treba spomenuti vijest da će u Zagreb uskoro stići Štefan Vécsey, direktor telegrafa u ugarskom mjestu Pécs, za koga se ističe da je jedan od najvećih stručnjaka na polju telefonije. Nema sumnje da je taj Vécsey identičan s konstruktorom aparata koje je Schwarz bio obvezan koristiti kao pretplatničke aparate u svojoj mreži. Razlog njegovom dolasku u Zagreb bio je u tome da kao izaslanik ministarstva pregleda Schwarzove uređaje, ali — kako novine navode — i da ispita mogućnost povezivanja telefonske linije Zagreba sa Siskom. Ističući mišljenje da bi ostvarenje te zamisli bilo od velike koristi, novine ipak na kraju navode, da bi to iziskivalo velike troškove, pa da stoga taj projekt zahtijeva posebne pregovore s ministarstvom.[56]
Kao spretan trgovac Schwarz nije propustio da za vrijeme izgradnje mreže povede kampanju radi prikupljanja pretplatnika. To se npr. vidi iz zapisnika sjednice Družtva arhitekatah i inžinirah od

22. XI 1886, na kojoj se raspravljalo o Schwarzovom pozivu da se društvo pretplati na »telefonsku svezu«.[57]
Najavljena posjeta Štefana Vécseya ostvarena je 14. XII 1886. Čim je stigao u Zagreb on je odmah izvršio tehnički pregled telefonske mreže i telefonske »središnjice« koja se ubrzano montirala, zbog toga što je čitava mreža morala biti već sutradan dovršena. Puštanje u rad centrale (Umschalter, Wechsel) s kapacitetom 100 pretplatnika očekivalo se idućeg tjedna. Novine su o tome objavile značajan tehnički podatak: centrala koju je Schwarz nabavio bila je izrađena u Beču po uputama samog Vécseya. Za nju su novine tvrdile da je toliko tehnički nova i dotjerana, da će stvarno značiti znamenitost grada Zagreba, pošto je tako konstruirana da je zapravo prva telefonska centrala koja omogućava da svi pretplatnici mogu odjednom međusobno razgovarati.[58]
Sedam dana potom zagrebačke novine izdavane na njemačkom jeziku objavile su ovu vijest:

> »Zagrebački telefon: Postavljanje zagrebačke telefonske mreže korača čilo naprijed. Centrala je već potpuno dovršena i spremna za puštanje u rad, pa nakon podjele pretplatničkih aparata, podjela kojih je abonentima uslijedila još jučer (tj. 21. XII 1886, o. p.), u centralu već ukopčani pretplatnici u mogućnosti su sa centralom kao i s drugim ukopčanim pretplatničkim telefonskim postajama, razgovarati.
> Krajem ovoga tjedna svi radovi na instalacijama moraju biti u cijelosti završeni«.[59]

Iz citirane novinske vijesti vidi se da je gradska telefonska mreža za javni saobraćaj u Zagrebu i njezina centrala proradila već 21. prosinca 1886, iako do tog trenutka ukapčanje pretplatnika nije bilo potpuno završeno. To potvrđuje i pisanje drugih zagrebačkih novina, koje su gornju vijest gotovo doslovce prenijele.[60]

Novine su usto smatrale potrebnim da Zagrepčane tom prilikom upoznaju s razvitkom telefonije u svijetu, pošto je »... eto i grad Zagreb dobio svoju telefonsku vezu«. Prenoseći pisanje budimpeštanskih novina, zagrebački su novinari pisali da se »... telefon u Americi toliko proširio, da se uvodi u kuće jednako kao i vodovod, te da se mjesto koje nema telefonske mreže čini poput mjesta bez crkvenog tornja«. To su podkrijepili statističkim podacima koji pokazuju da je već 906 američkih gradova, od kojih su čak 658 mali gradići s manje od 10.000 stanovnika, uveli telefon. U maloj varošici Birmingham jedan telefon dolazi već na četrnaest stanovnika, dok New-York ima već više od 7000 telefonskih pretplatnika. Štoviše New-York i Boston već su spojeni telefonskom linijom dugom 480 kilometara.[61]

Takvim pisanjem zagrebačko novinstvo išlo je očito Schwarzu na ruku, praveći neizravno reklamu njegovom telefonu, pa se može osnovano kazati da mu je prilično pomoglo, što potvrđuje odaziv pretplatnika ukopčanih na dan otvorenja njegove centrale. Najviše u tome pomogle su mu na njemačkom jeziku izdavane zagrebačke novine »Agramer Zeitung«, već suvremeno uređivani dnevni list, koje su tako reći od prvog trenutka

ukorak pratile početak rada Schwarzova telefona i donosile statističke podatke o broju pretplatnika i objavljenih razgovora.[62]

Do službenog otvaranja odnosno puštanja u saobraćaj zagrebačke telefonske mreže došlo je 1. siječnja 1887. Iako je to bez sumnje bio krupan događaj u životu grada kakav je u tom trenutku bio Zagreb sa svojih 2000 kuća i 34.200 stanovnika, novine ga nisu odmah zabilježile. Najvjerojatnije zato što su smatrale da je do stvarnog puštanja centrale u rad došlo u prosincu 1886, kad je dio pretplatnika bio već ukopčan i mogao se služiti telefonom. Tek 8. I 1887. spomenute su novine donijele opširniju vijest o tome kako su Zagrepčani primili tu značajnu tehničku novost, koju su smatrali čudom neuporedivo većim od telegrafa.

Vijest je glasila:

»Telefon: Istom je prošlo nekoliko dana otkako telefon stoji javnosti na raspolaganju, a već se može kazati da je postao nasušnom potrebom.

Dokaz o tome pruža broj pretplatnika — koji je već dosegao brojku od četrdeset korisnika — što s obzirom na okolnost da su neki mnogo veći gradovi započeli sa svega desetak pretplatnika, bez sumnje predstavlja dobar znak.

Među ovima već se nalaze i neke građanske oblasti i jedva se može posumnjati da će se brojne građanske i vojne oblasti i uredi naskoro ukopčati u ovu javnu mrežu...«[63]

Do objavljivanja statističkih podataka o zagrebačkom telefonu došlo je u veljači 1887, kad su štampani prvi podaci o broju pretplatnika i objavljenih razgovora. Novine su tom prilikom ponovno isticale značenje telefona u životu grada, no taj put začudo zaslugu za pronalazak telefona pripisale su Edisonu, ne znajući očito da je on pronalaskom osjetljivijeg mikrofona samo usavršio Bellov telefon.
Ističući da zagrebački telefon radi već dva mjeseca i da »... u svima dijelovima grada ima ukupno 45 pretplatnika«, novine su navele da su pretplatnici u tijeku siječnja 1887. obavili ukupno 2475 razgovora, a da je u veljači isti broj pretplatnika obavio 2300 razgovora, ili prosječno dnevno 80 razgovora.[64]
U ožujku se broj pretplatnika nije povećao, tj. ostao je na broju 45, ali je nešto porastao broj obavljenih razgovora, koji je porastao na 3171, ili na prosječno 102 razgovora dnevno.[65]
Statistički podaci koje su novine objavile za mjesec travanj pokazuju da se promet Schwarzova telefona u prvim mjesecima svoga postojanja mijenjao, doduše ne u broju pretplatnika koji je polako ali trajno rastao, nego u obavljenim razgovorima. U tom mjesecu broj pretplatnika nije porastao, bilo je razgovora 2028, ili prosječno oko 62 razgovora na dan. Da li se kolebanje ima pripisati pretplatnicima, ili pak mogućim kvarovima na telefonskim postrojenjima, ne može se utvrditi.[66]
U svibnju 1877. počeo je Schwarz produživati svoje linije u pravcu gradskog predjela Prekrižje, zapadno od telefonske centrale, i u pravcu predjela Šestine, sjeveroistočno od te centrale. Zapadna linija završavala je na posjedu Kalabar, a sjeveroistočna na posjedu Kulmer, što su prema tome bile za ono vrijeme prilično duge linije. Novine nisu tom prilikom propustile spomenuti »... kako su neki na telefon gledali sa skepsom«, a on se eto stalno širi. Propagirajući dosljedno Schwarzov pothvat, na kraju su istakle da »... treba živo poželjeti da se i naši uredi, naročito oni koji stoje u kontaktu s publikom, naime redarstvene postaje itd., uskoro ukopčaju u telefonsku mrežu«.[67]
U istom mjesecu ministarstvo je Gradskom poglavarstvu na njegovo traženje produžilo koncesiju za korištenje općinske mreže na rok od deset godina.[68]
Sredinom 1887. broj pretplatnika u Schwarzovoj mreži malo je porastao, pa je bilo 50 pretplatnika koji su u svibnju te godine obavili 3121 razgovor, tj. prosječno 100 razgovora dnevno.[69]
U lipnju je porastao broj pretplatnika i broj obavljenih razgovora. Zabilježena su 53 pretplatnika sa ukupno 3355 obavljenih razgovora, što čini prosjek od 111 razgovora dnevno[70] U srpnju kod broja 57 pretplatnika došlo je do stanovitog zastoja, koji su novine pripisale »... vrućini i odlaženju na ljetovanje«. Obavljeno je samo 2044 razgovora, što je bilo prosječno samo 65 razgovora dnevno.[71]
U kolovozu, u drugoj polovici kojega je društveni i poslovni život nekoć bio ponovno u punom jeku, porastao je broj pretplatnika na 58, a razgovora na 3357, tj. na 108 razgovora dnevno.[72]

U rujnu je broj pretplatnika porastao na 60, no unatoč tome broj razgovora pao je na 3344, ili prosječno na 111 dnevno.[73]
U listopadu se povisio samo broj razgovora koji su dosegli brojku 3844, tj. 124 razgovora dnevno.[74]
U studenom se broj pretplatnika popeo na 62, ali je broj razgovora pao na 3140, ili na 104 razgovora dnevno.[75]
U prosincu 1887. na Schwarzove telefonske usluge bilo je pretplaćeno 63 abonenata, koji su obavili 3646 razgovora, što čini prosjek od oko 118 razgovora dnevno.[76]
Na osnovi gornjih podataka moguće je dati pregled kretanja telefonskog prometa u Zagrebu u prvoj godini njegova postojanja.

GODINA 1887.

Mjesec	pretplatnika	razgovora	dnevno razgovora
siječanj	45	2475	80
veljača	45	2300	82
ožujak	45	3171	102
travanj	45	2028	62
svibanj	50	3121	100
lipanj	53	3355	111
srpanj	57	2044	65
kolovoz	58	3357	108
rujan	60	3344	111
listopad	60	3844	124
studeni	62	3140	104
prosinac	63	3646	118

Kako se iz navedene tabele vidi, zagrebački je telefon u tijeku 1887. napredovao sporo, ali neprekidno, naročito u broju pretplatnika. To je za Schwarza svakako bilo najvažnije, pošto se za pretplatu plaćala propisana mjesečna svota bez obzira na broj obavljenih razgovora. Prema tome, broj razgovora i njihov dnevni prosjek značajan je jedino prilikom prosuđivanja živosti ili učestalosti korištenja telefona, za koje se može reći da su također bile skromnih razmjera: od siječnja pa do prosinca 1887. broj razgovora porastao je za manje od 50 posto.

Tek što je proradila Schwarzova mreža, u Austriji su se počeli javljati prvi znaci koji su upozoravali da se država priprema za preuzimanje privatnih telefonskih mreža u svoje ruke. Godine 1887. u Austriji je bilo 11 privatnih telefonskih mreža što su ih izradile privatne kompanije na osnovi izdanih koncesija. Uz ove, u tijeku nekoliko godina, pojavile su se i neke koje je država izgradila u svojoj režiji i pustila u pokusnu eksploataciju. Došlo je do njihove izgradnje, iako još nije bilo javno napušten proglašeni stav da se »... telefon još ne može ubrojiti među uređaje za uvođenje kojih u javni saobraćaj bi država imala povoda«.[77] Nije potrebno naročito isticati da su već i ti prvi koraci prema državnoj telefoniji izazvali u koncesionara određenu zabrinutost za daljnju sudbinu njihovih koncesija.

Ugarska je sa svoje strane također u tome godine 1887. poduzela stanovite korake: Puskasu je bila oduzeta koncesija, no kada se činilo da će doći do podržavljenja telefonskog saobraćaja, iznenada se od toga odustalo. Puskasu je bila vraćena koncesija uz mnogo povoljnije uvjete od onih koji su mu bili određeni 1880. Trajanje koncesije bilo mu je produženo čak na 30 godina, smanjena visina godišnjeg paušala koji je plaćao državi i s njene strane isposlovan kredit za modernizaciju i proširenje mreže od 1,300.000 kruna. Sve to uz jedini uvjet da državi plaća godišnje 5 posto od bruto ostvarenog prihoda. Puskas je pak započeo modernizaciju mreže i uvođenje telefonskih aparata tipa Barthou i Western.[78]

Austrija je, međutim, bila dosljednija. Potkraj 1887. ministar trgovine donio je naredbu o izgradnji i korištenju telefonskih uređaja koja su ukopčana u državne telegrafske postaje. Tom naredbom država je sebi pridržala isključivu izgradnju i eksploataciju takvih uređaja, nad kojima je ostvarila monopolno pravo, time što su u telegrafsku postaju ukopčane telefonske linije bile smatrane pruženim telegrafskim linijama. Premda se na prvom mjestu isticalo da takve veze služe prvenstveno predavanju telegrama na otpremu i saopćavanju ovih adresatima, bilo putem telefona, posebnim donosiocem ili pak redovitom poštom, ipak je osnovni cilj bilo ostvarivanje razgovora između telefonskih pretplatnika ukopčanih u telegrafsku postaju. Na to ukazuje i mahom nazivlje, prema kojemu telegrafska postaja

nosi ime »k. k. telefonska centrala«, a njezine javne govornice »k. k. telefonske postaje«. S tih postaja mogao je razgovarati svatko, pa prema tome nisu važila ograničenja koja su u tome postojala u § 5 spominjanih dozvolbenih isprava, tj. da s pretplatničkog telefona ukopčanog u privatnu koncesionarovu telefonsku centralu mogu razgovarati i preko javnih govornica.

Korisnicima je omogućeno da između više vrsta usluga biraju po svojoj volji, uz plaćanje utvrđene mjesečne tarife koja se kretala između 30 forinti i pet kruna, zavisno od vrsti uspostavljenog pretplatničkog odnosa. Gradnju linija između telegrafskih postaja i pretplatničkih telefona država je zadržala za sebe, a naknada se naplaćivala ovisno o dužini izgrađene linije: do 500 metara plaćalo se 50 forinti, a za svaki daljih 100 metara još deset forinti.[79]

Donošenje gornje ministarske naredbe najavile su zagrebačke novine još nekoliko mjeseci prije njenog objavljivanja, ali samo utoliko što se znalo da će telefonski pretplatnici moći predavati i primati telegrame preko svojih telefona.[80]

Općina grada Zagreba, kako smo to već ranije spomenuli, nije nakon otvaranja Schwarzove telefonske mreže napustila svoju mrežu, odnosno ukopčala se u Schwarzovu. Naprotiv, nastavila je njenim širenjem i produžavanjem već prema potrebama gradske uprave.

Nakon što je izgradila liniju kojom je spojila gradsku vijećnicu sa gradskim redarstvenim po-

vjereništvom na Zrinjevcu i otuda ovu produžila do vatrogasnog spremišta na Sajmištu (predio na kojem se danas nalazi Hrvatsko narodno kazalište) općina je na sjednici Gradskog zastupstva od 1. VIII 1887. donijela odluku, da se povuče telefonska linija od redarstvene postaje na Zrinjevcu do stražarnice u Ilici u kući broj 97. Za tu novu liniju bio je izglasan trošak od 312 forinti i 20 novčića.[81]

U nastojanju da gradske redarstvene postaje poveže telefonom, zastupstvo je na sjednici od 20. X 1887. donijelo odluku da se povuče još jedna linija od postaje na Zrinjevcu do postaje na Savskoj cesti, pa je u tu svrhu odobrilo izdatak od 462 forinti i 94 novčića.[82]

Po nekim kasnijim novinskim vijestima vidi se da je općina nastojala gradski požarno-alarmni sistem povezati putem telefona u jednu dojavnu cjelinu. U vezi s tim planom bile su do kraja 1887. izgrađene ove telefonske linije:

Vatrogasno spremište na Savskoj cesti — vatrogasna osmatračnica na tornju Dverce — stan vijećnika Maruzzija — stan gradonačelnika Heinzela u Preradovićevoj ulici — Gradska vijećnica — osiguravajuće društvo »Croatia« — ured nadzornika hidranata Langa — Gradsko redarstveno povjerenstvo na Zrinjevcu — redarstvena postaja u Ilici — redarstvena postaja na Savskoj cesti — vodovodna strojarnica — mrtvačnica na Mirogoju.[83]

Sudeći prema ovim vijestima moglo bi se kazati da je općina svoju djelatnost na polju telefonizacije Zagreba nakon puštanja Schwarzove mreže

u saobraćaj čak i pojačala. Uzme li se u obzir broj linija koje je izgradila do 1887. i onih koje su izgrađene u toj godini, može se zaključiti da je općinska telefonska mreža u Zagrebu bila dobro razvedena i da je pokrivala veći dio gradskog područja: od starog kolodvora do Mirogoja, od Prekrižja do Trnja, od Šestina do Zrinjevca i Savske ceste itd. Osobito pak treba istaknuti da spomenuta novinska vijest pruža, u pomanjkanju izvedbenih planova i nacrta telefonskih linija, dragocjene podatke na temelju kojih je, barem u osnovi, moguće konstruirati staru gradsku telefonsku mrežu u gradu Zagrebu.

Kratko vrijeme nakon spomenute novinske vijesti objavljeno je, da je u telefonsku mrežu grada ukopčano staro gornjogradsko kazalište, koje je 10. II 1888. povezano s vatrogasnim spremištem.[84]

Iz tog vremena potječe i jedna novinska vijest iz koje se razabire da je državno nadodvjetništvo moglo stupiti u telefonsku mrežu s redarstvom, no nije vidljivo po kojoj mreži — Schwarzovoj, općinskoj, ili pak putem linija koje su, kako smo već ranije spomenuli, išle iz Banskih dvora.[85] Moglo bi se, naime, postaviti i pitanje o postojanju linija kojima se mogla služiti Zemaljska vlada u Zagrebu u svoje službene svrhe, o kojima se do pojave državnog telefona ponekad nešto spominje, ali nikada jasno i određeno. S obzirom na mogućnost postojanja i te mreže, moglo bi se reći da je u Zagrebu prije 1895, tj. prije godine u kojoj je u gradu proradila prva državna telefonska mreža i centrala, vladalo pravo »zagrebačko telefonsko šarenilo«.

Godina 1887. značajna je još i po tome što se te godine javljaju i prvi interesenti za izgradnju telefonskih linija u drugim mjestima u Hrvatskoj, kao i zato što se obnavljaju raniji neuspjeli pokušaji. Tako je u rujnu te godine bio ponovljen natječaj za izgradnju telefonske mreže u Osijeku, s rokom podnošenja prijave do 21. IX 1887. Nakon objave novinske vijesti o raspisivanju tog natječaja, nije se o tome ništa više spominjalo, pa se može zaključiti da su se još jednom obistinile već spomenute slutnje ministarstva o bezizglednosti raspisivanja tog natječaja.

Međutim, Osijek nakon Zagreba najznačajnije gradsko središte u Hrvatskoj, ubrzo je poduzeo prve samostalne korake u cilju da ne bi izostao kako za Zagrebom tako i drugim sličnim gradovima u Ugarskoj. Ugarska državna uprava nije još bila voljna pristupiti izgradnji javne telefonske mreže u Osijeku i što je stajala na stanovištu da je za nju povoljnije ako telefoniju prepusti privatnoj inicijativi koncesionara ili pak općinskim upravama koje su bile primorane da za svoje uredske potrebe izgrađuju svoje vlastite telefonske linije.

To se zbilo i u Osijeku, gdje je gradski magistrat 1887. pristupio pripremama za izgradnju telefonskih linija kojima je gradsku vijećnicu u Tvrđi trebalo povezati s gradskim kućama u gornjem, donjem i novom osječkom gradu. Međutim i u Osijeku je, kao i u Zagrebu, privatna inicijativa pokazala više aktivnosti. U veljači 1887. je liječnik zemaljske bolnice dr Knopp zatražio dozvolu da o svom trošku izgradi telefonsku liniju od svoje kuće do spomenute bolnice. Sačuvao se i nacrt trase ove linije iz kojega se vidi da su troškovi izgradnje morali biti visoki, jer je bilo potrebno da postavi čak 48 što stupova što zidnih nosača. Spomenuti je zbog neispunjavanja uvjeta iz dozvole došao u spor s općinom, koja je radove obustavila, ali je liniju ipak izgradio, što se vidi iz jednog spisa iz 1889. u kojemu se Knopp spominje kao »posjednik privatnog telefona«. Uz njega spominju se još i četiri druga posjednika telefona: Hein, Sorger-Weissmayer, Reisner i Kraus.

I sam gradski magistrat naišao je na neočekivane poteškoće: u tijeku 1887. povukao je prve telefonske linije, no kako su ove prelazile preko zemljišta vojnog erara, to ih je ovaj u svibnju 1888. dao komisijski porušiti i o rušenju sastaviti zapisnik. Kada je izgradnja linija zapravo započela nije moguće ustanoviti, ali se iz sačuvanih obračuna o isplati zidarskih i transportnih radnika, a tako i isplatama za stanarinu za Maksa Pomereniga, telefonskog montera, vidi da su radovi morali otpočeti najkasnije u prvoj polovici siječnja 1888. Da su pak bili završeni najkasnije u studenom iste godine razabire se iz izvještaja općinskog nadzornika Franza Wolfschnitza, koji 29. XI te godine izvješćuje magistrat o lošem smještaju telefonske centrale koji otežava telefonsku manipulaciju.

Linijski materijal i telefonski uređaji nabavljeni su od firme Deckert i Homolka u Beču, koja je imala svoju filijalu u Budimpešti. Također i od firme H. W. Adler i drug u Beču. Ove naru-

džbe su učestale nakon što je magistrat u travnju 1889. pristupio izmještanju i produženju telefonskih linija zbog preseljavanja nekih gradskih ureda u nove prostorije. Izvedbeni nacrt ovih preinaka sačuvan je i predstavlja prvi do danas pronađeni cjeloviti prikaz jedne općinske telefonske mreže u Hrvatskoj.

Treba svakako spomenuti da je gradski magistrat nastojao da u svoje linije ukopča i neke druge privremene i stalne telefonske postaje, pa je u kolovozu 1889. uveo privremeni telefon na tada održavanoj gospodarskoj izložbi, a u listopadu iste godine i stalni u višoj djevojačkoj školi. Time je telefonska mreža osječkog gradskog magistrata počela poprimati karakter javne mreže, što je i došlo naročito do izražaja kada je ministarstvo odobrilo da se u ovu mrežu ukopčaju županijska i kotarska oblast, tj. državne upravne institucije. U spisima o ovom ukopčanju spominje se i Antun Gutzmirtl, gradski stražar, koji je vršio manje popravke na telefonskim linijama, dok se za veće magistrat vjerovatno obraćao državnom telegrafskom uredu u Osijeku.

Ostaje otvorenim pitanje da li je i kada je gradski magistrat grada Osijeka dobio tzv. privremeno odobrenje za izgradnju telefonskih postrojenja, a to s razloga što se iz sačuvane definitivne dozvolbene isprave ugarskog ministarstva vidi da je ova magistratu podijeljena tek 15. III 1892. i to s retroaktivnim djelovanjem od 13. IX 1891. Prema tome telefon u Osijeku bio bi izgrađen tek 13. IX. 1891., što s obzirom na podatke iz naprijed spomenutih računa neće biti točno, jer iz

ovih proizlazi da se to zbilo već krajem 1888. ili najkasnije početkom 1891.

Kako bilo, može se kazati da je općinska mreža u Osijeku do časa izdavanja definitivne dozvole znatno uznapredovala. U ovoj dozvoli naime spominje se čak četrnaest telefonskih postaja u užem području grada i jedna u širem području. Evo tih postaja:

1. Gornjogradska varoška kuća
2. Doljnjogradska varoška kuća
3. Novogradska varoška kuća
4. Varoška bolnica
5. Županijska zgrada
6. Vatrogasno spremište
7. Porezni ured
8. Kazalište
9. Kolodvor
10. Zapovjednik vatrogasnog društva
11. Klaonica
12. Živodernica
13. Kolera baraka
14. Dravska mitnica
15. Retfala

Posebno treba spomenuti da je dozvoli bila priložena i šema gradskih telefonskih veza, iz koje se točno vidi kuda su telefonske linije bile povučene. Dužina im je iznosila 16.2 kilometra.[86]

Zanimljivija je stoga akcija koju je u svibnju iste godine pokrenulo vlastelinstvo Kutjevo, jer je od Zemaljske vlade u Zagrebu zatražilo dozvolu za povlačenje vlastite telefonske linije od Kutjeva

do Ferovca (Kutjevačke livade) u dužini 5550 metara. U vezi s time vlastelinstvo je zatražilo dozvolu da uzduž ceste Kutjevo — Pleternica postavi vlastite stupove. Vlada je tom traženju udovoljila pod uvjetom da stupovi moraju biti postavljeni na suprotnoj strani od one na kojoj se nalaze državni telegrafski stupovi, i to tako da ne smetaju cestovnom prometu. Formalno je tražitelja dozvole uputila da zahtijeva suglasnost od ministarstva, ali zbog nepotpunosti spisa u predmetu nije moguće ustanoviti da li je ova, premda nema razloga u to sumnjati, i dobivena.[87]

Akcija vlastelinstva Kutjevo može se smatrati presedanom u povijesti telefonije u Hrvatskoj, jer ona s jedne strane ukazuje da su privrednici već dobro uočili prednosti telefonije, a s druge strane bila je primjerom koji će uskoro slijediti i druge latifundije u Slavoniji.

Za godinu 1887. može se reći da je to bila godina u kojoj su i u Austriji i u Ugarskoj nadležna ministarstva započela izradu velikih planova na polju širenja telefonije. To se, dakako, u odgovarajućim razmjerima, odrazilo i u Hrvatskoj, koja će za koje desetljeće postati učesnikom i korisnikom dostignuća na tome polju.

Kako smo već prije istakli, Austro-Ugarska je u telefonizaciji ozbiljno zaostajala i nije se prilično dugo mogla odlučiti da preuzme na sebe goleme troškove izgradnje dugih telefonskih linija, od kojih je dobar dio morao prolaziti kroz nenastanjene ili nerazvijene krajeve, pa je stoga bio nerentabilan odnosno pasivan. Čak su joj i one četiri lokalne državne mreže, kojima je dotada raspolagala, uzrokovale značajne deficite.[88] Međutim, imperativni zakoni i zahtjevi razvitka zemlje prisilili su obje spomenute zemlje da počnu izrađivati, moglo bi se reći, kratkoročne i hitne planove izgradnje telefonskih veza prema istoku — Češkoj i Ugarskoj — i prema jugu — Grazu i Trstu. Očito osjećajući kako će se jednog ne baš dalekog dana evropska telefonska mreža približiti Hrvatskoj, zagrebačke su novine pratile vijesti o izradi tih planova, pa je tako potkraj 1887. objavljeno da se izrađuju planovi za izgradnju međugradske telefonske linije Beč — Graz — Trst, kao i perspektivni plan linije Beč — Budimpešta.[89] Ovdje naročito treba podvući zamašitost plana izgradnje linije Beč — Trst, pošto se radilo o tada najdužoj telefonskoj liniji u Evropi.

U isto vrijeme i Ugarska je učinila značajan korak naprijed, doduše ne u izradi nekih određenih planova, ali u ne manje važnoj i značajnoj legislativnoj djelatnosti oko uređenja osnovnih pitanja telefonije. Naime 1888. donijet je zakon o telegrafu i telefonu kao osnova na kojoj će se urediti buduća državna telefonija, zapravo ukinuti koncesionirane telefonije.[90] Iste godine donesena je i naredba o načinu prikupljanja i sastavljanja statističkih podataka, koja je izravno upozorila na zanimanje države za rad i kretanje telefonskog prometa, i u saobraćaju i u ekonomici.[91]

Stanje telefonije u Zagrebu u 1888. godini ostalo je uglavnom nepromijenjeno, što uključuje i već spomenutu tvrdnju, da je pokazivalo stalan lagani uspon. Između nekoliko novih pretplatnika novine su posebno zabilježile ukopčanje Hrvatsko-slavonskog poljoprivrednog društva i njegovog oglednog dobra, vjerojatno zato da bi mogle ponoviti svoje ranije pozive za prijavu što većeg broja pretplatnika iz reda javnih ustanova. Tom prilikom neposredno su istaknule osobito Gradsko poglavarstvo zbog toga »... što se iz nepoznatih razloga uporno i rezervirano drži svoje vlastite telefonske mreže, umjesto da se ukopča u javnu mrežu i na taj način olakša saobraćanje stranaka s gradskim uredima, s kojima sada saobraćaju neobičnim putom«.[92]

Ovakvo pisanje dokaz je osnovanosti već iznesenog mišljenja, da se zagrebačka općina nije nikada ukopčala u Schwarzovu mrežu i da je u tome ustrajala sve do prestanka važnosti njegove koncesije i prijelaza njegove mreže u ruke države. Štoviše po svemu se čini da je takvo stanje još neko vrijeme trajalo i nakon podržavljenja. No mora da je između novina i Schwarza, kojemu su tako zdušno pružale podršku, uskoro došlo do stanovitog zahlađenja odnosa. Razlog vjerojatno treba tražiti u tome što su novine od 1888. godine počele povremeno donositi i po neku kritiku na račun održavanja i rada njegovih telefonskih uređaja. Tako je npr. 9. VII 1888. objavljen napis kako uredništvu u posljednje vrijeme stižu od telefonskih pretplatnika pritužbe na stalne, raznovrsne smetnje koje upotrebu telefona otežavaju ili naprosto onemogućuju. »Nama — pisale su ove novine — nije moguće odrediti o čemu se radi, ali znamo ono što znaju i drugi abonenti, a to je — da se upotreba telefona ponekad pretvara u pravu muku. To tim više što je telefon u drugoj godini svoga postojanja postao nužnost, pa se stoga mora opravdano očekivati da će biti provedena radikalna i trajna poboljšanja.«[93]

O kakvim se sve smetnjama i kvarovima u telefonskoj liniji u tijeku 1888. radilo, novine su iznijele u siječnju 1889. Utvrđeno je da je u tijeku spomenute godine bilo registrirano ukupno 112 kvarova, nastalih ponajviše otuda što su se golubovi zalijetali na telefonske žice; četiri prekida nastala su iz neustanovljenih uzroka, tri veća oštećenja od udaraca gromova, a dva, također značajnija oštećenja, zbog nepažnje prilikom izgradnje triju kuća.[94]

Izuzmu li se iz gornje statistike kvarovi nastali od udaraca gromova, sva ostala oštećenja mogu se bez sumnje pripisati prilično slaboj izvedbi Schwarzove mreže odnosno pomanjkanju iskustva za izvođenje takvih radova.

Ta prva javna kritika na račun rada Schwarzove mreže, objavljena u vrijeme u koje je ona bila još posve nova, upućuje na zaključak da je njezina tehnička izvedba bila prilično slaba, najvjerojatnije zbog toga što se njezinom izvedbom i puštanjem u promet prilično žurilo. Kritike se neće pojavljivati jedino u novinama nego i u spisima ministarstva, no one, čini se, nisu imale značajnije djelovanje. Teško je ustvrditi, ali nije

nevjerojatno, da se Schwarz nije na njih osvrtao zbog toga što mu je bilo jasno da su dani koncesionirane privatne telefonije već odbrojeni.

Svakako spomena najvrijedniji događaj u 1888. godini pojava je prvog domaćeg novatora na polju telefonije. Bio je to željeznički činovnik Schulz, koji je konstruirao telefonski aparat što je omogućavao telefoniranje po vodovima vatrogasnog alarma. Pokus — koji je izveo 18. IX 1888. pred komisijom potpuno je uspio, pa se pisalo kako će Schulzov telefon biti primijenjen u praksi.[95]

Na kraju godine 1888. broj pretplatnika i obavljenih razgovora Schwarzov telefon pokazao je ove rezultate:[96]

GODINA 1888.

Mjesec	pretplatnika	razgovora	dnevno razgovora
siječanj	69	4465	144
veljača	72	4452	159
ožujak	72	—	—
travanj	72	4305	143
svibanj	—	—	—
lipanj	76	4100	136
srpanj	76	—	—
kolovoz	76	—	—
rujan	76	4600	153
listopad	79	4677	151
studeni	—	—	—
prosinac	78	3611	116

Iz navedene statistike vidljivo je da novine više ne bilježe točno sve mjesece, kako su to činile u 1887. S obzirom pak da su objavile podatke za većinu mjeseci u godini, može se zaključiti jedino to da je Schwarz propuštao redovitu dostavu podataka.

Učestalost u korištenju telefona pak prema 1887. pokazuje polagani rast.[97]

Slijedeća 1889. godina protekla je u znaku donošenja zamašitih planova telefonizacije i u Austriji i u Ugarskoj. Ta aktivnost praćena je i zabilježena i u Hrvatskoj, što ukazuje na stalno prisutnu nadu političkih, društvenih i ekonomskih faktora u Zagrebu i Hrvatskoj uopće, da će austrijska i ugarska telefonska politika konačno u širem obimu obuhvatiti i naše između Austrije i Ugarske podijeljene krajeve i da će time prestati njihovo zapostavljanje u okvirima njihovih saobraćajnih politika.

Što se sve u Hrvatskoj u tijeku te godine poduzimalo na polju širenja telefona u Zagrebu i u drugim mjestima, teško je, zbog pomanjkanja službenih spisa i sasvim informativnog pisanja novina, danas rekonstruirati.

Na osnovi napisa u zagrebačkim novinama može se utvrditi da se nakon razmatranja ili neuspjelih pokušaja uvođenja telefona u Sisku, Osijeku i Petrovaradinu, počela razmatrati mogućnost njegova uvođenja u gradu Karlovcu. Iz spomenutih napisa razabire se da je akcija uvođenja telefo-

na u Karlovcu već bila prešla fazu raspisivanja natječaja, pošto je bilo objavljeno da se na raspisani natječaj prijavio već ranije spominjani Anton Kramer, koji je »... dobio dozvolu da smije uvesti telefonsku žicu u Karlovcu«. Da do ostvarenja toga plana nije došlo svjedoči činjenica da je zagrebačka Trgovačko-obrtnička komora još na kraju 1901. zaključila da podupre zahtjev Karlovca. Posredovanje bilo je bezuspješno, unatoč tome što je na nadležnom mjestu bilo »uzeto u obzir«, pa se zagovaranjem projekta nastavilo i idućih godina.[98]

Da nije sve išlo glatko i bez izvjesnih otpora, može se pak vidjeti iz nastojanja ministarstva da Zakonskom članu XXXI od god. 1888. makar i prinudnim mjerama sačuva zakonski autoritet. Naređenje o prijavljivanju sviju postojećih telegrafskih, telefonskih i drugih električnih naprava za komuniciranje, poslušalo je vrlo malo koncesionara, pa je ministarstvo bilo primorano zakonski rok prijavljivanja produljiti do 15. III 1889, uz prijetnju da će koncesionarima koji ne izvrše prijave i ne zatraže produljenje koncesije, dati njihove uređaje uništiti o njihovom vlastitom trošku.[99] Koliko je ova prijetnja bila odraz pasiviziranja koncesionara, toliko je ukazivala na odlučnost države da telefoniju čvrsto preuzme u svoje ruke.

Sva do sada navedena zbivanja odigrala su se u sjevernom dijelu Hrvatske. Namjere širenja telefonije na jug, prvenstveno prema obalnom pojasu, dolaze do izražaja istom 1889. godine. Kao što se moglo i očekivati, među prvima se pojavila Rijeka, što se ima pripisati okolnosti da je grad Trst još 1882. dobio lokalnu koncesioniranu telefonsku mrežu. Tradicionalne trgovačke veze između Trsta i Rijeke postale su čvršće i brže pojavom telegrafa u oba grada, pa je dosljedno tome sve više dolazila do izražaja težnja riječkih trgovaca za uspostavljanjem mnogo bržih i jednostavnijih telefonskih veza. O prvim pokušajima oko uvođenja telefona u Rijeci pisale su bečke i zagrebačke novine, iz kojih se može ustanoviti da je Gradsko poglavarstvo grada Rijeke početkom 1889. započelo preliminarne pregovore sa zastupstvom grada Trsta »... oko uvođenja telefonske žice«. Štoviše, bilo je istaknuto da su o tome izrađeni i neki projekti.[100] Da se o tome ozbiljno pregovaralo vidi se iz toga što se o problemu raspravljalo i na nekoliko sjednica.[101] Do ostvarivanja, međutim, nije došlo, najvjerojatnije zato što Rijeka još nije imala gradsku telefonsku mrežu, a i zato što je linija Beč — Trst proradila istom 1. X 1892, a privatna mreža u Trstu podržavljena je 29. XII iste godine. Država, naime, nije — sve da je Rijeka imala mrežu — mogla dopustiti da se međugradskim linijama povezuju dvije koncesionirane telefonske mreže.

Gradsko poglavarstvo u Rijeci sigurno je bilo potaknuto i time što se potkraj 1889. na području grada pojavio prvi telefon. Uvela ga je riječka vjeresijska banka, koja je 22. XI 1889, dobila dozvolu da za svoje službene potrebe povuče jednu telefonsku liniju u dužini od 1584 metara i na ovu ukopča dva telefonska aparata. Kao obično koncesija je bila izdana na rok od deset godina.[102]

U međuvremenu je zagrebačka telefonska mreža dobila značajnu prinovu: 20. lipnja 1889. otvorena je u zgradi željezničkog kolodvora (današnji Zapadni kolodvor) prva javna, svakome pristupačna telefonska govornica. Koliko se iz ne baš točnih novinskih vijesti može shvatiti, govornica je otvorena na uporno traženje Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu, ali je prema sugestijama ministarstva morala biti smještena unutar kolodvorskih prostorija. Vjerojatno zato da bi bila pod nadzorom željezničkih organa, koji su naplaćivali razgovore. Pristojba za jedan razgovor bila je deset kruna, dok su pretplatnici Schwarzove mreže, uz uplatu od deset forinti mjesečno mogli razgovarati neograničeno.

Otvaranje javne govornice bila je vrlo značajna liberalizacija u telefonskom prometu u Zagrebu, jer do tada Schwarz nije mogao koristiti ovaj način korištenja telefona, pa je stoga telefon bio pristupačan jedino stalnim pretplatnicima. Ostaje, međutim, nejasno kakav je odnos uspostavljen između Schwarza i željezničkih organa, koji su rad na javnoj govornici očito obavljali za njegov račun. Sa svoje strane pak Schwarz nije imao računa da na javnoj govornici drži svoje ljude, niti da produžuje svoje telefonske linije do prilično udaljenog kolodvora. A da se radilo o takvoj liniji vidi se otuda što željeznica još nije imala telefona, već se služila isključivo telegrafom, a zagrebačka općina i privatnici koji su dotad bili povukli svoje linije oko kolodvora nisu, prema sugestijama ministarstva, dolazili u obzir.

Kako bilo, Zagreb je postavljanjem te javne govornice u saobraćajnom pogledu mnogo dobio: premda obavještavanje o robi pristigloj željeznicom još nije bilo uvedeno, trgovci i poslovni ljudi mogli su doći u vezu s kolodvorom i odonud s uredima, poslovnicama i skladištima, dok su pristigli putnici mogli dojavljivati svoj dolazak u grad. Osim toga nemoguće je posumnjati u to da su željeznički organi našli računa da taj telefon koriste za neobavezno obavještavanje naslovnika prispjelih pošiljki.[103]

Polovicom 1889. došlo je do sniženja telefonske tarife, koja je od 1. VII za privatne pretplatnike snižena na šest, a za državne i druge ustanove na tri forinta. Po onome kako su novine ovo sniženje pozdravile i istaknule da će se telefon »... koji je postao neophodnom institucijom, proširiti u sve krugove«, vidi se da su pretplate bile smatrane visokima i jednom od kočnica njegova bržeg širenja u Zagrebu.[104] Moglo bi se kazati ne samo u Zagrebu, nego, još više, i u drugim mjestima. Samo tu i tamo, kako to pokazuje primjer vlastelinstva Kutjevo, javljali su se neki imućniji pojedinci koji su tražili dozvole da na svojim imanjima podižu vlastite telefonske mreže. Prva pak ustanova izvan Zagreba koja je tražila i dobila dozvolu izgradnje vlastite linije, bila je državna kaznionica u Lepoglavi. Ta je pred sam kraj 1889. povukla liniju od 460 metara dužine na kojoj su bila ukopčana dva telefonska aparata.[105]

Gotovo istovremeno izdana je dozvola i posjedniku Lajošu Ticköryju u Daruvaru za povlačenje

nešto više od 24 kilometra duge linije sa dvije centrale i tri aparata.[106]

Veliko zanimanje Zagrepčana pobudila je izgradnja prvih velikih međugradskih telefonskih linija u Austriji i Ugarskoj, od kojih je prva povezala Beč s Pragom, a druga Beč s Budimpeštom. Prva je izgrađena prema planu i puštena u promet 18. IX 1889, dok je druga dovršena s mnogo teškoća. Izgradnja se otegla — kako navode zagrebačke novine — »... zato što se je zlo gradila, pa su se pokusi razgovaranja izjalovili ... pošto glas sa jedne žice prelazio na druge dvije, pa bi to moglo smetati telefonskom obćenju«.[107]

Na kraju godine objavljeni su po običaju statistički podaci o telefonskom prometu u Zagrebu, no ovaj put prilično nepotpuni. Izneseni su podaci samo za prvu polovicu 1889, tj. zaključno do lipnja, i od tada nisu bili više objavljivani onako potpuno kako je to učinjeno u 1887. i donekle za 1888.

GODINA 1889.

Mjesec	pretplatnika	razgovora	dnevno razgovora
siječanj	80	4514	145
veljača	80	—	—
ožujak	80	3590	115
travanj	80	3645	121
svibanj	80	3620	116
lipanj	80	3420	114

Gornji podaci pokazuju da se u toj godini, u odnosu na prethodnu godinu, broj pretplatnika povećao samo za dva, dok je broj objavljenih razgovora u prvih šest mjeseci bio u opadanju.

Proteklo je gotovo jedno desetljeće otkako je proradio telefon u Zagrebu, a da na jugu Hrvatske, tj. na obalnom pojasu od Rijeke do Kotora, nije poduzeta bilo kakva akcija da se to novo sredstvo komuniciranja uvede u ondje nalazeće se gradove, koji su bili dosegli stupanj razvitka na kojemu se moglo to očekivati. To vrijedi naročito za gradove u Dalmaciji, u kojima su se nalazila sijela pokrajinskih vlasti i u kojima je trgovački život bio za to dovoljno razvijen.

Prvi korak u tome učinio je mahom grad Zadar, tada glavni grad Dalmacije, u kojemu je 22. II 1890. povučena prva telefonska linija u Dalmaciji.

Novine su taj značajni događaj ovako objavile:

»Ovih dana učinjeni su pokusi telefonom između Zadra i Šibenika i sasvim dobro ispadoše. Sprave je vrlo vješto bio namjestio brzojavnik Luxardo.

Ove iste sprave bit će namješćene između vladine palače i vojničkog zapovjedništva u Zadru«.[108]

Kako se iz citirane vijesti vidi, taj prvi pokus uvelike je nadmašio one koji su izvršeni u sjevernoj Hrvatskoj. Izvršen je naime odmah kao me-

đugradski telefonski prijenos, na udaljenost od 73 kilometra te, iako organiziran kao amaterska akcija jednog službenika telegrafa u Zadru, dao je vrlo zadovoljavajuće rezultate. Taj pokus bio je istovremeno i prvi pokušaj telefoniranja na daljinu korištenjem telegrafskih vodova.

Uz ovaj pokušaj, Luxardo je izradio i prvu mjesnu telefonsku liniju u Zadru, povezavši telefonom dvije istaknute točke u tom gradu — sjedište civilne i vojne uprave za Dalmaciju. Obje akcije pokazale su da je Luxardo bio dobro stručno obrazovani instalater i mehaničar, koji je poznavao osnovne zakone i principe telekomunikacione tehnike, o kojoj se u to vrijeme u Hrvatskoj općenito malo znalo, osim donekle u redovima telegrafskih službenika.

Luxardov pothvat bio je u neku ruku predigrom pokusa do kojih je došlo neposredno nakon toga. Već 20. III 1890. zadarske novine objavile su vijest o izvršenim pokusima telefonskog prijenosa na još većoj udaljenosti — između Zadra, Šibenika i Splita, tj. na razdaljini od 155 kilometara.

> »Pišu nam iz Šibenika — kaže se u novinama — dne 5. tekućega. I ovdje u Šibeniku, pokušaji telefonom između Šibenika — Zadra — Splita izpadoše baš u podpunom redu, i to u prisutnosti najodličnijih osoba grada, koje se diviše uspjehu, razgovarajuć se sa znancima u Zadru i Splitu.
>
> Za uspjeh najvišu hvalu zaslužuje gospodin Carminatti, koji je ne samo sastavio i uredio, nego i sagradio sve aparate telefona i mikrofona, i to kroz malo sati, da je baš čuditi se njegovoj vještini u električnoj struci. Nije samo sagradio telefon i mikrofon, nego i više električnih satova, šivaći stroj i toliko drugih malih i velikih strojeva, da je baš čudo«.[109]

Iako se iz citiranog članka jasno vidi koliku su senzaciju pobudili Carminattijevi pokusi, ipak događaj nije prikazan u zadarskim novinama onako kako su to učinile zagrebačke novine. One su iz Zadra primile i objavile izvještaj o tijeku pokusa, kakav se s obzirom na pojedinosti i način opisivanja, dotad nije pojavio ni u jednim novinama, što također govori u prilog tvrdnji da se radilo o sasvim izvanrednom događaju u našoj sredini. Da bi se vidjelo kako su pokusi tekli i zorno predočila slika sredine u kojoj su se odvijali, potrebno je njemačkim jezikom pisani članak iz zagrebačkih novina čitav prenijeti u prijevodu.

> »Telefonska večernja priredba. — Javljaju iz Zadra. — Prije par dana ovdašnji direktor pošta, gospodin Afrić, sakupio je u zgradi uprave pošta i telegrafa odabrano društvo, u kojemu se nalazila i obitelj namjesnika feldmaršala-lajtnanta von Blažekovića. Iste večeri su upravitelji telegrafskih ureda u Šibeniku i Splitu onamo pozvali gospodu i dame svoje poznanike. Bila je to večernja priredba koja se održavala u tri međusobno udaljena grada na obali Jadrana, razdaljina

među kojima je iznosila 160, odnosno 320 kilometara. Pa ipak je ova večernja priredba u biti predstavljala jednu jedinstvenu priredbu.

Gospoda iz Splita duže su vremena razgovarala s damama u Zadru, a ove su potom stupile u telefonsku vezu i razgovarale s poznanicima u Šibeniku i Splitu, dok je jedan član društva okupljenog u Šibeniku svojim čestim veselim upadicama izazivao buran smijeh koji je u istom času odjekivao u sva tri grada, kao da su jedan jedini.

Te je večeri vladala velika studen, bura je neprijatno puhala, a brodovi koji su se pripremali isploviti iz tih gradova, morali su se skloniti u sigurna sidrišta, da ih bura ne bi tokom noći razbila.

No društva okupljena u spomenutim gradovima nisu bila izložena ni zimi ni buri, niti od uzburkana mora ugrožena, pa je svatko sjedeći udobno u fotelji ili divanu i držeći jedan od deset telefona u ruci mogao sa znancima u druga dva grada po miloj volji časkati.

Jedna dama u Splitu spomenula je da jedan od telegrafskih službenika u Šibeniku zna vrlo dobro svirati u flautu. Jedan od gospode u Zadru je to potvrdio, dodajući da gospodin Carminatti — tako se prezivao spomenuti službenik — sigurno ima pri ruci svoj instrumenat. Gospodin Carminatti bio je telefonski sa sviju strana zamoljen da svima trima društvima nešto odsvira.

On se nije dao dugo moliti, pa je izvukao instrumenat iz pisaćeg stola, prinesao ga ustima i svima trima auditorijima bravurozno odsvirao jednu kompoziciju s mnogo varijacija. Kada je završio začuo se buran pljesak u Zadru, Šibeniku i Splitu, na što se je gospodin Carminatti našao ponukanim odsvirati dodatak.

Nakon što je sviranjem završio, jedan od šibenske gospode je u šali izjavio, da bi gospodina Carminattija trebalo proglasiti najvećim flautistom stoljeća, čak i najsnažnijim flautistom našega vremena, pošto je uspio da se njegova flauta uprkos zavijanju bure čuje na udaljenosti od više stotina kilometara.

Priredba je završila nakon gotovo trosatnog trajanja.

Gospodin Carminatti je u 24 sata sastavio izvanredno prijemljivi mikrofonski aparat koji je društva okupljena u tri grada u živoj zabavi ujedinio«.[110]

Ovom dopisu, koji vrlo neposredno govori o prvim pokusima s telefonom u Dalmaciji i o društvu odnosno sredini u kojoj se događaj zbio, nema se što dodati niti je potrebno objašnjavati ga. Upozoriti treba jedino na zapis o tome da je za pokus bilo upotrijebljeno čak deset telefonskih aparata koje su uzvanici držali u rukama, pa se po tome može zaključiti da je Carminatti upotrijebio Bellove ručne predajne i prijemne aparate s poboljšanim mikrofonom.

Vijest o opisanom pokusu odjeknula je gotovo istog trenutka i u gradovima uzduž dalmatinske obale. Nije prošlo ni petnaestak dana, a već su stigle vijesti o isto takvim pokusima u Dubrovniku i Kotoru. Telefonski prijenos govora izvršen je 24. III 1890. između Kotora i Dubrovnika i odmah nakon toga između Kotora i Trebinja.[111] Pokuse su obavili činovnici telegrafske postaje u Kotoru, Riboli i Tironi primijenivši istu vrstu telefonskih aparata koja je bila korištena prilikom prijenosa Zadar — Šibenik — Split, a koji su i ovdje bili ukopčani na postojeće telegrafske vodove. Pokusi su uspješno završeni, ili — kako su to novinari pisali: »... Pokušaji su sasvim uspjeli: razgovaranje na toliko dalečine čulo se je čisto i bistro, kao da sliedi u istoj sobi«.[112]

Ostalo je, međutim, na pokusima, iako s obzirom na prisustvovanje namjesnika Dalmacije i činjenicu da je u prvi pokus u Kotoru bilo uvučeno Trebinje u okupiranoj Hercegovini, moglo se očekivati da će Austrija započeti telefonizaciju Dalmacije. Trebalo je, međutim, proteći još punih pet godina dok su gradovi Zadar i Split dobili svoju mjesnu telefonsku mrežu, a čak osam godina dok je ona izgrađena u Dubrovniku. Razlog treba tražiti s jedne strane u tome što su upravne vlasti svoje potrebe mogle zadovoljiti već razgranatim telegrafom, pa i dobro organiziranom poštom, a s druge strane u tome što su za izgradnju lokalnih mreža i njihovo međusobno povezivanje — do kojega je došlo još kasnije — bile potrebne znatne investicije.

Pokusi spomenutih telegrafskih službenika potakli su i privatnu inicijativu: u Zadru je tiskar Vitaliani uveo privatnu telefonsku liniju između svoje poslovnice i tiskare, spojivši ih linijom dugom 300 metara. Zadarske novine od 5. VII 1890. izvjestile su da je Vitaliani svoju liniju povukao »... preko krovova nekoliko kuća«. Ovo je prema tome prva vijest o postavljanju telefonskih linija na krovnim nosačima u nas. Zanimljiv je također i opis telefonskog aparata koji je spomenuti Vitaliani ukopčao u liniju. Objavivši da ga je konstruirao Carlo Calvi, telegrafski službenik u Zadru, koji je pri tome morao svladati mnogo teškoća, dodale su, da je aparat »vrlo elegantnog izgleda« i da izvanredno funkcionira pošto se »... glas na trista metara savršeno razumije bez ikakva pojačavanja«.
Zanimljiv je svakako i mnogo obećavajući zaključak autora članka koji završava: »Ništa bolje: treba slijediti progres!«[113]
Uprkos optimizmu i očekivanjima, prvi grad na obalnom pojasu nije bio ni jedan od spomenutih gradova, već — Rijeka. Očito zahvaljujući izvrtanju hrvatsko-ugarske nagodbe od 1868, koju je Ugarska samovoljno dopunila klauzulom da će Rijeka sa svojim kotarom biti »posebno svetoj kruni kraljevstva pridruženo tijelo« i podređena izravno državnoj upravi u Budimpešti, ova je u Rijeci, kao »izlazu Ugarske na more«, izgradila lokalnu telefonsku mrežu prije nego li je to Austrija uradila u bilo kojem gradu Istre, Hrvatskog primorja ili Dalmacije. Ovdje treba svakako spomenuti, da je Austrija nastojala u izgrad-

nji telefonskih linija izbjeći bilo kakvo korištenje terena koji je pripadao zavelebitskoj Hrvatskoj. Dok se telegrafsku mrežu od 1850. provodilo od Zagreba do jadranske obale preko Like i Gorskog kotara, dotle će telefonska ići pravcem od Pule do Zadra kombinirano kabelom i zračnom mrežom preko otoka, a tek od Zadra dalje obalom. Na temelju do sada pronađenih spisa Gradske uprave u Rijeci razabire se da je ova 1889. izradila plan o izgradnji gradske telefonske mreže. Prema tom planu mreža je trebala obuhvatiti kako uže tako i šire područje grada. Ostvarenjem ovoga plana Rijeka je trebala dobiti lokalnu mrežu nešto iza Zagreba, a prije Pule, u kojoj je austrijska uprava 1891. izgradila prvu državnu lokalnu telefonsku mrežu na jadranskoj obali.

Iz sačuvane prepiske između Gradskog magistrata i Trgovinske komore u Rijeci, kao i dopisivanje Ministarstva javnih radova i komunikacija u Budimpešti s Direkcijom telegrafa u Rijeci iz 1889. godine, vidi se, da je Gradski magistrat u veljači te godine predložio Komori da će o svom trošku izgraditi spomenutu mrežu, ukoliko bi Komora nastojala da među riječkim trgovcima i privrednicima nađe dovoljan broj pretplatnika. Štoviše, bilo je predloženo da se nakon izgradnje lokalne mreže povuče još i telefonska linija između Rijeke i Trsta. Prijedlogu su bili priloženi projekti i nacrti, no ovi nisu u spisima pronađeni.

Prijedlog magistrata pokazuje kakva je važnost bila pridavana uspostavljanju telefonske veze s

Trstom, koji je već od ranije imao koncesioniranu lokalnu mrežu.

Čini se da ugarska uprava nije naklono gledala na inicijativu Riječana i da je išla za tim da ona sama izgradi mrežu u državnoj režiji. Već u svibnju 1889. ugarsko ministarstvo uputilo je riječkoj Komori dopis u kojemu ovu, ne osvrčući se uopće na inicijativu Gradskog magistrata, obavješćuje da je spremno izgraditi lokalnu telefonsku mrežu u Rijeci, ukoliko se prijavi najmanje 20 pretplatnika koji će se obavezati da će ostati pretplatnici najmanje tri godine.

Jednako je Komori odgovorila i Direkcija telegrafa u Rijeci, koja je zatražila da Komora provede agitaciju među trgovcima i privrednicima za podnošenje pretplatničkih prijava.

Čini se da Gradski magistrat nije baš bio uvjeren da će država tako brzo pristupiti izgradnji svoje mreže, pa je podkraj svibnja 1889. ponovno zatražio od Komore da ona pokuša zainteresirati spomenute krugove za izgradnju općinske telefonske mreže. Istovremeno je predložio da Komora poradi kod ugarskog guvernera u Rijeci da bi se on sa svoje strane angažirao oko izgradnje međugradske telefonske linije Rijeka — Trst. Magistrat je, naime, smatrao da će plan telefonizacije užeg i šireg područja Rijeke do ukupno 2 kilometra udaljenosti od telefonske centrale, biti ostvaren ako se prijavi oko stotinjak pretplatnika koji bi uplatili 100 forinti za telefon u užem i 150 forinti u širem gradskom području.

Iz navedene prepiske vidi se očito da su gradu već bile nužno potrebne lokalne telefonske veze, a

isto tako i veza s Trstom. Grad, dakako, nije raspolagao dovoljnim kapitalom za samostalnu izgradnju mreže, pa je stoga čitavu akciju zamislio tako da bi mreža bila ostvarena kao svojevrsna koncesionirana ustanova javnog saobraćaja, čiji bi koncesionar bila općina a finansijeri pretežno sami pretplatnici. Izgleda, međutim, da i sama općina nije mnogo vjerovala u uspjeh zamišljenog pothvata, pošto je u svom dopisu Komori zatražila da joj Komora prethodno saopći svoje mišljenje o ostvarivosti njenog plana.
Do realizacije plana nije došlo, ali je ovaj svakako utjecao na donošenje odluke ugarskog ministarstva o izgradnji riječke državne telefonske mreže, koja je godinu dana kasnije bila puštena u promet. Linija Rijeka — Trst, međutim, nije bila uzeta u razmatranje, ne samo zbog nerentabilnosti i visokih troškova izgradnje, nego vjerojatno i zbog toga što bi telefonsko povezivanje austrijske Istre sa Ugarskom riječkom lukom gotovo sasvim palo na teret austrijske poštansko-brzojavne uprave. Ovaj, a i drugi politički momenti, uvjetovali su osamnaestogodišnje otezanje sa izgradnjom spomenute veze, koja je ostvarena tek 18. XI 1908., kada je puštena u promet linija Trst — Pula — Opatija — Rijeka.[114]
O izgradnji prve državne riječke telefonske mreže postoje samo oskudni podaci objavljeni u službenom glasilu ministarstva komunikacija, iz kojih saznajemo da je izgradnja mreže odobrena 25. III 1890. i da je mjesečna pretplata određena sa šest forinti mjesečno. Podataka o dužini mreže, broju pretplatnika i o datumu stvarnog puštanja

u promet u tom glasilu ne nalazimo. Prema tome, do otkrića potpunijih podataka, dan 25. III 1890. treba uzeti kao dan otvaranja telefonskog prometa u Rijeci.
Otvaranje telefonske centrale u tom gradu bilo je povodom izgradnji interne telefonske mreže na željezničkom kolodvoru, koju je ministarstvo odobrilo 19. VI 1890, radi toga da bi se telefonski povezali željeznički uredi, stanične radionice i nastambe radnika. Dužina mreže bila je 3.610 metara, a u ovu je ukopčano osam telefonskih aparata.[115] Budući da su obje riječke telefonske mreže bile u državnim rukama, nije bilo prepreke da se potom među ovima uspostave spojne veze.
U međuvremenu dok su u Dalmaciji vršeni opisani pokusi, a Rijeka dobila prvu lokalnu državnu mrežu, o kojoj nema podataka o dužini, broju telefonskih aparata i pretplatnika, u Vukovaru je Armin Koller, privatnik, dobio dozvolu da postavi kućnu telefonsku vezu dužine 65 metara, sa dva telefonska aparata. To se može smatrati prvom kratkom linijom unutar jedne zgrade, pošto su sve prijašnje dozvole glasile na izgradnju linija između više zgrada ili imanja.[116]
U Zagrebu je općina produžila svoju mrežu time što je povukla liniju kojom je povezana gradska vijećnica, sa domobranskom vojarnom, društvom »Croatia«, gradskom klaonicom i sa živodernicom«.[117]
U istom mjesecu izdana je i dozvola za izgradnju mreže dužine 4,6 kilometara i sa tri telefona Virovitičkoj županiji u Osijeku. Ta mreža bila je zapravo prvo telefonsko uređenje u ovom gradu,

no zbog toga što u službenom glasilu ministarstva nisu dati pobliži podaci, pa ni spomenut dan puštanja u promet te u službene svrhe uvedene linije, kao dan početka njenog korištenja treba uzeti 26. III 1890, tj. dan kad je dozvola izdana. Uspostavom te mreže Osijek je konačno, nakon mnogih bezuspješnih pokušaja, dobio na svom gradskom području prve telefone.[118]

Događaji su se u Slavoniji počeli nešto brže odvijati, pošto su kratko vrijeme nakon toga ondje izgrađene još dvije telefonske linije: jednu od ovih je na temelju dozvole od 1. VII 1890. izvela uprava vicilane privatne željeznice na potezu Viljevo — Kapelna u dužini od 3,5 kilometra, na koju je bilo ukopčano šest telefona,[119] a drugu na osnovi dozvole od 9. VIII 1890. izvela je Marijana Normano-Ehrenfels na svom posjedu, u dužini od 840 metara sa pet telefona.

Iza smrti spomenute njezini su nasljednici bili 1892. pozvani da podnesu molbu za izdavanje tzv. definitivne dozvole za izgradnju i držanje privatne telefonske linije. Iz spisa koji su se o tome sačuvali saznajemo po prvi puta nešto i o telefonskim uređajima onoga vremena: nasljednici spomenute su naime svojoj molbi priložili i slike telefonskih aparata i centrala koje su koristili na svojim posjedima. Na slikama ovih postrojenja nema doduše oznaka proizvođača, no već po samom vanjskom izgledu moglo bi se zaključiti da se radilo o proizvodima tvornice Deckert — — Homolka. Po tome pak što su i u Zagrebu nađeni identični telefonski aparati, moglo bi se osnovano zaključiti da je ovakve telefonske aparate koristio i Vilim Schwarz.[120]

Nekoliko dana iza toga na željezničkoj postaji u Srijemskoj Mitrovici povučena je službena telefonska linija dužine 3,4 kilometra sa dva aparata.[121]

Potkraj godine je na temelju dozvole od 24. XI 1890. i na željezničkom kolodvoru u Zagrebu izvedena telefonska linija dužine 3,2 kilometra, kojom je kancelarija željezničke uprave bila povezana s prometnim uredom na kolodvoru.[122]

Sve navedene dozvole, izuzev one za izgradnju linija u Rijeci, izdane su na rok od deset godina, što dokazuje da su telefonske linije bile smatrane službeno-poslovnima ili posve privatnima. Prema tome Rijeka se može smatrati prvim gradom na jadranskoj obali koji je dobio dozvolu bez naznake roka trajanja, odnosno u kojemu se pojavila prva državna telefonska mreža. Godinu dana kasnije pojavit će se i druga, ona koju je Austrija 1891. izgradila u Puli.

Vilim Schwarz završio je poslovnu 1890. godinu sa dvanaest pretplatnika više i nešto povišenim brojem obavljenih razgovora, no o tome nije moguće dati statistički pregled, jer zagrebačke novine nisu donosile redovite izvještaje već samo periodično i nepotpuno tu i tamo spominjale kretanje telefonskog prometa u Zagrebu.

S obzirom da su podatke neredovito objavljivale, novine su početkom 1891. objavile samo konačan podatak, da je u tijeku 1890. obavljeno ukupno 51.637 razgovora, što je prosječno 4.303 razgovora mjesečno ili 143 dnevno.

GODINA 1890.

Mjesec	pretplatnika	razgovora	dnevno razgovora
siječanj	—	—	—
veljača	—	—	—
ožujak	82	3650	117
travanj	—	—	—
svibanj	—	—	—
lipanj	—	—	—
srpanj	—	—	—
kolovoz	—	—	—
rujan	—	—	—
listopad	—	—	—
studeni	—	—	—
prosinac	92	4857	156

Iz navedene statistike vidi se da Schwarzov telefon nije u tijeku triju godina naročito napredovao, ni pokazao značajnije rezultate u širenju telefonskog prometa u Zagrebu. Sudeći prema pisanju novina koje mu više nisu pružale onakvu podršku kakvu su mu davale proteklih godina, pa čak izvještavale o kretanju prometa u njegovoj centrali, nego su štoviše počesto kritizirale njen rad, moglo bi se razabrati da Schwarz, zabavljen svojim špediterskim i trgovačkim poslovima, nije radu svoje telefonske mreže posvećivao onoliko pažnje koliko je to bilo potrebno. Čini se dalje da mu ni gradska općina nije više išla na ruku onako kako je to činila u početku: na traženje da mu radi produženja mreže dozvoli upotrebu

općinskih stupova u Savskoj cesti, općina je na to odgovorila negativno.[123]
Iz manjkave statistike za 1890. vidi se da je broj pretplatnika nešto porastao, no zbog pomanjkanja podataka nije moguće utvrditi kolika je bila fluktuacija među pretplatnicima, tj. kakav je bio porast i opadanje. To bi svakako bilo zanimljivo, jer smanjenje broja pretplatnika upućuje na to da se točnije prosudi njihovo zadovoljstvo ili nezadovoljstvo pruženim uslugama. Kao primjer možemo spomenuti Schwarzov izvještaj redarstvenoj oblasti novoprijavljenih pretplatnika za ožujak 1890. iz kojega se vidi da od četvorice novoprijavljenih čak dvojica dobivaju brojeve otpalih pretplatnika.
Na kraju 1890. raspravljalo se o uvođenju telefona u Zemunu za potrebe tamošnjeg redarstva, no sudeći po ponovljenim zahtjevima iz 1893., nije bilo ništa poduzeto.[124]

Do nešto bržeg napredovanja telefonije u Austro-Ugarskoj i u svijetu, pa prema tome i u Hrvatskoj došlo je u godini 1891.[125] Te, naime, godine država se prvi put umiješala u poslovanje Schwarzovog Središnjeg telefonskog ureda. Zagrebačko Ravnateljstvo pošta i telegrafa zatražilo je i požurivalo dostavu položajnih nacrta Schwarzove mreže, koji se u dopisu ravnateljstva upućenom Gradskom poglavarstvu označuju »prijeporni«.[126] Jedva da se može posumnjati u to da je taj zahtjev postavljen u vezi s predstojećim pripremama za otkup izdanih odobrenja, no pošto gradski

spisi o tom predmetu nisu pronađeni, nije moguće nešto sigurno i pobliže utvrditi. Na to se, međutim, može osnovano pomišljati zbog toga što je Austrija upravo u to vrijeme započela procjenu privatnih telefonskih mreža kao i zanimati se za dobit koju su koncesionari, u prvom redu velike kompanije, ostvarili. Utvrđeno je da su koncesionari u razdoblju 1881 — 1891. sa svojih 11 mreža, vrijednost kojih je procijenjena na 1,140.000 forinti, ostvarili bruto prihod od 8 — — 10 posto vrijednosti uloženog kapitala, ili oko 7,000.000 čiste dobiti. U isto je vrijeme država od investicija uloženih u telefoniju imala razmjerno mnogo manji prihod od privatnih koncesionara i nalazila se ili na granici ili ispod granice rentabiliteta. Ispitivati i proračunavati nastavilo se i u 1892. no čitav se taj posao začudo odugovlačio, da bi tek u 1893. bio ozbiljno započet i dovršen u 1894, kad se počelo oduzimati koncesije i otkupljivati mreže.

U Ugarskoj, u kojoj je privatna telefonija bila manjih razmjera, takva akcija nije otvoreno provedena, ali se po raznim znacima može zaključiti da su i tamo bile započete neke pripreme oko oduzimanja koncesija, vjerojatno zato da bi se to provelo istovremeno kad i u Austriji. Ugarska, naime, gradila je manje lokalne mreže, dok je glavnu mrežu u Budimpešti i dalje ostavila u posjedu koncesionara Puskasa, koji ju je pogodnostima dobivenim 1887. uspio proširiti i poboljšati, pa je tako udovoljavao zahtjevima sve do 1897, kad je i njemu koncesija konačno bila oduzeta.[127]

U jeku otpočetih gradnji telefonskih uređaja na željezničkim kolodvorima od 1890. dalje, takvu mrežu dobio je godine 1891. i kolodvor u Sisku. Ukupna dužina vodova bila je 3,5 kilometra, na koje su bila ukopčana dva telefona. Ta mreža izgrađena za službene potrebe proradila je 1. III 1891.[128]

Mjesec dana kasnije izdana je Dobrovoljnom vatrogasnom društvu u Vinkovcima dozvola za postavljanje požarno-telefonske linije u dužini od 3,7 kilometara u koju su ukopčana četiri telefona i jedanaest signalnih postaja. Ti uređaji pušteni su u pogon 22. IV 1891.[129]

Malo zatim Rijeka je dobila još jedan telefonski uređaj. Brodarsko dioničarsko društvo isposlovalo je 1. VII 1891. odobrenje da u svojim prostorijama uvede dva telefona koje je spajala linija duga 33 metra. Time je Rijeka do 1891, osim već postojeće gradske javne mreže i nejavnog željezničkog telefona imala sada još dvije privatne mreže, dakle ukupno četiri mreže. Petu će dobiti već slijedeće godine u kojoj je Fiumeihitel Bank 7. VII 1892. uvela svoju liniju dugu 2,6 kilometara.[130]

Upravo u vrijeme kad se telefonske mreže počinju sve više pojavljivati kao državne, službene ili privatne mreže, po čemu se može zaključiti da je ekonomski život u Hrvatskoj porastao do stupnja na kojem potreba brzog komuniciranja dolazi do jačeg izražaja, zagrebačka telefonska mreža počela je postepeno nazadovati. Sredinom 1891, naime, zagrebačke novine kritizirale su ponovno stanje u toj mreži. Iznosile su ozbiljne zamjerke

na stanje i rad Schwarzove mreže i centrale. Povod za to bile su učestale pritužbe telefonskih pretplatnika, koji su se uredništvu žalili da i po nekoliko dana ne mogu dobiti telefonsku vezu, jer, u svojim slušalicama čuju samo zujanje i pištanje. Ustanovljeno je da su telefonske žice zbog izgradnje neke kuće na Jelačićevom trgu naprosto izmještene na privremeno postavljeni stup, a da Schwarz nije čitav tjedan oko toga ništa poduzeo, niti išta kazao o tome kad će kvar biti uklonjen. Zanimljivo je pri tome spomenuti, da su novine u vezi sa Schwarzovim odnosom prema pretplatnicima javno postavile pitanje naknade štete u obliku nadoknade dijela pretplate za vrijeme dok pretplatnici nisu mogli koristiti telefon.[131]

Čini se da novinska kritika, pa ni napomena o odgovornosti koja bi mogla uključivati i pravo pretplatnika na naknadu štete, nisu nimalo djelovali na Schwarza. To se jasno vidi iz pritužbe jednog pretplatnika, koju su novine čitavu objavile nekoliko dana kasnije.[132] Takav stav, inače vrlo sposobnog poslovnog Schwarza, očito upućuje na zaključak da je došao do uvjerenja kako su već odbrojani dani privatne telefonije.

Zagreb inače postepeno prestaje biti telefonskom poazom: počinju ga okruživati željezničke telefonske mreže, a i one koje privatnici i općine uvode u drugim mjestima.

Poslije Siska telefonsku liniju dobivaju i željezničke postaje u Velikoj Gorici i Lekeniku, koje dapače ova linija međusobno i spaja, a što je zapravo prvi slučaj da se dva mjesta, makar i takvom vrstom nejavne veze, povezuju telefonom. Dužina te linije bila je gotovo osam kilometara, a povezivala je dva telefona,[133] koji su proradili 14. VIII 1891.

Istoga dana poglavarstvo grada Koprivnice dobilo je dozvolu da za svoje potrebe uvede telefonsku liniju dužine 368 metara sa dva telefonska aparata.[134]

Malo zatim, 28. VIII 1891. u Daruvaru se pojavila i druga telefonska linija, koju je za svoje potrebe postavila tvrtka M. Polak i sin u dužini od 208 metara sa dva telefona.[135]

U jesen iste godine izvršena je i prva javna izložbena demonstracija telefona, da bi se time upoznala i šira zagrebačka javnost. Demonstracija je izvedena na poticaj novinarskog društva u Zagrebu, koje je u to vrijeme bilo postalo telefonskim pretplatnikom. Istovremeno održavana je u Zagrebu gospodarska izložba, pa su novinari preko telefona davali o njoj obavještenja, a osim toga telefonom su bili povezani i neki izložbeni paviljon i predsjedništvo gospodarskog društva. Sve telefonske instalacije obavio je Ivan Deberto, optičar i telegrafsko-telefonski mehaničar, koji se u Zagrebu javlja kao prvi obrtnik te vrsti. Ranije smo već spomenuli da se kao prvi instalater pojavio Dragutin Šešerko i da je on pomagao pri izgradnji Schwarzove mreže, no on je u tome sudjelovao kao telegrafski građovođa Ravnateljstva pošta i telegrafa, a ne kao samostalan obrtnik. Uprava je 1891. angažirala Deberta da temeljem ugovora održava općinske telefonske uređaje.[136]

Pošto se Deberto u nas javlja kao prvi stručno

obrazovani telefonski monter i mehaničar, bit će zanimljivo iznijeti nekoliko podataka o njemu koji se mogu crpiti iz oskudno sačuvanih izvora. Deberto, doduše, nije bio jedini zanatlija koji je imao znanje potrebno za postavljanje telefonskih instalacija, jer ih je moralo biti i u drugim mjestima gdje su te uređaje uvodili, no pošto o njima nije ništa poznato, to je potrebno barem o njemu kazati nekoliko riječi.

Deberto nije bio Zagrepčanin, već se ovamo doselio iz Rovereta u sjevernoj Italiji. Rođen je 1827. u mjestu Livinallongo, a stalno prebivalište bilo mu je u Roveretu. Nije poznato kad se doselio u Zagreb, gdje je već 1864. otvorio optičarsku radnju koja se, kako on sam navodi u jednom letku izdanom 1905. prilikom 40-godišnjice postojanja, telegrafsko-telefonskim instalacijama i prodajom tt. materijala počela baviti 1884. Kad je Ivan (iz pasoša koji mu je izdan u Roveretu 1868, vidi se da se zapravo zvao Ivan Krstitelj — Gianbattista) Deberto 11. VI 1901. umro, radnju je preuzeo njegov sin Žiga (Sigismund) Deberto, koji je zanat izučio kod oca, a 11. svibnja ga je Gradsko poglavarstvo proglasilo kalfom. Da je Debertova tvrtka bila pouzdana i napredna svjedoči cjenik telefonskog materijala i aparata, koji je Ivan Deberto izdao bez oznake godine izdanja, no svakako najkasnije 1892. To se može razabrati po tome što na omotu cjenika navodi nagrade koje je dobio na izložbama u Beču, Osijeku i Zagrebu godine 1883, 1889. i 1892. Sudeći po tom dobro ilustriranom cjeniku, tvrtka je raspolagala najsuvremenijom telefonskom opremom. Prema tome

Deberto se može smatrati i prvim našim trgovcem takvim materijalom. Njegov sin Žiga proglasio je 1904. tvrtku hrvatskim privatnim telefonskim poduzećem, što pokazuje na asimilaciju sredini, a to inače nije bilo baš često u stranaca koje je u Hrvatsku dovela tzv. industrijska revolucija.

Ivan Deberto spominje se prvi put u jednom spisu zemaljske vlade iz godine 1883 (što dokazuje da se u Zagreb doselio prije te godine), u kojemu se nalazi njegova molba podnesena 2. III 1883, kojom se javlja kao nuditelj za postavljanje instalacija »kućnog telegrafa«, tj. elektrosignalnih kućnih zvonaca s registratorom poziva, u lječilištu u Topuskom. Ta molba vrijedan je dokument zbog toga što Deberto navodi da je takve instalacije već izveo u zgradi Zemaljske vlade, sabora, nadbiskupskom dvoru, tvornici duhana itd., kao i zbog toga što ističe, da se za i najmanje takve instalacije ranije moralo pozivati instalatere iz Beča ili Graza, a što — kaže Deberto — dovodi do velikog poskupljenja radova. Kako je sposoban izvesti sve takve radove, čak uz garanciju od dvije godine, Deberto na kraju izjavljuje da ». . . svakoj inostranoj ponudi prkositi može«. To je naveo zbog toga što se iz molbe vidi da je svoju ponudu za instalacije u Topuskom već bila podnijela tvrtka Deckert i Homolka iz Beča, koja je u to vrijeme bila vodeća tvrtka u telefoniji.[137]

Da bi se lakše i preglednije mogao pratiti postepeni razvitak telefonije u Hrvatskoj, do tako reći, prijelomne 1894. godine, tj. do godine u kojoj je

u Austro-Ugarskoj provedeno podržavljenje cjelokupnih do tada postojećih privatnih telefonskih uređaja, potrebno je svakako osvrnuti se na neke podatke o njenom razvoju u oba dijela monarhije. Nekih podataka smo se već dotakli, i oni u osnovi otkrivaju politiku koja se s jedne i druge strane vodila prema Hrvatskoj. S malim i beznačajnijim mjestima u Ugarskoj postupali su u prometu i komunikaciji mnogo bolje nego s većim mjestima u Hrvatskoj, na primjer Zagrebom i Osijekom, pa čak i favoriziranom Rijekom. Kao klasičan primjer može se uzeti mjesto Kecskemet u Ugarskoj, koje je 18. XI 1891. dobilo mrežu javnog prometa dugu više od osam kilometara, koja je kasnije bila još i proširivana.[138] Primjer ne uzimamo onako od reda i nasumce, već zato što će upravo taj gradić nešto kasnije poslužiti hrvatskim zastupnicima u zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru za napad na vladu i kao izraziti primjer zapostavljanja Hrvatske, u kojoj čak ni grad Zagreb ne može dobiti državne telefonske mreže. Prometnu politiku tadašnjeg ministra trgovine Bele Lukacsa žestoko su napadale i osuđivale zagrebačke opozicione novine. Do naročito oštrog napada na ministra došlo je 1893. zbog toga, što je on u III. svesku velike edicije »Austro-Ugarska opisana i orisana« očito »... otkrio glavne ciljeve današnje mađarske prometne politike«, iz kojih se razabire da Budimpešta mora postati glavnim trgovačkim i prometnim središtem čitave Ugarske. O tim ministrovim izjavama, zagrebačke novine pisale su »... kako gospodin ministar drži Zagreb mađarskim provincijskim gradom«, što

se očito vidi iz njegove izjave »... da se već radi na velikoj telefonskoj mreži, koja će glavni grad spajati sa svimi znamenitijimi središti provincije. Stanovnici Požuna, Komorna, Ostrogona, Gjura, Segedina, Arada, Temišvara, Debrecina, Velikog Varadina, Košica, Kološvara, Zagreba i Rieke uskoro će moći neposredno da govore sa građani budimpeštanskim, a to će u prvom redu unapriediti trgovinu«.

Uzvraćajući na pisanje zagrebačkih opozicionih novina, njemačke prorežimske novine ustale su u obranu ministra i napadnute ugarske prometne politike. U studenom 1893. objavile su nekakav intervju nekog svog neimenovanog suradnika, koji je »... skorašnjih dana posjetio ministarstvo trgovine i mjerodavnim postavio pitanje, da li se nešto radi na planu izgradnje telefonske linije Budimpešta—Zagreb—Rijeka«. Na ovo pitanje — kako pišu spomenute novine — suradnik je od najmjerodavnije osobe u ministarstvu dobio odgovor »... da postoji nada da će rješenje tog pitanja biti sasma doglednog vremena, jer vlada ima u vidu da sve gradske centre u zemlji spoji telefonskim vezama. Međutim, u prvom redu treba imati u vidu one koji će biti aktivne i odbacivati prihod, pošto će se iz tih prihoda namaknuti sredstva za izgradnju onih telefonskih linija čiji je rentabilitet dvojben ... Obavljena prethodna ispitivanja pokazala su da bi se linija Budimpešta—Zagreb—Rijeka — vrlo teško mogla smatrati rentabilnom, barem za dogledan broj godina. Na to upućuju dva osnovna razloga: prvo — to će biti najduža telefonska linija u zemlji pošto će nje-

zina dužina iznositi 608 kilometara... pa bi zbog toga troškovi izgradnje bili vrlo visoki, i drugo — je žalosna ali isto tako istinita činjenica, da promet između Budimpešte i Rijeke neće još dugo vremena postati takav da se uspostavljanje telefonske veze može smatrati ako ne neostvarivo, a ono svakako plausibilno. Što se pak tiče saobraćaja između Zagreba i Budimpešte, taj se može smatrati još više dvojbenim... pošto zagrebačka trgovina i saobraćaj još i dandanas gravitiraju više prema Beču i Austriji, nego prema Budimpešti i Ugarskoj«.

Očito u namjeri da opoziciji u Hrvatskoj još jednom dobaci staru ugarsku šuplju laž da je Hrvatska samo na »teret Ugarskoj«, spomenute su novine, odnosno njihov suradnik, podmetnuli intervjuiranoj osobi primjedbu, da se isto tako svojevremeno govorilo o nerentabilnosti telegrafa, a da se taj ubrzo pokazao kao rentabilan, pa bi se to svakako dogodilo i s telefonom. Slijedio je dakako odgovor da je »... pozitivna bilansa telegrafa u Hrvatskoj i Slavoniji samo prividna, pošto ona proizlazi otuda što se svi troškovi centralne uprave, a tako i svi personalni i materijalni troškovi održavanja telegrafske linije Budimpešta—Zagreb—Rijeka naprosto prebacuju na teret budžeta Ugarske. Kada bi se pak ovi po jednom pravom ključu podijelili, nestalo bi te pozitivne bilanse poštanskog i telegrafskog saobraćaja u Hrvatskoj i pokazao bi se značajan deficit. Pored toga nema nade da bi ovaj deficit u tijeku idućih godina mogao biti pokriven, pošto će telefon praviti oštru konkurenciju telegrafu«.

Tako su režimu naklonjene zagrebačke novine pomagale da se problem spomenute telefonske linije skine s dnevnog reda, dakako uz obećanje da će »...ipak doći vrijeme kada će biti izgrađena«.[139] Ministrova obećanja ispunila su se, donekle, jedino u širenju telefonije u Ugarskoj, koja se postepeno pretvarala u međugradsku, a u odnosu prema Austriji čak i u međunarodnu. Što se pak tiče Zagreba taj je grad prvu međugradsku vezu s Budimpeštom dobio istom 1898. godine.

Opisano stanje bilo je povodom ponovnog napada hrvatskog zastupnika Gjure Gjurkovića, koji je u proračunskom odboru zajedničkog sabora tri godine kasnije, zbog neravnomjernih svota predviđenih u stavci »Pošta, telegraf, telefon napao novog ministra trgovine Daniela, ističući da su već mnogi ugarski gradovi ukopčani preko Budimpešte u međugradsku i međunarodnu telefonsku mrežu, dok Zagreb i Rijeka, koji bi iz mnogih političkih i ekonomskih razloga trebali biti ukopčani u te mreže prije mnogih ugarskih mjesta — to nisu. Ministar je bio primoran priznati točnost Gjurkovićeve kritike, no sve je završilo izjavom, da će ti naši gradovi biti u spomenute mreže ukopčani do 1898, dok će Zemun doći na red nešto kasnije.[140]

Unatoč velikim obećanjima, državna telefonija je sa svojim tu i tamo izgrađenim pokusnim gradskim mrežama znatno zaostajala za privatnom. Osobni interesi, u prvom redu ekonomski, bili su povodom da nitko od privatnika, koji su bili toliko dobrostojeći da mogu podnijeti troškove izgradnje vlastitih linija, nije želio čekati dok se

ministrova obećanja ispune. To je u osnovi bilo vrlo pozitivno, jer da privatna telefonija nije u tijeku desetak godina pokazala i dokazala svoju nužnost i ekonomsku opravdanost, država bi vjerojatno još s većim zakašnjenjem počela podržavljivati telefoniju.
Kao dokaz može poslužiti izgradnja mreža u Slavoniji, ekonomski najrazvijenijem dijelu Hrvatske u to vrijeme. Privatna željeznica vlasnika dobra Belišće, Guttmana, izgradila je i 3. IX 1891. pustila u promet liniju dugu čak 38,6 kilometara sa devet telefonskih postaja, koja je povezivala mjesta Belišće, Viljevo i Kapelnu.
Iduće godine ravnateljstvo veleposjeda Donji Miholjac dobilo je dozvolu za izgradnju linije Donji Miholjac — Martinci — Gajinci — Moslavina — Viljevci — Gložje — Krunoslavljevci — Kučanci —Krivojevci — Radostani u dužini od 61,2 kilometra čak sa šesnaest telefonskih postaja. Ta skoro 100 kilometara dugačka mreža gotovo je premašivala sve ostale državne i privatne mreže u Hrvatskoj.[141]
Pred sam kraj 1891. izgrađena je još jedna državna telefonska mreža javnog prometa na jadranskoj obali. Bila je to austrijska lokalna mreža izgrađena u Puli. Ranije smo doduše naveli da je grad Rijeka bio prvi koji je u dijelu Hrvatske što se nalazio u zajednici s Ugarskom dobio državnu mrežu, no to u službenom glasilu ugarskog ministarstva komunikacija nije bilo onako prikazano kao za grad Pulu. Za mrežu u Puli, koja je puštena u promet 6. XI 1891, naveden je, naime, najvažniji podatak, a to je broj telefonskih pretplatnika u trenutku otvaranja telefonske centrale. Štoviše navedeno je da je uz centralu i pretplatničke telefonske postaje otvorena i jedna javna govornica.[142] Razlog izgradnji državne mreže u gradu koji dotad nije imao čak ni privatne telefonske linije, treba svakako tražiti u tome što se Pula počela razvijati kao austrijska ratna luka, pa se ondje naselilo brojno austrijsko vojno i civilno činovništvo i osnovalo mnogo ureda i nadleštava. Na to upućuje i podatak o samo 36 ukopčanih pretplatnika, što je najmanji zabilježeni broj pretplatnika prilikom otvaranja državnih telefonskih centrala na jadranskoj obali.
Na otvaranje mreže u Puli treba gledati s još jednog aspekta: Trst kao najveća austrijska luka već od 1882. imao je svoju gradsku telefonsku mrežu, ali ta je, kako smo to već naveli, bila u privatnim rukama; no u vrijeme kad su donijeti planovi o izgradnji mreže u Puli, već je bilo odlučeno da se izgradi državna telefonska linija pravcem Beč — Graz — Maribor — Celje — Ljubljana — Trst, te da se nakon dovršenja te linije provede podržavljenje mreže u Trstu. Nakon prelaska te mreže u vlasništvo države trebalo je ostvariti opsežan plan povezivanja najvažnijih istarskih gradova međugradskim linijama s Trstom i Pulom. Taj plan, međutim, ostvarivao se vrlo polako, gotovo do samog početka prvoga svjetskog rata. Osnovni razlog da se inače prilično hitan plan telefonizacije Istre i Dalmacije nije ranije ostvario, bio je u tome što Austrija nije imala financijskih sredstava za ostvarenje takvog golemog plana. Može se kazati da su jedva namaknuta sredstva za izgra-

dnju linije Beč—Trst, tada najduže u Evropi. Zbog toga je Pula, a to će se dogoditi i drugim gradovima koji će nedugo zatim dobiti svoje lokalne mreže, ostala prilično dugo osamljenim telefonskim centrom. Takvima su ostali i Zadar (dobio mrežu 1. II 1895.), Split (dobio mrežu istoga dana) i Dubrovnik (dobio mrežu 20. V 1899.), sve dok se 1919. nije počelo izgradnjom međugradske telefonske linije kojom su povezane sve lokalne mreže u gradovima uzduž obale od Zadra do Kotora.

Godina 1892. bila je općenito godina naglog razvoja telefonije u svijetu i u Austro-Ugarskoj, a u odgovarajućim razmjerima i u Hrvatskoj.[143]

U Rijeci je 11. II 1892. uvedena još jedna privatna telefonska linija. Izvela ju je »Magyar leszámitoló Bank« u svom uredu za unutrašnju upotrebu. Bila je duga 1308 metara, a imala je tri telefona.[144] Budući da je to bila već šesta mreža u Rijeci, vidi se kako je Ugarska podupirala razvitak toga grada, iako još uvijek na teret privatnih ulaganja.

Mjesec dana kasnije dobio je i Bjelovar jednu privatnu telefonsku liniju, koju je za vlastite potrebe uveo Milan Rojc. Sudeći po dužini, koja je bila 551 metar vodova i imala dva telefona, ta je linija svakako bila izgrađena između njegovih dvaju objekata, što su se nalazili u blizini.[145] Usput se može napomenuti, da je taj telefonski pretplatnik bio prvi naš čovjek — posjednik privatne telefonske linije, dok su svi ostali dosad navedeni bili stranci naseljeni u Hrvatskoj.

Nazadovanje Schwarzove telefonske mreže u Zagrebu nastavilo se i u 1892. Da ni u toj godini nije poklanjao potrebnu pažnju svojoj mreži i centrali, vidi se iz pisanja novina koje su kritizirale Schwarza zbog petnaestdnevnog prekida veza, nastalog zbog snježnih padavina. Budući da je snijeg »opustošio« linije, novine su pozivale Schwarza da potpuno izmijeni oštećeni dio linija umjesto da ih popravlja, pošto najprostija računica pokazuje da će zamjena biti jeftinija od popravaka. Usto se ponovno iznosi zahtjev da prilikom prekida telefonskog prometa Schwarz mora pretplatnicima nadoknaditi odgovarajući dio mjesečne pretplate.[146]

Uprkos takvim stalnim zamjerkama, Schwarz je ipak uspio produžiti svoju mrežu i pronalaziti nove pretplatnike. Iz prijave, koju je u isto vrijeme redarstvu dostavio njegov upravitelj Oršanić, vidi se da se jedan novi pretplatnik nalazi na Markovom trgu, a drugi čak na prilično udaljenom Josipovcu.[147]

U Osijeku, za koji smo već nekoliko puta naveli kako je uzaludno čekao da država počne izgradnju državne javne lokalne mreže, pojavio se još jedan privatnik koji je izveo vlastitu telefonsku instalaciju u dužini od samo 368 metara sa dva telefonska aparata. Bila je to tvrtka Sons i Dietinger, koja je za postavljanje linije dobila koncesiju 15. VI 1892.[148]

Svakako najkrupniji događaj u 1892. bio je puštanje u promet državne telefonske linije Beč—

Trst. Nakon što su 8. IX 1892. izvršena posljednja ispitivanja, najprije na relaciji Trst—Beč (505 km), a nakon toga na čitavoj liniji Trst—Beč—Prag (308 km), što je bilo ukupno 813 kilometara, a koja su prema pisanju zagrebačkih novina pokazala izvanredne rezultate, linija je bila otvorena za promet.[149]

Do službenog otvaranja linije došlo je 1. X 1892. Linija je bila direktna, što znači da je od Graza pa dalje samo prolazila nekim mjestima (Maribor, Celje, Ljubljana), a da ona nisu istovremeno dobila telefonsku vezu.[150] Unatoč spajanju Beča i Trsta državnom telefonskom linijom gradska mreža u Trstu ostala je u rukama privatne kompanije još tri mjeseca. Podržavljena je 1. I 1893, kad je proveden postupak za otkup prvih deset privatnih mreža u Austriji.

Osobito treba spomenuti da je Trst još dugo vremena nakon spajanja s Bečom ostao tzv. krajnjom postajom, jer se ta linija nije produžavala ni na zapad ni na istok. Zbog toga će istarski gradovi od Trsta do Pule i od Trsta do Rijeke ostati bez veze s Trstom, kao i bez međusobne veze sve do poslije 1900. godine.

U Ugarskoj je dugo očekivana državna telefonska veza Novi Sad—Petrovaradin konačno ostvarena 2. XI 1892. O izgradnji mreže u Osijeku i dalje se samo raspravljalo.[151] Stoga je grad, u kojemu se još 1884. počelo govoriti o uvođenju telefona, ostao bez toliko po gradski život potrebnog sredstva komuniciranja, koje mu je bilo nužno potrebno zbog udaljenosti između gradskih četvrti.[152]

Potkraj godine i Križevci su dobili svoj prvi telefon, koji je temeljem dozvole od 25. XII 1892. uvela za svoje potrebe tvrtka Šandor Breyer i sin, u dužini od 610 metara i dva telefonska aparata.[153]

I u Zagrebu došlo je do produženja postojeće mreže, pošto je željeznička uprava temeljem dozvole od 6. II 1893, produžila kolodvorsku telefonsku mrežu za 3.427, a potom za još 610 metara na koju je uključeno pet telefona.[154]

Prema službenoj statistici, Austrija je u to vrijeme već imala 68 državnih lokalnih mreža, a od toga u našim krajevima samo jednu — u Puli. Ugarska je također imala samo jednu — u Rijeci. Ta statistika očito govori o neravnomjernosti razvitka telefonske mreže u oba dijela monarhije, odnosno o zapostavljanju naših krajeva.

Kako smo već ranije istakli, zagrebačke novine nisu od 1890. pratile kretanja u Schwarzovoj mreži onako kako su to činile proteklih godina. Umjesto mjesečnih objavljivani su nepotpuni godišnji podaci. Iz toga vidimo da je Schwarz 1891. uspio prikupiti 108 pretplatnika, koji su obavili 67.834 razgovora, tj. prosječno 5652 mjesečno ili 188 dnevno, što pokazuje da je na jednog pretplatnika prosječno otpadalo samo 628 razgovora. Prema tome zagrebački pretplatnici nisu zapravo obavili ni dva razgovora po pretplatniku.

Godine 1892. broj pretplatnika porastao je na 120, što pokazuje da se u tijeku proteklih pet godina utrostručio. Promet, međutim, nije pokazao značajniji porast, pošto je te godine bilo samo 75.285 razgovora, a to je porast za samo 10.000 razgovora. Prosječno je, prema tome, obavljeno

6273 razgovora mjesečno ili 209 dnevno, pa je na jednog pretplatnika otpadalo samo 627 razgovora godišnje, što pokazuje očitu stagnaciju.

Za godinu 1893. može se kazati da je protekla u nastojanju oko uvođenja telefona u Osijeku. O tome su i osječke i zagrebačke novine toliko pisale i objavile toliko mnoštvo podataka, da se gotovo skromno bilježenje podataka o uvođenju telefona u Zagrebu ne može uopće usporediti.
Osnovni razlog tome treba svakako tražiti u činjenici da se Osijek vrlo dugo uzaludno borio da se u gradu podigne makar i privatna, koncesionirana telefonska mreža javnog prometa. Drugi ništa manje važan razlog leži u tome što su glavni pokretač i animator toga pothvata počevši od 1893. postale upravo osječke novine. Upornom propagandom i poticanjem budućih pretplatnika, novine su se pretvorile u upornog i glavnog pokretača telefonizacije Osijeka, i u tome su ustrajale gotovo pune dvije godine.
Prvu vijest o pokretanju akcije, koja je zbog bezuspješnih natječaja bila gotovo posve zamrla, objavile su novine 25. I 1893. u podužem članku, kojim su Osječani bili obaviješteni da poštansko-brzojavni ured u Osijeku planira izgradnju lokalne mreže, ukoliko se prijavi najmanje 25 pretplatnika.[155] Tu vijest prenijele su također i zagrebačke novine.[156]
»Konačno i naš će grad — pisale su tom prilikom osječke novine — postati dionikom blagotvornih suvremenih tekovina kulture. Telefon je za komuniciranje od najvećeg značenja, a korist od ovoga može ocijeniti samo onaj koji ga posjeduje . . .«
U nakani da Osječane ponuka da se u što većem broju prijave kao pretplatnici, u spomenutom se članku naširoko opisuju prednosti uspostavljanja poslovnih i osobnih veza bez korištenja prometnih sredstava, koja su u Osijeku, zbog udaljenosti gradskih četvrti, ne samo skupa nego i spora. Osvrćući se pak na zaista najmanji predloženi broj od 25 pretplatnika, uredništvo je naglasilo kako ». . . sa svoga stajališta smatra upravo smiješnom pomisao da se između firmi i privatnika u gradu neće naći toliki broj interesenata«.
U svom nastojanju da temeljito obavijesti i zainteresira sugrađane, uredništvo novina objavilo je opširno i sve uvjete pod kojima se može postati pretplatnikom i korisnikom telefona. Evo tih uvjeta, za koje saznajemo zahvaljujući iscrpnosti novinskih obavijesti:

»— pretplatnicima mogu postati kako pojedini građani, tako i firme i ustanove;

— pretplata se plaća na rok od godinu dana, što znači da se ima platiti i onda kada pretplatnik otpadne u tijeku godine;

— godišnja pretplata plaća se u četvrtgodišnjim obrocima, a ukoliko telefon ne bi prije isteka posljednjeg kvartala bio otkazan, pretplata se produžava na slijedeću godinu;

— pretplata iznosi 6 forinti mjesečno, pod uvjetom da pretplatnik nije udaljen od centrale više od 2 kilometra, a u protivnom se za svaki daljnji kilometar plaća još 1 forinta;

— općinske, državne i druge javne ustanove uživaju povlasticu u pretplati od 50%;

— gostionice, hoteli, kavane i drugi javni lokali plaćaju dvostruku pretplatu;

— održavanje linija i uređaja pada na teret države, dok se preseljavanje telefona u druge prostorije obavlja na teret pretplatnika;

— dužnost plaćanja pretplate počinje danom ukopčanja pretplatnika u telefonsku centralu«.

Obznanivši tako uvjete pod kojima se može postati pretplatnikom — koji kako se vidi nisu bili baš mnogo stimulativni — novine su upozorile da će prijave ili »pristupne izjave« primati Telegrafski ured u Osijeku, čim bude preseljen u prostorije hotela »Lovački rog«, koji se sada za njegove potrebe preuređuje, a što se očekuju da će biti dovršeno 1. IV 1893.
Uviđajući da su pretplatni uvjeti prilično nepovoljni, uredništvo je na kraju članka upozorilo čitaoce, da je odmah došlo u vezu s vodećim tvrtkama u gradu i da su ove » . . . bez iznimke izrazile mišljenje da je pretplata od 6 forinti mjesečno previsoko odmjerena, pa se stoga nije u Osijeku mogla naći ni jedna koja bi bila voljna da tu pretplatu plaća«.
Trgovačko-obrtnička komora u Osijeku, kojoj su prednosti telefonskog komuniciranja bile dobro poznate, no koja je uvidjela da pod uvjetom tako visoke pretplate neće doći do prijave dovoljnog broja pretplatnika, odlučila je pokušati naći sporazumno rješenje. Na sjednici komore odlučeno je da se Ravnateljstvu pošta i brzojava u Zagrebu uputi predstavka s prijedlogom da se pretplata od šest snizi na četiri forinte mjesečno.
Pod pretpostavkom da će ta predstavka biti prihvaćena, uredništvo novina odmah je počelo skupljati pristupne izjave. Dakako, uredništvo se prijavilo kao pretplatnik broj 1. Osim ovoga prijavilo se još samo osamnaest mogućih pretplatnika, što pokazuje da su Osječani još bili kolebljivi. Sve prijavljene pretplatnike novine su poimenično, odnosno po nazivu tvrtke, navele, da bi na taj način ponukale i druge da se prijave.[157]
Na sjednici komore od 29. I 1893. ponovno se raspravljalo o predstavci, no taj put odlučeno je da se ona dostavi Ravnateljstvu u Zagrebu i ministru Lukacsu u Budimpešti, s tim da je traženje bilo nešto preoblikovano: predlagalo se naime da se pretplata snizi na četiri forinte ukoliko bi se prijavilo 50 pretplatnika, tj. dvostruko više nego što se tražilo.[158]
Premda je rješenje osječke telefonske mreže visilo u zraku, već su neki državni organi počeli donositi načelne odluke o dozvoli ukopčavanja njihovih područnih ureda u buduću mrežu. Tako je županijska oblast odobrila da se može uvesti Gradsko poglavarstvo, dok je uprava državnih željeznica to isto odobrila željezničkoj postaji. Osobito je naglašeno da je i policijski komesar Šešin dobio odobrenje nadležnih da svoj ured spoji telefonski s telegrafskim uredom, Trgovačko-obrtničkom komorom i, dakako, s uredništvom novina.[159]
Dva mjeseca kasnije, na sjednici komore od 13. III iste godine, pročitan je odgovor na predstavku koji je stigao od Ravnateljstva pošta i brzojava

iz Zagreba, u kojemu se govori o skorom početku izgradnje osječke mreže i saopćuje da je predstavka (koju je sastavio Carl Laubner, inače urednik spomenutih novina) upućena s preporukom u Budimpeštu.[160]

U uvodniku, koji su novine objavile nekoliko dana poslije, saopćeno je da je ministar Lukacs svojom naredbom od 7. III 1893. snizio, počevši od 1. IV, tarifu na pet forinti, a za javne ugostiteljske radnje na sedam i pol forinti.

Premda traženo sniženje nije bilo postignuto, uredništvo je pozvalo sve one koji su se ranije predbilježili da unatoč tome podnesu svoje formalne prijave e da bi »... naš grad tako postao sudionikom blagodati telefonskih veza« i pri tome istaklo da »... ne vjeruje da će se među dosad prijavljenih pedeset pretplatnika naći jedan koji će odustati... pošto se radi o najvećem dostignuću stoljeća koje uskoro ističe«![161]

Otada gotovo i nije bilo dana da osječke novine nisu naširoko pisale o budućoj telefonskoj mreži u gradu. Ponovno su 20. IV 1893. objavile uvjete pod kojima se može postati pretplatnikom ističući pri tome da se pristupne izjave mogu nabaviti i u Trgovačko-obrtničkoj komori.[162] To je bilo čak treće mjesto na kojemu se mogao vršiti upis, pa se i po tome vidi kakva se agitacija razvila za upis. Ali iz popisa koji su novine ponovno objavile moglo se vidjeti da se na njemu više ne nalaze neki u prijašnjem popisu spomenuti kandidati. Njihovo kolebanje prema tome i dalje je trajalo, što začuđuje s obzirom na to da se u Zagrebu, uz višu pretplatu, već u trenutku otvaranja telefonske centrale prijavilo 45 pretplatnika. Do 23. IV te godine prijavilo se ukupno 35 pretplatnika, koji su popunili i potpisali pristupne izjave. Među njima nalazilo se i Gradsko poglavarstvo u Osijeku, kao kandidat za četiri telefonska priključka (Tvrđa, gradska vrtlarnica, gornjogradsko i donjogradsko dobrovoljno vatrogasno društvo).

Taj podatak vrlo je važan zato što se po tome može utvrditi da Gradsko poglavarstvo u Osijeku nije raspolagalo vlastitom telefonskom mrežom, kakvu je za svoje potrebe izgradilo poglavarstvo u Zagrebu. Značajan za ocjenjivanje našeg ekonomskog i društvenog stanja u Osijeku toga vremena je podatak, da se među prijavljenim građanima i tvrtkama ne nalazi ni jedan naš domaći čovjek ili tvrtka.[163] Tek u jednom slijedećem popisu, na kojem su nabrojena 44 kandidata za telefon, spominje se među ovima i jedno naše ime i prezime.[164]

Redakcija spomenutih novina smatrala je stvar telefonije u Osijeku toliko i svojom vlastitom brigom, da je ponekad objavljivala prijavu čak i jednog jedinog novog kandidata. Pretkraj travnja 1893. redakcija je mogla objaviti da upis napreduje i da su do tada predbilježena 56 kandidata,[165] dakle toliko pretplatnika koje je Schwarz uspio okupiti tek nakon šest mjeseci rada svoje centrale. Pri kraju svibnja 1893. novine su konačno mogle objaviti da se s pripremama za izgradnju mreža najozbiljnije počinje, pošto je 24. V 1893. u Osijek stigao Petar Zorić, telegrafski građovođa Ravnateljstva pošta i brzojava u Zagrebu, s nalogom da obavi pripremne radove. Redakcija novina nije

propustila napomenuti da je Zorić dugo s njom raspravljao o prikupljenim prijavama i o rasporedu telefonskih postaja po gradu. Zorić je ostao u Osijeku pet dana i za to vrijeme došao u dodir s budućim pretplatnicima.[166] Štoviše došao je u vezu s Vilmosom Guttmanom, vlasnikom šumskog dobra u Belišću, koji je postavio zahtjev da se i njegov i posjed grofice Norman istovremeno povežu s državnom telefonskom mrežom u Osijeku, i to na njegov vlastiti trošak. Pri tome je istakao da je ovaj zahtjev već dostavljen nadležnom ministarstvu.[167] Uzme li se u obzir udaljenost Belišća i Valpova od Osijeka, pothvat privatnih posjednika može se smatrati gotovo jednakim izgradnji mreže u Osijeku.

Dva mjeseca kasnije u Osijek je stigao i tajnik ministarstva, nadinženjer Paul Ballà, koji je sa Zorićem kao budućim građovođom, nadinženjerom Pogorelcem iz Osijeka, upraviteljem osječke pošte Rosenkranzom, gradskim inženjerom Otokarom Kraljem, gradskim senatorom Stumpfom i policijskim komesarom Šešinom komisijski obišao buduću trasu osječkog telefona.[168]

Naknadno su u komisiju primljeni nadkontrolor Wilhelm Würzler i inženjer Graf iz zagrebačkog ravnateljstva p. b. Komisija je završila radom 25. VII 1893. zaključivši da se u gradu povuče 30, a do Retfale šest linija, s tim da se s radovima otpočne u kolovozu iste godine.[169] Pri tome zbio se pomalo neobičan događaj: gradski zastupnici, izuzev jedino gradonačelnika Zellingera, izjasnili su se protiv odluke da se Retfala spoji telefonski s Osijekom. Gradonačelnik je protiv odluke uložio

žalbu na kotarsku oblast, koja je poništila odluku općine i naredila da se Retfala uključi u gradsku mrežu.[170]

Premda je sve izgledalo gotovo i odlučeno, nade o početku radova nisu se ostvarile. Protekao je čitav kolovoz, a da se nije ništa učinilo. Uredništvo novina, koje se smatralo predvodnikom čitave akcije, odmah je u tome uočilo neku podvalu odnosno prevaru. To je jasno izrazilo u članku objavljenom već 19. IX 1893, u kojemu je, ne bez ogorčenja, izrazilo svoje mišljenje da je plan izgradnje telefonske mreže u Osijeku zapeo negdje u Zagrebu ili Budimpešti u nekoj birokratskoj ladici — štoviše da postoji bojazan da je »... pao u vodu, pošto se od telefona obećanog u lipnju ništa više ne čuje, a još manje vidi«, a očekivalo se da će biti dovršen u rujnu.

Razočarano uredništvo krenulo je na to putem kojim se već ranije uputilo zagrebačko novinstvo: došlo je do napada na ugarsko ministarstvo koje je omogućilo da mnoga daleko manje značajna mjesta u Ugarskoj dobiju svoje telefonske mreže, dok se u »... Pepeljugi Osijeku ništa o telefonu ne čuje«. Pri tome se ukazivalo kako se u Osijeku javilo tri puta više pretplatnika nego što je bilo zatraženo, te da stoga ne postoji razlog — osim onog već ustaljenog, da se stvari koje se tiču naših krajeva otežu u nedogled. Uredništvo je pozivalo da se izvedbu telefona trgne iz ljetnog sna, kako se ne bi ispunila bojazan da se u nastupajućoj zimi zamrzne.[171]

Nadajući se, dakako, postići svoje interese, za budućnost, a da bi u neku ruku bile i na liniji inte-

resa »ugarske Rijeke«, osječke novine u trenutku kad je izgradnja osječke mreže već bila sigurna stvar, počele su isticati interese Rijeke. Napale su politiku ugarskog ministarstva koje je međugradskim linijama povezalo lokalne mreže u Segedinu, Aradu, Temišvaru, Požunu, Raabu i Šopronju s Budimpeštom i dalje s Bečom, dok Rijeka nema ni jedne međugradske veze. Taj poziv bio je bespredmetan i nepotreban, što je na kraju priznalo i samo uredništvo, dodajući da će izgradnju linije Rijeka—Budimpešta biti teško izvršiti, pošto linija prolazi kroz slabo naseljene predjele i stoga ne bi bila rentabilna, a troškovi izgradnje bili bi viši od 250.000 forinti.[172] Sve se prema tome svelo na svojevrsno podilaženje napadanoj ugarskoj prometnoj politici, pri čemu nije bilo spomena o Zagrebu koji je već imao gradsku mrežu i koji je gotovo za pola puta bio bliži Budimpešti nego Rijeka. Ne treba pak zaboraviti ni to da je uredništvo zbog kašnjenja telefona u Osijeku podjednako krivilo Zagreb i Budimpeštu.

Godina 1893. bila je također značajna i za telefoniju u Zagrebu, odnosno za koncesionara Schwarza. Pritužbe, što su u tijeku te godine pokazale da su pretplatnici nezadovoljni kvalitetom usluga, iskoristilo je ministarstvo, koje već počinje provoditi podržavljenje privatnih mreža, pa su ti prigovori i pritužbe mogli poslužiti kao razlog za njegovo ubrzavanje. To se može zaključiti po tome što je ministarstvo 19. I 1893. uputilo u Zagreb nadinženjera ministarstva Josepha Vatera sa zadatkom da izvrši pregled Schwarzove mreže i centrale.[173]

U to vrijeme ravnateljstvu željeznica izdana je dozvola na osnovi koje telefonska mreža na kolodvoru u Vinkovcima 7. II 1893. produžena je za još 550 metara sa dva telefonska aparata.[174]

Svakako treba spomenuti i to, da jednom od naših prvih turističkih društava, Društvu za poljepšavanje Plitvičkih jezera, kojemu je članom bio tadašnji ravnatelj pošta i telegrafa u Zagrebu Šandor Vučetić, uspijeva da Plitvice dobiju sezonsku poštu i telegraf, a već se govorilo i o uvođenju telefona između poštanskog ureda i hotela.[175]

Valja reći i to da Schwarz uprkos prigovorima pretplatnika i očekivanju podržavljenja njegove mreže, nastavlja i dalje njenim širenjem. Iz prijave podnesene redarstvu 10. IV 1893. vidi se da je linije produžio do Jurjevske ulice, Prekrižja 22 i Preradovićeve 41.[176]

Međutim, desetak dana kasnije Schwarz je od ministarstva primio dopis kojim ga ono obavješćuje, da je izaslanik Joseph Vater u svom izvještaju o radu zagrebačke telefonske mreže iznio podatke iz kojih se nepobitno vidi da se ova nalazi u vrlo lošem stanju. Taj se dopis svakako može smatrati početkom kraja Schwarzove koncesije, pa kao takav predstavlja važan dokument, sadržaj kojega prepričavanjem nije moguće točno prikazati. Zbog toga će biti potrebno da taj dokument, koji opisuje nedostatke u tehničkom, manipulativnom i uredskom poslovanju Schwarzove telefonske mreže i centrale, doslovno citiramo:

Kr. ugarski ministar trgovine

gospodinu Vilimu Schwarzu, dozvolbeniku zagrebačkog telefona za javnu porabu
u Zagrebu

Iz izvješća mojega organa izaslanoga na pregledanje zagrebačke telefonske mreže za javnu porabu, što se nalazi u Vašoj upravi, proizlazi, da je toli građevni sustav telefonske mreže, kao i manipulacija tako loša, da ne može udovoljiti ni najčednijim zahtjevima. Poimence su materijali koje ste za gradnju i razvitak mreže upotriebili, tako loši i rđavi, da su izvorom neposrednome prekinuću, pokraj toga izpod prozorah napeti žicovodi prave kućevlastnikom i stanarom nemalih neprilikah.

Manipulaciju telefona obavljate tolikim indiferentizmom i mlitavošću, da se je dogodilo, da su i inače često nastajuće smetnje trajale dane, tjedne, pače i mjesece.

Ovi nedostatci telefona i njegova poslovanja podpadaju pod tim težu kvalifikaciju, pošto ste u posljednje pače godine poradi toga bili po više putah ne samo opominjani nego i dva puta kažnjeni osjetljivom novčanom globom, bez da se je stanje ma i najmanje popravilo.

U takovih je okolnostih sasvim naravski da telefon svojoj svrhi ni izdaleka ne odgovara, pa toga radi moram neprestane pritužbe, što ih obćinstvo diže, priznati posve opravdanim. Očevidno je, da je zbog Vaše ravnodušnosti i mlitavosti javnome interesu nanešen takav uštrb, kakova ne mogu dulje podnositi, toga radi služeći se pravom osiguranim mi § 14 dozvolbene izprave, mogao bi Vam dozvolu oduzeti i promet telefonske mreže Vam zabraniti.

Prije nego ću se latiti ovoga skrajnjega sredstva, hoću Vam još jedan put dati prilike, da dosadanje nedostatke popravite.

Nu u interesu obćinstva, koje se telefonom služi, mogao bi to samo pod sliedećimi uvjeti učiniti:

a). da mrežu prema zahtievom današnjega doba polag propisah ustanovljenih za takove gradske telefonske mreže pod državnim nadzorom, u roku od četiri mjeseca iza odobrenja zapisnika o političkom obhodu, sasvim pregradite i pojedine predplatne postaje providite mikrotelefoni najnovijega sustava;

b). da posao vodite pod neprestanim državnim nadzorom, da u ime nadzornih troškovah u zagrebačku poštansku i brzojavnu blagajnu u četvrtgodišnjih anticipativnih obrocih uplatite svake godine 600 forinti;

c). da toli u pogledu nutarnje manipulacije, koli u pogledu uzdržanja mreže i knjigovodstva postupate polag uputah državnog nadzornog organa, te da namjestite dovoljan broj sposobnoga osoblja;

d). da predplatninu za unutarnje gradsko područje snizite na pet forinti mjesečno odnosno da predplatninu uredite kako je to ustanovljeno u naredbi broj 14893 od tekuće go-

dine izdane glede državnih telefonskih mrežah (vidi br. 17 Sbor. pošt. i brzj. naredabah od tekuće godine) i konačno

e). da nanovo prijavivše se predplatnike uviek najkasnije za šest nedeljah ukopčate.

Toga radi Vas pozivam, da u roku od 14 danah iza dostave nazočne naredbe dodjete k zagrebačkom poštanskomu i brzojavnomu ravnateljstvu, pak da predstavite onu osobu, po kojoj hoćete dati izvesti pregradne radnje na telefonskoj mreži.

Primjećujem, da u slučaju ako nazočnoj naredbi u gornjem roku ne udovoljite, to ću Vam dozvolu prestalom proglasiti i promet obustaviti, dočim se pridržajem, da ću grad Zagreb — isključujući Vas — snabdjeti sasma novim telefonom, koj bude zahtjevom odgovarao.

U Budimpešti 20 travnja 1893

Lukacs s. r.[177]

Citiranom spisu nije potreban komentar.

Jasno se vidi da je Schwarzova telefonska mreža bila slabo tehnički izvedena, da nije raspolagao dovoljno stručnom radnom snagom ni u tehničkoj niti u manipulativnoj službi i da mu knjigovodstvo nije bilo u najboljem redu, a što je najvažnije, da se nije osvrtao na propisano sniženje tarife. Osim toga vidi se da je bio više puta ukoren, pa i novčano kažnjavan, a da uza sve to nije ništa poduzimao. Ministarsko traženje da potpuno rekonstruira mrežu, treba svakako shvatiti kao nastojanje da mreža dođe u vlasništvo države u ispravnom stanju, dok Schwarzovo odbijanje da se pokori nalazi svoje opravdanje upravo u tom nastojanju.

Kao posebno zanimljivu treba istaknuti ministrovu prijetnju, da će Schwarzu oduzeti koncesiju i u Zagrebu izgraditi posve novu državnu telefonsku mrežu. No i prijetnja i obećanje bili su svakako preuranjeni, pogotovo ako se zna da je i nakon prestanka koncesije država više od godinu dana koristila Schwarzovu staru mrežu.

U nastojanju da na neki način ublaži pretrpljenu kritiku koja je svakako morala, barem donekle, odjeknuti među inače kritički raspoloženim pretplatnicima, Schwarz je odlučio da uputi poziv zagrebačkim novinarima, pozivajući ih da posjete i razgledaju njegovu centralu. Prema pisanju novina od 7. IX 1894, odazvao se »lijepi broj novinara« koji su, u očekivanju da će u centrali ugledati zamršeni splet kojekakve tehnike, ostali pomalo iznenađeni: našli su se u maloj prostoriji samo sa dva stolića s pločama na kojima su se nalazile klapne s brojevima pretplatnika, ispod kojih su se nalazile utikačke rupe u kojima su završavale linije, dok su na plohama stolova stajale isto takove rupe od kojih su linije ponovno započinjale. Na poziv nekog pretplatnika klapna s njegovim brojem bi pala, a telefonistica je na to s gajtanom, koji je na oba kraja završavao utikačem, spajala pozivatelja s brojem pozvanoga. Centrala je omogućavala da se odjednom može izvršiti osamnaest spojeva. Utvrdivši da je čitavo uređenje vrlo jednostavno izvedeno, novinari dvaju zagrebačkih listova zapisali su i nekoliko podataka iz kojih

se može razabrati kakva je bila prva zagrebačka telefonska centrala i još neki drugdje nezabilježeni statistički podaci.
Iz nestručnog opisa centrale moglo bi se zaključiti samo toliko, da je bila nalik na centrale koje je u to vrijeme proizvodio Otto Schaeffer u Beču, no isto tako da je možda odgovarala tipu centrale koju je upotrijebio Teodor Puskas u svojoj budimpeštanskoj mreži. Zapisani statistički podaci pokazuju da je centrala 1894. imala 144 pretplatnika, a da je ukupna dužina vodova bila 132 kilometra. Najduži pretplatnički vod (do Šestina) bio je dug 5,6 kilometara.[178]
Sudeći po tome što su novinari utvrdili da je broj pretplatnika u početku slabo rastao zbog toga što su smetnje i kvarovi na centrali i linijama bili česti, čini se da im je stav ministarstva prema Schwarzovom telefonu morao biti poznat, pa prema tome i razlog zašto ih je ovaj pozvao. Taj pak zakašnjeli poziv dokazuje da ni Schwarz, ni njegov zamjenik Oršanić, nisu do tada dovoljno učinili na popularizaciji zagrebačkog telefona. Nije, naime, moguće razumjeti da u jednom razmjerno malom gradu čak ni novinari nisu imali prilike ranije vidjeti telefonske uređaje »... koje gradu daje velegradski izgled«. Sve je na kraju završilo time da su vlasniku i njegovom tehničkom savjetniku poželjeli »... lijepu budućnost pod dobrim auspicijama za postrojenje i njegove utemeljitelje«.[179] Želja je očito stigla prekasno, jer će nekoliko mjeseci nakon toga Schwarzu biti oduzeta koncesija.
Kao naročito zanimljiv treba još spomenuti prijedlog o kojem je Schwarz govorio novinarima,

očito znajući da će ga oni obznaniti: radilo se o popularizaciji korištenja malih kućnih centrala u koje bi se mogli ukopčati stanari i poslovni prostori, a koje smanjuju mogućnost smetnji i svode troškove uvođenja na minimum.[180]
Za to vrijeme je u Rijeci temeljem dozvole od 30. X 1894. željeznička telefonska mreža na tamošnjem kolodvoru produžena za još 250 metara i ukopčana dva aparata,[181] a Osijek je konačno dobio ministarsko odobrenje o izgradnji državne telefonske mreže. Radove je trebalo započeti »čim popusti hladnoća«.[182] Već nekoliko dana nakon toga novine su objavile da su iz Zagreba stigle prve količine telefonskih aparata, a do gradnje mreže i ukopčavanja pretplatničkih telefona doći će već u ožujku 1894.[183] Radilo se očito ubrzano, jer su novine već 17. II 1894. izvijestile kako je stiglo 30 sanduka s telefonskim aparatima i dva vagona telefonske žice, što je sve skupa bilo teško 22 metrička centa. Objavljeno je da će gradnjom upravljati Petar Zorić, koji će stići u Osijek čim dovrši postavljanje telefonske mreže u Zemunu, koja se upravo izgrađuje. Čini se da to nije bilo pravo uredništvu novina, koje nije moglo a da ne primjeti: »... kao što vidimo, Zemun ima prednost pred glavnim gradom ...« — Slavonije.[184] Jednaku vijest donijele su, dakako bez primjedbe na račun Zemuna i zagrebačke novine.[185]
Petar Zorić stigao je konačno u Osijek 10. III 1894, dovevši sa sobom dvadeset radnika Ličana, i odmah počeo radove obečavši da će ih u roku od dva mjeseca potpuno dovršiti. Nešto ranije Gradsko poglavarstvo dostavilo je raspis svima vlasni-

cima kuća na koje je trebalo postaviti nosače telefonskih vodova i upozorilo ih da su prema zakonu dužni omogućiti njihovo postavljanje, što će biti izvedeno uz najveću pažnju, uz priznanje prava na naknadu svake moguće pretrpljene štete.

Novine su na osnovi popisa Gradskog poglavarstva objavile ulice i kuće na kojima će biti postavljeni nosači, pa se tako novinama ima zahvaliti da je danas moguće u pojedinostima rekonstruirati liniju prve telefonske mreže u Osijeku.[186]

Do ukopčavanja prvih pretplatnika došlo je već u travnju 1894, pa se smatralo da će radovi biti dovršeni već za tjedan dana, a svečano otvaranje telefonske centrale i prometa očekivalo se negdje oko 15. V iste godine. Novine koje su objavile te vijesti istovremeno su oglašavale nekakav telefonski pult (policu) koju je izradio inž. Fassel, a koji se može postaviti uz telefon (zidni) za pravljenje zabilješki u toku razgovora. Osim praktičnosti i elegantnog oblika, novine su isticale da je jeftin, jer cijena mu je samo dva forinta i 50 novčića.[187]

Vijesti o tome kako završavaju radovi na telefonu u Osijeku bile su povodom odluci veleposjeda Belje, u vlasništvu nadvojvode Albrechta, da Belje telefonskom linijom poveže s Osijekom. Tu vijest objavile su osječke i zagrebačke novine, istaknuvši da će tom linijom biti povezana još i ova mjesta: Satotistje, Braidafeld, Baranyavar, Lipoviz, Billany, Izabellafeld i Friedrichsdorf.[188] S obzirom na to da je nadvojvoda tu liniju trebao povući o vlastitom trošku, taj je pothvat bio spo-

mena vrijedan, pošto je dužina te linije bila približna dužini gradske mreže u Osijeku.

Osječke novine su 3. V 1894. objavile jednu pažnje vrijednu vijest: kritizirajući odluku Gradskog poglavarstva u Osijeku, koje je donijelo odluku da u gradsku telefonsku mrežu ukopča samo jedan jedini svoj aparat, novine su otkrile dotad u sačuvanim izvorima nespomenuti podatak — da je Gradsko poglavarstvo nastojalo sačuvati svoju vlastitu telefonsku mrežu izgrađenu za vlastite potrebe.

Do kritike u novinama došlo je zbog toga što je magistrat odlučio da ukopča u državnu centralu samo jedan telefon nalazeći se u Tvrđi (Festung), gdje se inače nalazio najveći dio općinskih ureda, pa se postavilo pitanje kako će građani iz ostalih gradskih četvrti moći saobraćati u raznim uredima preko jednog jedinog telefona. Zanimljivo je pri tome spomenuti da su novine izrazile bojazan da se na tom telefonu može naći općinski službenik »... koji slabo ili nikako ne govori njemačkim jezikom«, a i inače se ne može zamisliti da se poruke predane na taj telefon prenose dalje putem posrednika. Pozvale su stoga, javno, gradonačelnika Rottera da se donese odluka koja odgovara potrebama, to tim više što je linija do Tvrđe izgrađena velikim troškom.[189]

Pri kraju svibnja 1894. stigao je Zoriću i izolirani telefonski kabel, pa je, kako pišu novine, mogao dovršiti izgradnju mreže. Ne govori se, međutim, ništa o tome gdje je taj kabel bio ugrađen, ali se spominje da su telefonskom linijom spojena sva tri tada u Osijeku postojeća poštanska

ureda.[190] Tako je Osijek postao prvim gradom, ne samo u Hrvatskoj, nego i u čitavoj našoj zemlji, u kojemu su poštanski i brzojavni uredi postali još i telefonski uredi, dakle PTT uredi.
Kako su se radovi na izgradnji mreže primicali završetku, osječke su novine sve više i sve duže pisale o predstojećem njenom otvaranju. S ponosom se isticalo kako će to biti prva državna javna telefonska mreža u Hrvatskoj i Slavoniji, i kako će stoga njenom svečanom puštanju u promet prisustvovati i Šandor pl. Vuchetich, tadašnji ravnatelj Ravnateljstva pošta i telegrafa u Zagrebu. Otvaranje je već bilo zakazano za 1. VI 1894. Vijest su doslovno prenijele i zagrebačke novine.[191]
Nakon što je Zorić 30. svibnja u prisustvu ravnatelja Vuchetícha obavio posljednja ispitivanja, ovaj je u hotelu »Casino« priredio banket za predstavnike mjesnih vlasti i pretplatnike.[192] Sutradan 31. svibnja 1894. u 10 sati došlo je do svečanog otvaranja simboličkim telefonskim razgovorom između ravnatelja Vuchetícha i gradonačelnika Osijeka Rottera. Novine su tom događaju posvetile uvodni članak pod naslovom »U znaku napretka«, u kojemu je istaknuto značenje telefona u životu grada i građana, jer je ovo tehničko dostignuće »... prva električna iskra koja razmjenu misli na sve vjetrove raspršuje«! Dakako, urednik, koji se sa svoje strane toliko zauzimao za izgradnju mreže, nije propustio istaknuti kako su se osječke novine, zajedno s Trgovačko-obrtničkom komorom, morale boriti s nevjericom sugrađana u uspjeh akcije i kako su doslovno od kuće do kuće, od ureda do ureda obilazili i nagovarali buduće pretplatnike, da bi mogli prikupiti potreban najmanji njihov broj. A upravo oni kojima je telefon bio najpotrebniji odbijali su postati pretplatnicima, ukazujući na visinu telefonske pretplate.
Odano je i zasluženo priznanje građovođi Petru Zoriću i njegovim radnicima Ličanima koji su »... verući se poput mačaka po krovovima neviđenom brzinom mrežu izgradili, čak do Retfale«. Dan puštanja telefonske centrale u pogon novine su označile »... miljokazom u razvitku našeg dragog Osijeka, koji zlatnim slovima u analima napretka i razvoja našeg grada zapisan mora biti«.[193]
Kako je to već bio običaj, novine su također donijele i opširan izvještaj svečanog otvorenja sa cjelokupnim tekstovima održanih govora. Nisu propušteni ni pozdravi i zahvale ministru Lukacsu, Vuchetichu i Zoriću. Ministra Belu Lukacsa Vuchetich je nazvao »širiteljem kulture i napretka«,[194] ne obazirući se pri tome na činjenicu da je upravo pod njegovim ministrovanjem Hrvatska dotad dobila samo tu jednu državnu telefonsku mrežu, iako je svakako morao biti svjestan da u Zagrebu, dakle u sjedištu njegovog ravnateljstva, još nema, a ni u dogledno vrijeme neće biti takve mreže.
Proslava je završila ponovnim banketom u »Grand hotelu« na kojem su po protokolu izredane zdravice prisutnim i neprisutnim velikodostojnicima, među kojima i zdravica banu Hrvatske i Slavonije.[195]
Uporno uredništvo novina nije, ni nakon puštanja centrale u pogon, prestalo sa svojom propagan-

đom usmjerenom na dobivanje novih pretplatnika. Išle su tako daleko da su upozoravale kako »... se među obonentima još uvijek ne nalaze neke značajne firme, veliki trgovci i ustanove kojima je telefon bez sumnje potreban«.[196]

Dok je Osijek živio u znaku slavlja, u Zagrebu se nije ništa vidljivo mijenjalo, iako se znalo da se nakon osmogodišnjeg trajanja Schwarzove koncesije već priprema njezino ukidanje i vode razgovori o izgradnji nove državne telefonske mreže. Zagrebačko novinstvo nije o tome pisalo niti se zalagalo za ubrzanu izgradnju te nove mreže. Možda i zato što je bila javna tajna da je postupak u jednom i drugom pravcu već otpočeo i da će u tijeku 1894. biti dovršen. To se očito moglo zaključiti već iz dopisa Ravnateljstva pošta i brzojava u Zagrebu od 10. V 1893, koji je dostavljen Gradskom poglavarstvu, a u kojemu se ono obavještavalo o provedenoj inspekciji i nalazu inspektora o stanju u Schwarzovoj mreži, kao i zamjerkama i nalozima koje je ministarstvo uputilo na njegovu adresu. Tako je, ako ne ranije, gradska općina saznala da će, ako se ne odazove nalozima, telefonski saobraćaj u Zagrebu biti obustavljen. Ministarstvu je, međutim, moralo biti jasno da se to neće moći sprovesti, kao i da će obećanje o hitnoj izgradnji nove državne telefonske mreže biti prilično teško izvedivo. Pogotovo je bilo malo nade u optimističko vjerovanje spomenutog ravnateljstva koje je, kao za neku utjehu, obećavalo da će u izgradnji mreže Zagreb

biti uključen u međugradsku telefonsku liniju Budimpešta — Zagreb — Rijeka, »čim ova bude izgrađena«.[197]

Izgradnja te linije bila je doduše zamišljena već ranije, pošto je potreba za postavljanjem te linije rasla razmjerno nastojanjima Ugarske da od Rijeke načini svoj pomorski emporij. Ta nastojanja su se, dakako, odrazila i u razvitku riječke telefonske mreže. Već 1893. riječka telefonska centrala po broju pretplatnika premašila je zagrebačku: imala je 180 pretplatnika, pa je tako jedan telefon dolazio na 169 stanovnika, a dužina vodova dostigla je 130 kilometara; obavljenih razgovora bilo je čak 178.889, pa je uvelike premašio broj razgovora koji su te godine obavili zagrebački pretplatnici. Za daljnju usporedbu moglo bi se navesti da je Zagreb te godine bio još uvijek znatno ispred, također favoriziranog, ugarskog Novog Sada, koji je već bio dobio državnu telefonsku mrežu.[198]

Općenito uzevši 1893. bila je godina u kojoj je započet i dovršen postupak oduzimanja koncesija i otkup privatnih telefonskih mreža u Austriji i Ugarskoj. Otkupi su obavljeni do kraja 1893. s tim da će ih državna blagajna preuzeti u svoju eksploataciju počevši od 1. I 1894.[199]

Do otkupa Schwarzove mreže došlo je u prosincu 1893. Nije poznato je li Schwarz do tog vremena postupao prema ranije spomenutim naredbama ministarstva i kako je poslovala njegova centrala, odnosno Središnji telefonski ured, jer o tome nisu objavljivane nikakve vijesti. One se pojavljuju istom nakon što je otkup obavljen, tj. tek kad je

u novinama objavljeno da je ugarski ministar trgovine 27. XII 1893. kod zagrebačkog notara Franza Arnolda sklopio sa Schwarzom ugovor o otkupu zagrebačke telefonske mreže uz cijenu od 18.000 forinti, s time da je Schwarz ima predati državnoj blagajni 31. XII 1893.[200] Dva dana nakon toga objavljeno je saopćenje Ravnateljstva pošta i brzojava u Zagrebu o otkupu mreže koja sa svim njenim pripadajućim uređajima prelazi u ruke države, pa će kao takva početi poslovati od 1. I. 1894. Zagrepčani su ujedno upozoreni da će ta mreža uskoro biti potpuno preuređena. O Schwarzovom pak telefonskom uredu saopćeno je, da se građani moraju i dalje njemu obraćati sa svojim traženjima.[201] Tako se postupalo najvjerojatnije zbog toga što zagrebački telegrafski ured još nije bio pripremljen za obavljanje poslova spomenutog ureda.

Godina 1894. započela je u znaku objave velikog plana o razvoju telefonije u Ugarskoj. U projektu izgradnje mreža i međugradskih linija bila je predviđena izgradnja sedam novih gradskih mreža: u Kecskemetu, Komornu, Egeru, Nagyszebenu, Pančevu, Zemunu i Zagrebu. U program izgradnje međugradskih linija ušle su ove linije: Sopron — Rab — Köszeg — Komorn, zatim Szabatka — Szegedin i konačno Székesfejérevár — Budapest. Osim navedenog širenja telefonije bio je donijet i plan širenja telegrafije produžavanjem telegrafskih linija i otvaranjem novih 97 telegrafskih postaja.[202]

Od toga projekta u našim je krajevima ostvarena izgradnja lokalne mreže u Osijeku i Zemunu, dok se izgradnjom mreže u Zagrebu nije započelo u tijeku 1894, pa se telefonski promet i dalje odvijao starom Schwarzovom mrežom. Gradnja mreže u Zemunu započela je početkom 1894, a završena je prije otvaranja mreže u Osijeku koja je, kako smo ranije naveli, puštena u promet 31. V 1894. Da država nije počela ozbiljnije popravljati staru zagrebačku mrežu, može se razabrati iz pritužbi građana na njezin rad. Štoviše, novine su 8. I 1894. objavile pritužbu jednog građanina koji je protestirao protiv ukidanja jedine javne govornice u gradu koja se, kako rekosmo, nalazila na starom kolodvoru. Na pitanje zašto govornica ne radi, željezničko osoblje odgovorilo je da se njome malo tko služio, pa je ukinuta zbog toga što je postala nerentabilna.[203]

Do službene objave o otkupu Schwarzove mreže došlo je tek u travnju 1894, kad je Zemaljska vlada o tome obavijestila Gradsko poglavarstvo ovim dopisom:

> »Prema zamolbi kr. ug. ministra trgovine priobćuje se tom gradskom poglavarstvu na znanje i ravnanje, da je rečeni kr. ug. ministar zagrebačku telefonsku mrežu za javnu porabu, kao i sve pripadke iste posredovanjem javnog bilježnika, te računajuć od 1. siječnja 1894, od dozvolbenika i dosadanjeg jedinog vlastnika Vilima Schwarza u Zagrebu beztezretno odkupio u državne svrhe, te ju gore rečenog dana predao u vlasničtvo i posjed državnog erara.

Telefonska ova mreža preinačit će se shodno sadanjim komunikacionalnim zahtjevom, te su topogledne radnje jur započele«.[204]

Time je, kako se obično kaže, i službeno objavljen prestanak rada Schwarzove mreže, premda ona nije prestala raditi više od godinu dana nakon toga, pošto se obećanje, da su na uvođenju nove mreže »topogledne radnje jur započele«, nije obistinilo. Kako će se iz daljnjih izlaganja vidjeti, ti radovi bili su dovršeni tek u travnju 1895.
Na osnovi do sada navedenog, kao kraj prvog razdoblja u povijesti telefonije u Zagrebu, zapravo početka telefonije u Hrvatskoj, može se označiti 31. XII 1893, nakon kojega započinje novo poglavlje u kojemu se telefonija razvija kao državna prometna djelatnost.
Navedeni događaji nisu se odrazili na telefoniju koju je zagrebačka općina za svoje potrebe i u svojoj režiji razvijala do spomenutog datuma, a nastavila i iza toga. Općinska telefonska mreža djelovala je samostalno i zasebno od Schwarzove, pa i od državne, sve do polovice 1895. kad se postepeno počinje u nju uklapati.[205]
Dok se u Zagrebu čekalo da nova mreža bude puštena u promet, ministarstvo je odlučilo da mimo spomenutog plana izgradi prvu međumjesnu telefonsku liniju u Hrvatskoj. Bila je to linija Rijeka — Sušak — Bakar — Bakarac, za koju se može kazati da je izgrađena u najbrže mogućem vremenu. Prva vijest o početku radova objavljena je 11. IV 1894, a vijest o završetku radova i puštanju linije u promet 14. VII 1894.[206] Po tome se može

zaključiti da je Ugarskoj bilo važnije povezati luke na »ugarskom primorju«, nego graditi novu mrežu u Zagrebu, iako je stara bila potpuno dotrajala.
Izgradnjom nove mreže započelo se u drugoj polovici 1894. U vezi s time, zagrebačko Ravnateljstvo pošta i brzojava 26. VII 1894. preko novina obavijestilo je građanstvo da se prije nego započnu radovi mora utvrditi broj onih koji žele telefon, kao i dijelovi i ulice grada u kojima oni stanuju, pa su svi kandidati bili pozvani da svoje pristupne izjave odmah dostave Telegrafskom uredu u Zagrebu. Budući pak da je ravnateljstvo namjeravalo u središtu grada postaviti javnu govornicu, pozvalo je buduće pretplatnike da uz svoje pristupne izjave saopće i svoje želje o mjestu na kojem bi tu govornicu trebalo smjestiti.[207]
Radovi su započeli potkraj kolovoza 1894, a vodio ih je već poznati Petar Zorić. Građanstvo je bilo upozoreno da će se nova mreža graditi prema novim građevno-telefonskim propisima, tj. da se nosaći vodova neće više postavljati po pročeljima kuća, već po krovovima na koje će se ugrađivati željezni nosači. Računalo se, naime, da će to izazvati otpor kućevlasnika koji će se pobojati da će nosaći opteretiti krovne konstrukcije kuća i oštetiti krovišta, odnosno da će pobuditi stare bojazni iz 1850, kad se strahovalo da će nosači i žice telegrafa privlačiti gromove. Radi umirenja kućevlasnika objavljeno je da će se radovi obaviti bez ikakvog nanošenja štete, a ukoliko bi ona nastala, da se pritužbe i odštetni zahtjevi podnesu spomenutom Zoriću ili telegrafskoj postaji. Na-

knada za izvršene popravke bez prethodne prijave neće se davati.[208]

Predradnje, a potom i radovi toliko su se sporo odvijali i otezali da su prigovori bivali sve učestaliji. To je dalo povoda ministru trgovine da je 5. XI 1894. uputio banu pismo u kojem izražava svoju zabrinutost, pošto otezanje radova ide na štetu gradu i državi, te da će stoga u Zagreb poslati inspektore Josepha Vatera i dra Vilima Hagera, da na licu mjesta utvrde i ispitaju tok radova i potom dostave prijedloge o načinu na koji bi se oni što brže mogli završiti. Da bi se pak nekako zagladilo postojeće nesporazume, povremeno se u novinama govorilo o pothvatima koje će ostvariti u doglednoj budućnosti. Mora se, međutim, uzeti u obzir i činjenica da su kućevlasnici, unatoč zakonskoj obavezi, pružali stanovite otpore postavljanju telefonskih žica na krovovima.[209]

Ipak se nešto i radilo, što dokazuje odluka zagrebačkog ravnateljstva da se povuče jedna telefonska linija do zavoda za umobolne u Stenjevcu, što je učinjeno u ožujku 1894. To je bila prva telefonska linija koja je prešla uže gradsko područje i najduža u zagrebačkoj telefonskoj mreži. Znatno dužu, međutim, izgradio je u travnju iste godine zagrebački trgovac Makso Breyer, koji je povukao privatnu liniju od Jelačićevog trga do Remetinca i dalje do sela Čiće, gdje je imao svoje privredne objekte.

Nešto ranije dozvolu za izgradnju vlastite linije zatražilo je i vlastelinstvo grofova Odeschalchi u Iloku, koje je u svibnju te godine dobilo dozvolu za izgradnju linije Ilok — Erdevik.[210]

U to vrijeme pojavili su se i glasovi da će Zagreb biti preko Beča spojen s linijom Beč — Trst, a da pri tome neće biti mimoiđen ni Sisak, u kojemu su već pozvane vojne i civilne vlasti, trgovci i ugostitelji da podnesu svoje prethodne prijave.[211] Ostalo je, dakako, samo na glasovima, pošto su to bile mnogo preuranjene želje.

Općina grada Zagreba, neovisno o izgradnji državne mreže, brinula se i dalje o svojoj mreži, pa je tako 20. III 1895. raspisala natječaj za popunjenje mjesta telefonskog tehničara, koji će voditi nadzor nad općinskim telefonskim uređajima i kućnim električnim zvonilima. Po tom natječaju vidi se da općina nije polagala mnogo nade u obećanja da će zagrebačka državna mreža biti uskoro dovršena. To se razabire i iz molbe trgovca Sigismunda Weissa, koji je u srpnju 1894. zatražio od Zemaljske vlade da mu dozvoli po stupovima njezine telefonske mreže povući i svoju privatnu mrežu.[212]

I u Varaždinu, koji je već osjećao potrebu za gradskom mrežom javnog prometa, pokrenuta je u to vrijeme šira akcija. U prisustvu gradonačelnika i upravitelja poštansko-brzojavnog ureda održan je sastanak zainteresiranih, sa kojega je ministru trgovine upućena predstavka sa zahtjevom da se u Varaždinu izgradi državna lokalna mreža. Rečeno je da bi se prijavilo oko 35 pretplatnika, od kojih je 29 već na sastanku izjavilo da će podnijeti pristupne prijave. U vezi s time Gradsko poglavarstvo Varaždina zatražilo je od Zemaljske vlade u Zagrebu dozvolu za ukopčanje općinske mreže u buduću državnu mrežu, što je

načelno bilo odobreno. U očekivanju ostvarenja te zamisli varaždinska je općina ipak u studenom 1894. zatražila odobrenje za izgradnju vlastite linije između Županije, Gradskog poglavarstva i općinskog građevnog ureda.

Očekivalo se da će lokalna državna telefonska mreža biti izgrađena i puštena u promet još u tijeku 1895, što se vidi iz pisanja lokalnih novina, koje su 12. III 1895. objavile telefonsku tarifu prema kojoj će varaždinski pretplatnici plaćati telefonske usluge. Mjesečna pretplata bila je predviđena sa pet forinti mjesečno za privatnike, 90 forinti godišnje za kavane, hotele i gostionice, dok je pretplata za ustanove, društva i nadleštva iznosila, kao obično, samo 50 posto od ovih tarifa.

Očekivanja se nisu ispunila: 24. VIII 1895. iste su novine objavile, da se iz dobro obaviještenih krugova saznaje da se telefon u Varaždinu »... neće predbježno uvoditi iz razloga, jer ministarstvo trgovine ne raspolaže za sada u tu svrhu nuždnimi sredstvi...« Tako su u sjevernoj Hrvatskoj do godine 1895. bile puštene u promet svega dvije telefonske centrale — u Osijeku i Zagrebu.[213]

Dok su se radovi na zagrebačkoj mreži odugovlačili, telefonija u Dalmaciji učinila je odlučan korak naprijed. Nakon što je 1. II 1895. puštena u promet druga gradska telefonska mreža u Istri, ona u Opatiji, počelo se izgrađivati mrežu u Zadru i pripremati izgradnju one u Splitu. Tako se dogodilo da je Zagreb, u kojemu se telefon pojavio već 1880/1881, dočekao 1895. sa starom

Schwarzovom mrežom. O telefonu u Dalmaciji bit će kasnije govora, pa bismo ovdje iznijeli ono što je zapisano o tijeku i dovršenju radova u Zagrebu.

Iako je prošlo punih šest mjeseci od dana kada je ministarstvo izaslalo svoje inspektore da ustanove razloge zastojima radova na zagrebačkoj mreži, oni se nisu primicali kraju. Zbog toga su zagrebačke novine tek početkom travnja 1895. mogle objaviti vijest da će radovi na rekonstrukciji i dogradnji zagrebačke mreže biti dovršeni do 9. IV 1895. i da će toga dana biti odmah puštena u pogon nova telefonska centrala. Tom prilikom objavljeno je da će stara Schwarzova centrala, smještena u njegovoj kući na Krvavom mostu, prestati radom i da će telefoni pretplatnika biti ukopčani u novu, državnu telefonsku centralu.

Na pitanje gdje će ona biti smještena, novine su neizravno dale odgovor: objavile su, naime, da je »tornju slična konstrukcija na krovu poštanske zgrade dovršena«, pa se po tome vidi da je centrala bila smještena u kući trgovca Nikolića u Gajevoj ulici broj 4, u kojoj se već ranije nalazilo Ravnateljstvo pošta i telegrafa i poštansko-telegrafski ured. Tako je i Zagreb nakon Osijeka dobio svoj prvi PTT ured.

Istovremeno je objavljeno da su pretplatnicima dostavljeni i novi propisi o načinu korištenja telefona, koji se u osnovi razlikuju od dotadašnjih. Bitno je bilo to što se izmijenio način saobraćanja s centralom, a i između pretplatnika: pretplatnike se nije više moglo tražiti po imenima, nego po njihovom pozivnom broju, dok se pozivanje

centrale moralo obavljati zvonjenjem, tj. okretanjem ručke induktora telefonskog aparata, a na isti su način pretplatnici morali centrali dojavljivati završetak razgovora, nakon čega ih je samo centrala mogla ponovno spajati. Pretplatne pristojbe nisu se više uplaćivale neposredno telefonskoj blagajni, već su ih ubirale listonoše. Pretplatnicima je istovremeno stavljeno do znanja da će nadzor nad radom baterija kod pretplatnika i pretplatničkih aparata odsada voditi Roko Lončar, nadziratelj telegrafskih linija.

U trenutku puštanja nove telefonske centrale u pogon, bilo je u nju uključeno 178 pretplatnika, što je u odnosu na posljednji podatak od 144 pretplatnika u Schwarzovoj centrali, pokazivalo porast za 34 pretplatnika.[214] Na žalost ni taj popis pretplatnika nije se sačuvao.

Danom puštanja državne telefonske centrale u promet otpočelo je novo poglavlje u povijesti telefona u Zagrebu, koje će trajati sve do godine 1928, kad će biti otvorena prva zagrebačka automatska telefonska centrala i otpočeti razdoblje automatske telefonije.

U povijesti telekomunikacija u Dalmaciji godina 1895. ostat će zapisana kao godina ostvarivanja velikih tehničkih zahvata na tom području.

Početkom 1894. općine i trgovačko-obrtničke komore u Zadru i Splitu pokrenule su s mrtve točke već ranije pokrenuto uvođenje telefonskih veza u Dalmaciji, pozivajući se pri tome na već odavno naglašeno zapostavljanje Dalmacije u prometu u-

opće. U lipnju te godine ta je akcija već dosegla onaj stupanj razvoja u kome je Ravnateljstvo pošta i brzojava u Zadru počelo pozivati općine u Zadru i Splitu, a vjerojatno i u Dubrovniku, da dostave približan broj budućih telefonskih pretplatnika u svakom od tih dvaju mjesta. O tome govori požurnica upućena Trgovačko-obrtničkoj komori u Splitu u studenom 1894,[215] koja je u dostavi spomenutih podataka kasnila. Zadarske ustanove u tome su bile poduzetnije, što se može prosuditi po pisanju zadarskih novina, koje su objavile da će do srpnja iste godine biti izgrađena državna telefonska mreža, zahvaljujući zalaganju telegrafskog činovnika Domenica Carminattija,[216] dakle onog istog koji je još 1890. poduzeo i proveo prvi uspješni telefonski prijenos između Zadra, Šibenika i Splita.

U Splitu se vjerojatno kasnilo, s razloga što općina nije raspolagala novcem kojim je morala namiriti na nju otpadajući dio troškova izgradnje, pa ju je zadarsko ravnateljstvo u studenom 1894. moralo požurivati da uplati čak i »taksu za gradnju«, a ta je bila 50 forinti. Ponovno je pri tome naglašeno da je izgradnja mreže u Splitu ovisna izravno o pravovremenim uplatama.[217]

Radovi na izgradnji telefonske mreže u Zadru započeti su u istom mjesecu, istovremeno kad je započela i izgradnja električne mreže u tom gradu. U to vrijeme dio mreže bio je već stavljen u pokusni pogon, pa se moglo razgovarati s Brodaricom i Arbanasima.[218]

Samo dvadeset dana iza toga Austrija je ostvarila svoj najveći pothvat na polju telekomunika-

cija nakon velikog pothvata izgradnje telefonske linije Beč — Trst: 13. XII 1894, u 9 sati završeno je polaganje prvog austrijskog 155 kilometara dugog podmorskog telegrafskog kabela između Pule i Zadra. Time je Zadar preko Pule i Trsta ušao u austrijsku i evropsku telegrafsku mrežu.[219]

Do završetka radova na zadarskoj mreži bilo bi došlo još potkraj 1894. da velike kiše nisu ometale radove, pogotovo stoga što je bilo onemogućeno postavljanje krovnih nosača linija po mokrim i kliskim krovovima. Centrala je bila već montirana, a i javna govornica smještena u telegrafskom uredu. Novine su pisale o mogućnostima da se osim Brodarice i Arbanasa u mrežu uključi i Zemunik, kao i Oštri rat — Borik, a isto tako o nadi da se povuče linija od Zadra do Splita.[220]

Vijest o pripremama za izgradnju mreže u Splitu tamošnje su novine objavile 4. I 1895, ali nakon toga, sve do puštanja te mreže u saobraćaj, nije objavljena bilo kakva obavijest.[221]

Telefonska mreža u Zadru puštena je u saobraćaj 1. veljače 1895. Tom za Dalmaciju svakako značajnom događaju novine su začudo posvetile vrlo malo pažnje, iako se radilo o otvaranju prve telefonske mreže u Dalmaciji, odnosno treće na našoj jadranskoj obali. Zadarske novine o tom događaju zapisale su samo jedan jedini redak, dok su se npr. na uvođenje telefona u Caffe Central u istom gradu osvrnule sa dva retka.[222] Tek mjesec dana kasnije novine su se obraćale ustanovama u gradu da se prijave kao pretplatnici.[223]

Tako je 6. travnja 1895. objavljeno u zadarskim novinama da je u Splitu otvorena telefonska centrala, što je također učinjeno jednom jedinom rečenicom. Zadarska štampa se na to osvrnula još 13. IV 1895, istaknuvši pri tome zasluge graditelja inž. Augustina Bogdanovića, telegrafskog službenika.[224] Prema statističkim podacima za 1895. u Splitu je u trenutku otvaranja mreže bilo ukopčano 33 pretplatnika, no ovaj je broj do kraja te godine porastao na 47. Splitske novine obećale su da će se na taj događaj još pobliže osvrnuti, no značajno je da su odmah izrazile nezadovoljstvo time što je podijeljeni popis pretplatnika pisan samo na talijanskom jeziku.[225] Obećanje su izvršile već 9. IV 1895. kad su objavile ovaj članak:

»Telefon — Na 6 tekućeg otvoren je bio telefonski ured u našem gradu.

Pred dvije tri godine nebi se bilo moglo predviditi da ćemo imati u Splitu prije telefon nego li željezničko spojenje. Svakako mi se veselimo da su nas upoznali sa ovim naprednim izumom.

Ako imamo danas telefon, moramo biti donekle zahvalni prof. Jelić-Dražojeviću, koji je predlani, vrativši se s putovanja, agitirao i pače kupio prijave za telefon; kasnije preuzela je to na se naša trgovačka komora, koja nakon duge pisanije postigla je uvaženje ove želje kod dotičnih čimbenika.

Telefonskim radnjama upravljali su gospoda: inžinir Bogdanović i poštanski činovnik E. Savo. Telefon funkcionira dobro. Većinu predbrojnika sačinjavaju trgovačke tvrdke. Od ureda jedino su se do sada predbrojili: Obćina, Trgovačka komora i Lučki ured.

Bilo bi željeti da se i druge oblasti predbroje, a osobito hoteli i kafane«.[226]

Time bi ovaj pokušaj prikazivanja pojave i razvitka telefonije u Zagrebu i Hrvatskoj od prvih početaka pa do pojave državne telefonije, mogao završiti. Kao pokušaj, pogotovo stoga što je pisan tzv. deskriptivnom metodom — jedino mogućom kad se radi o prvim faktografskim istraživanjima — ovaj prikaz nužno zahtijeva daljnja istraživanja i prikaze pisane pragmatičkom i genetičkom metodom, koji u nas o PTT saobraćaju nisu dosad objavljivani.

Prema tome, svrha je tog pokušaja da bar donekle ispuni tu prazninu.

...nachrichten.

...k. Landesregierung verlautbart, daß ...terium die strenge Grenzsperre ...und Slavonien bereits aufge-...ach gestattet, Wiederkäuer und einschlä-...roatien und Slavonien nach Ungarn ...iehpässen respective Provenienz-Certifi-...fuhrsstationen sind folgende: Die Drau-...ad, Žakanj und Barč, die Ueberfuhr ...zu Essek, sodann die Donauüberfuh-...nka, endlich Neusatz und Pančevo. — ...derkäuern und einschlägigen Rohpro-...lavonischen Grenzgebiete nach Ungarn ...r gegen spezielle Bewilligung des Hau-... Fall zu Fall nachgesucht werden muß,

...ungsfeier des Kronprinzen Rudolph.) ...eden Spenden vorbereitet, die anläßlich ...oheiten des Kronprinzen-Thronfolgers ... Stefanie von einer aus 40 der an-...niens bestehenden Deputation dem hohen ...ungsadresse in Wien überreicht werden

...tenfreund, Akademiker und Professor Louis Leger.

— (Todesfall.) Den geschätzten hauptstädtischen Advocaten Dr. Max Steiner hat ein herber Verlust getroffen. Seine schöne, liebenswürdige Gattin ist vorgestern nach langem Siechthum in Triest, wo sie am Strande der Adria Heilung gesucht, im Alter von 24 Jahren gestorben. Die Leiche wurde gestern hieher gebracht und wird morgen Vormittags 11 Uhr vom Trauerhause, Palais Buratti Zrinyiplatz, auf den Zentralfriedhof überführt und dort zur ewigen Ruhe bestattet.

— (Der Wasserleitungs-Telegraf) zur Verbindung des Maschinenhauses und Reservoirs mit dem Wasserleitungs-Bureau im Magistrats-Gebäude und untereinander ist hergestellt und functionirt bereits zwischen dem Maschinenhause und dem Bureau, wogegen der automatische Wasserstandszeiger im Reservoir erst aufgestellt werden muß. Erstere Leitung fungirt zunächst als einfache Leitung mit Glocken-Signalen, und sind Signal-Glocken in dem Bureau, im Maschinenhause und der Maschinistenwohnung angebracht. Auf das gegebene und erwiederte Glockensignal werden die im Bureau und der Maschinistenwohnung vorhandenen Telephone eingeschaltet und treten sodann beide Stationen durch das Telephon in Verkehr. Angestellte Versuche ergaben, daß die Vernehmbarkeit der Mittheilungen nichts zu wünschen übrig läßt.

— (Die Kadetenschulen.) In militärischen Kreisen ist seit einiger Zeit von einer beabsichtigten Auflassung oder Restring...

Fortsetzung in der ersten Beilage.

...rschiedenen Zeitschriften (z. B. im ... der Feder Rad. Lopašić's, Ivan ... u. A.) von denen einige, wie Tkal-...

...tes Werk „Ueber die Erziehung der Mädchen" in der Uebersetzung des Lehrers J. Sirola (Buccari); M. Kišpatić, Mineralogie für Mittelschulen (Agram, Albrecht und Fiedler); M. Vrbanec, Lehre vom Düngen für das Volk; J. Kozarac Volksmärchen (Priča djeda Nike, Mačnjak und Sanftleben) und endlich die Erzählungen für die Jugend von Janko Mišić (Karlstadt, bei Sagor.)

Verlassen wir nun das Gebiet der wissenschaftlichen und wenden wir uns der poetischen Literatur zu. Wir müssen hier vor Allem der poetischen Werke in gebundener Sprache, der Gedichte, Erwähnung thun. Die hervorragendste Erscheinung an...

Zagrebačke novine »Agramer Zeitung« objavljuju 8. siječnja 1881. vijest o uvođenju općinskog telefona u Zagrebu.

(U korist postradalih Zagrebčana.) Javljaju nam iz Beča: Slavenski akad. gradjani u Beču, priredjuju koncem o. mj. glasbenu akademiju sa vjenčićem u korist postradalih Zagrebčana. Nada je, da će joj slav. občinstvo Beča mnogobrojnim posjetom prisustvovati, pa dokazati, da brat bratu u nevolji pomaže.

(Podružnica austro-ugarskoga crvenoga krsta) ustrojila se je i u Ogulinu i sastoji iz 130 članova. Podružnici izabran je predsjednik dr. Nemičić, podpredsjednik gdja Stipetić, blagajnik satnik Boca, tajnik nadporučnik Krznarić, odbornici: gdje Posilović, Strober i Kostial, gg. predstojnik Stipetić, mjernik Vukelić.

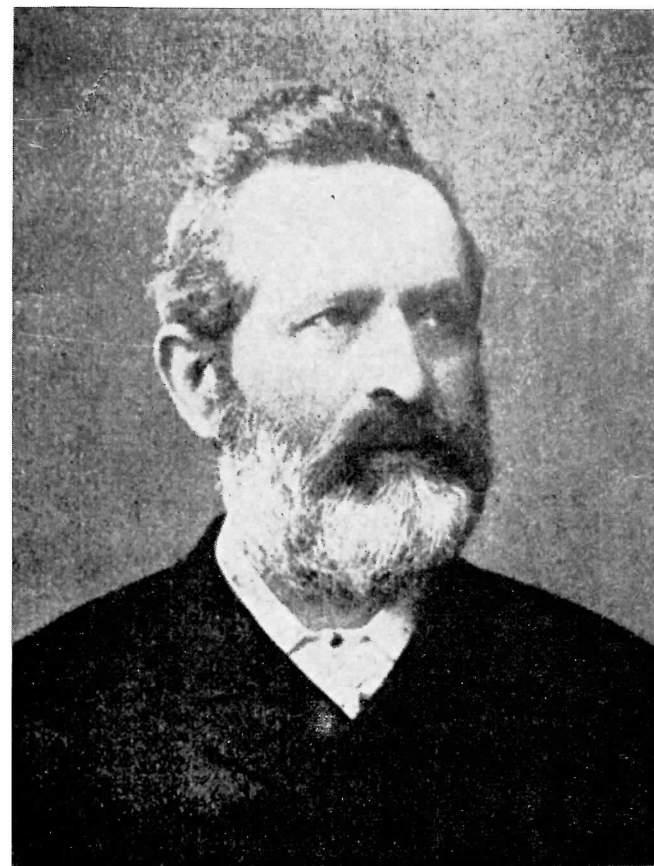
(Pokus s telephonom.) Jučer po podne izveden je pokus s telephonom, koji spaja ured, koji upravlja vodovodom na magistratu s kućom stroja kod bunara, da se u slučaju potrebe mogu davati brze odredbe mašinisti. Resultat pokusa zadovoljuje svrsi.

(Koncert „Sloge".) Zabavi, što ju je preksinoć priredio revni pjevački sbor hrvat. tipografičkoga družtva u svratištu „cara austrijanskoga", odazvalo se je občinstvo u tolikom broju, da su sva mjesta već za rana zauzeta bila. Uz mnoge odlične osobe posjetio je taj koncert i velem. gospodin gradski načelnik Mrazović. Obilan program izveden je na obće zadovoljstvo, te su se nekoje točke morale opetovati. Od pjesama svikla se je občinstvu najbolje „Ruska četvorka", sbor, zatim Lisinskov peteropiev „Tam' gdje stoji". Glasba posadne pukovnije pod ravnanjem novoga kapelnika g. Leibolda iznenadila je slušateljstvo mnogimi novimi napjevi, izvrstnim i neumornim izvadjanjem, te se je upravo natjecala s pjevači i poslje svršena programa, da zadovolji uviek još prisutnomu občinstvu.

Gjukić 30 n., I. Kević 10 n., F
G. Pavellić iz Szolnok
for., i to darovali su p. n. gg.:
for. 20 n., po 1 for.: Popovits, H
Schindler, Spitzhitel, Krieger 6
Heynke, Pataky, Peschek, Pál
Friedrich, Blaha, Müller, Grünst
Deczky, Sevcsik, Kristofy.

Obć. ured u Jičinu sa
40 nvč. Čitaonica u Bosoviću u
načelnik u Pragu sabrani iznos
Koloman grof Oršić, gradski
Bosni po odboru sabranu svotu
dukata = 26 fr. 50 nv., i to
J. Kovačević 10 fr., Mehaga Ari
Zarija Sunarić, Mehaga Kurtagić,
vić, Jusuf aga Kurtagić, Sulej
Fleišer, po 1 fr.: K. Oršić, Sali
Sali aga Kurtagić, Ibrahim aga
Mujo Kavazović, Ahmed aga Š
Alajbegović, P. Falesik, Mullah
M. Marković, Murat aga Pašić,
Klempić, M. Petrović, občinska
3 for., po 50 nv.: Avdia Šefkić,
šik, K. Vasović, M. Stojanović,
Mehanović, Lazar Kosmajac, A
Hrnjaković, J. Marković, Derviš
aga Hassaneffendić 32 n., P. G
knez 30 nv., N. Kalaidžia 20 n
Imbro Hasanbegović 10 n., Risto
Šahbegović 32 fr., Sulejman Ara
džia 20 n., J. Stefanović 60 n.,

Zagrebački »Obzor« od 10. siječnja 1881. registrira s malim zakašnjenjem puštanje prve zagrebačke telefonske linije u promet.

Vilim Schwarz, otpremnik u Zagrebu, koji je izgradio i 1. siječnja 1887. pustio u promet svoju koncesioniranu telefonsku mrežu za javnu upotrebu.

Prva stranica koncesije koju je Vilimu Schwarzu 7. kolovoza 1886. izdalo ministarstvo za javne radnje i komunikacije u Budimpešti.

Kuća Vilima Schwarza nalazeća se na uglu Tkalčićeve i Krvavog mosta u kojoj je bila smještena prva zagrebačka telefonska centrala.

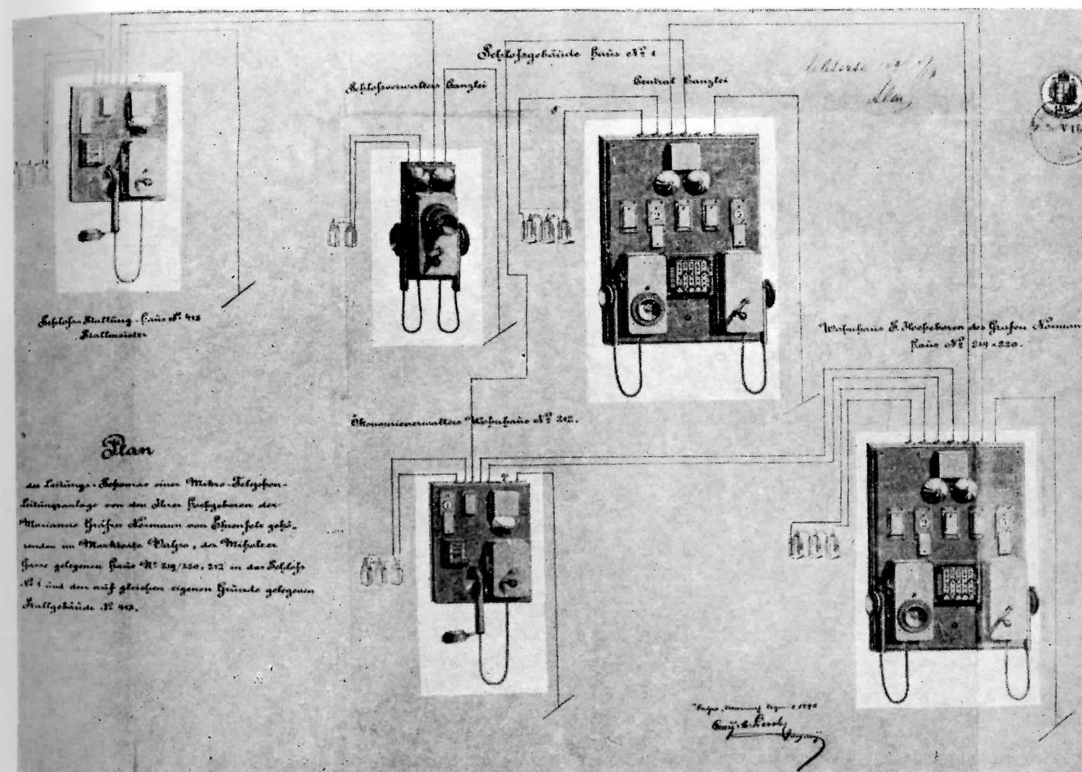
Betika Rihtarić, telefonistica iz 1887.

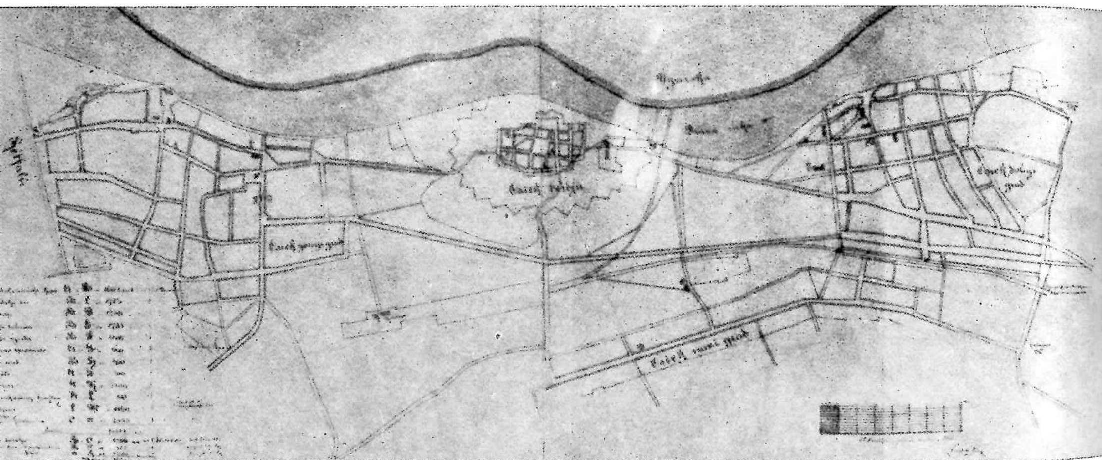
Izidora Sekulić, telefonistica iz 1887.

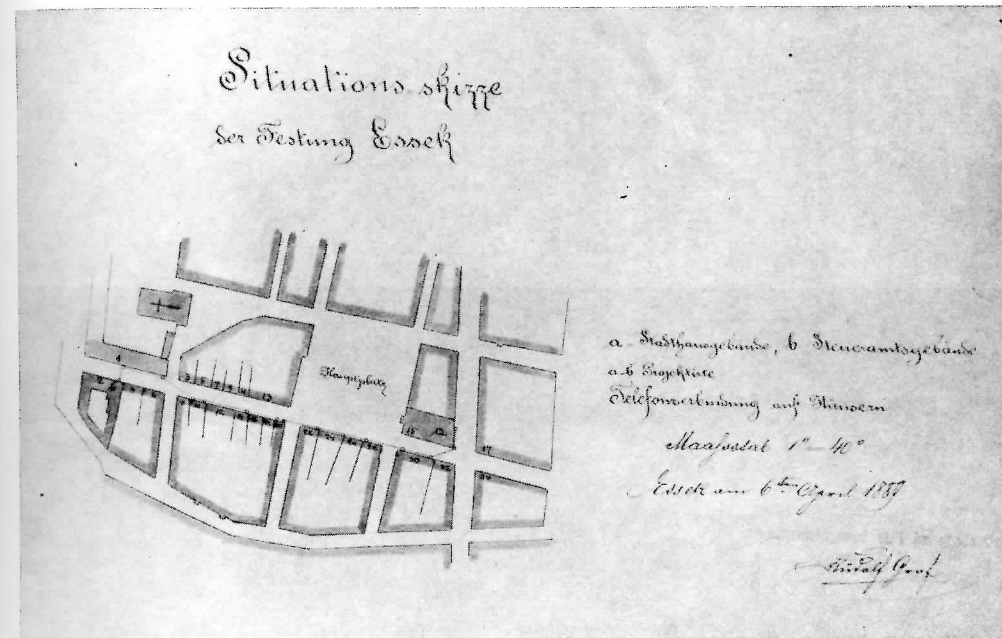
Viktorija Soronijević, telefonistica iz 1887.

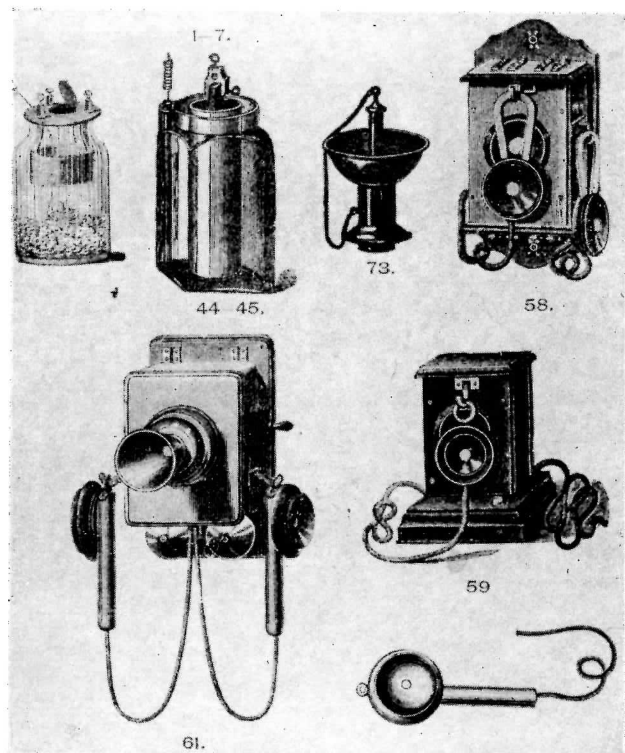
Šema privatnog telefonskog postrojenja na vlastelinstvu Norman u Iloku 1890. g.

Šema općinske telefonske mreže u Osijeku 1889. g.

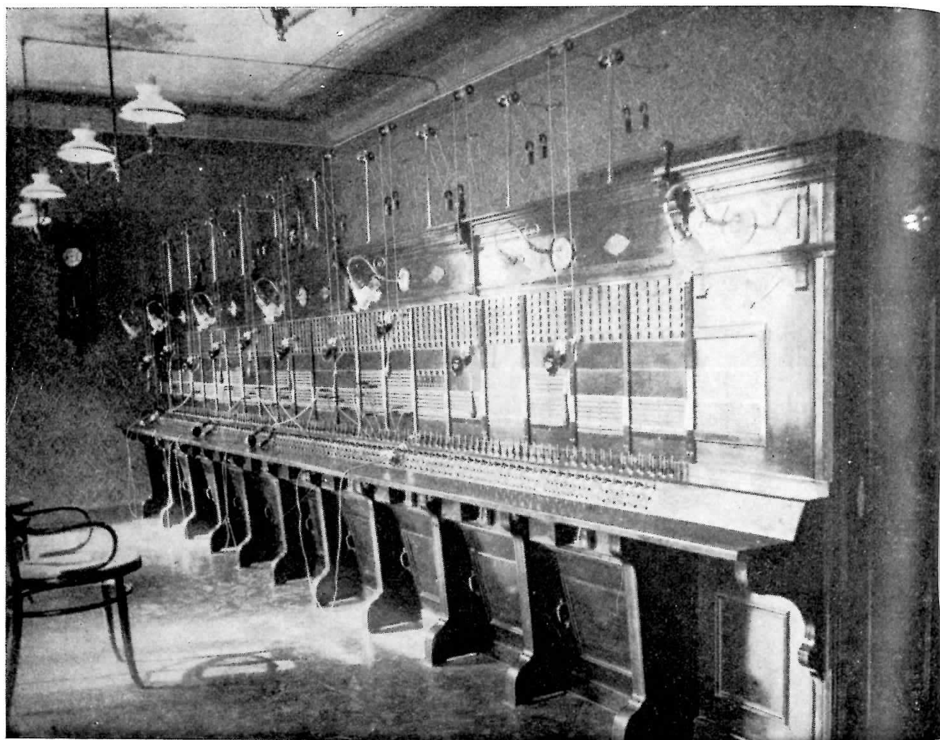
Šema telefonskih postaja općinskog telefona u osječkoj Tvrđi 1889. g.

Izvod iz cjenika telefonskog materijala i aparata koji je tiskao Ivan Deberto prvi zagrebački telefonski instalater i trgovac ovim materijalom.

Zgrada u Gajevoj 4 u kojoj je bila smještena prva državna telefonska centrala u Zagrebu.

Prva zagrebačka državna telefonska centrala iz 1894. g.

Telefonski aparat Erickson
uveden je u Zagrebu u upotrebu 1894. g.

Zgrada u Jurišićevoj 9—13 u koju je 1904. prenijeta telefonska centrala iz Gajeve 4.

Bilješke

[1] O pojavi i razvitku telegrafskog prometa u Zagrebu i Hrvatskoj vidi pobliže u Zborniku u povodu proslave 120-godišnjice telegrafa u Hrvatskoj, Zagreb 1974, izd. Poduzeće PTT saobraćaja Zagreb — PTT muzej.

[2] Od 1850, kad je imao oko 15.000 stanovnika, Zagreb je do godine 1880. udvostručio broj stanovnika.
Nakon pojave telegrafa 1850, pa do pojave telefona u godini 1881, Zagreb je dobio željezničku vezu s Austrijom (1862), gradsku plinaru (1863), održao prvu gospodarsku izložbu (1864), Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti (1867), prvu hrvatsku banku (1868), Sveučilište (1874), Gradsku štedionicu (1874), Gradski vodovod (1878) itd.
U tom razdoblju grade se nove ulice i zgrade, trgovi i palače. Jača kulturni i umjetnički život i javljaju nove tiskare i knjižare.
O razvitku starog Zagreba do modernog grada, vidi kod Đ. Szabo: Knjiga o starom Zagrebu, Zagreb 1930, str. 6, 15, 30, 34 i dalje.

[3] Isto djelo, str. 1.

[4] Hundert Jahre elektrisches Nachrichtenwesen in der Schweiz, 1852—1952 Bd. II — Telephon, Bern 1959, str. 164.

[5] Hundert Jahre..., str. 52.

[6] Hundert Jahre..., 54—57. Također A. Fürst: Das Weltreich der Technik, Berlin 1923, pogl. Fernsprecher. Kronologiju otkrića na polju telegrafije i telefonije vidi kod C. Meynart: Les grandes étapes de l'histoire des Télécommunications — »Journal des Télécommunications«, Génève, No. 12/1965. Autor navodi da se to zbilo 28. I 1878, što neće biti točno.

[7] Njemačku slijede: Francuska 1879, Švicarska 1880, Italija 1881. Hundert Jahre..., str. 58.

[8] E. Müller-Fischer i O. Brauns-Pachenius: Zeittafel zur Geschichte des Fernsprechers 1822 bis 1945. u »Archiv für deutsche Postgeschichte«, Bonn, No. 1/1977, str. 16. (dalje: AFDP)

[9] AFDP No. 1/1977, str. 74.

[10] »Narodne novine«, Zagreb, broj 284 od 12. XII 1877.

[11] »Narodne novine«, broj 291 od 20. XII 1877.

[12] »Agramer Zeitung«, Zagreb, broj 16 od 21. I 1880. registrira uvođenje telefona u Londonu opisujući otpor kućevlasnika koji se protive postavljanju nosača telefonskih žica na njihove kuće. Do sličnoga otpora doći će kasnije i u Zagrebu.

[13] A. Fürst, nav. dj. str. 164.

[14] Spomen-izdanje o razvitku telegrafije i telefonije u Ugarskoj Kiraly posta ès táviró legújabb müszaki berendezesei, Budapest 1908. str. 112 i 113 (dalje: Spomenica ugarskih PT, 1908).
AFDP No. 1/1978. Nissl očito nije u Beču mogao naći polje rada zbog toga što je državna uprava oklijevala da poput drugih evropskih zemalja preuzme telefoniju u svoje ruke. Tek 3. VI 1881. država je društvu Wiener Privat-Telegraphen Gesellschaft izdala koncesiju da može izgraditi lokalnu mrežu u Beču s radijusom od petnaest kilometara, s epicentrom u točki gdje se nalazi katedrala. Mreža je puštena u promet 1. XII 1881, a već toga dana bilo je ukopčano 500 pretplatnika, što jasno ukazuje na zanimanje za telefon. Prvu bečku telefonsku centralu konstruirao je mehaničar i konstruktor telegrafskih uređaja Otto Schäffer.

[15] Spomenica ugarskih PT, 1908.

[16] Prema pisanju novosadske »Zastave« od 13. IV 1880. i tamošnje Gradsko poglavarstvo pomišljalo je na uvođenje jedne telefonske linije između magistratske zgrade i vatrogasnog spremišta.

[17] »Agramer Zeitung« No. 283 od 9. XII 1880.

[18] »Obzor«, Zagreb, broj 43 od 23. II 1881. pozivom na točku 7. gradonačelnikova izvještaja za godinu 1880.
Moramo upozoriti na to da cjelovitiji, bolji pregled postanka i razvitka telefonije u Zagrebu nije moguće dati zbog toga što su spisi Zemaljske vlade nepotpuni, ili uopće više ne postoje, i zbog toga što dosad još nisu pronađeni spisi Gradskog poglavarstva iz razdoblja 1880—1894, koji sadrže građu o telefonskom saobraćaju u Zagrebu. Postoji, međutim, nada da se oni nalaze negdje među drugom arhivskom građom, jer ih je kustos PTT muzeja u Zagrebu prof. Ljerka Sokol prilikom jednog istraživanja obavljenog prije nekoliko godina bila zapazila. Autor ovoga napisa, a i radnici gradskog arhiva, međutim, nisu ih kasnije mogli pronaći na mjestu na kojemu bi se trebali nalaziti, pa stoga ne preostaje drugo nego da se pričeka dok arhivski fond poglavarstva ne bude potpuno sređen.
S obzirom pak da je RO PTT prometa Zagreb donijela odluku da se stogodišnjica pojave telefona u Zagrebu obilježi prigodnom publikacijom, dva radnika PTT muzeja u Zagrebu bili su upućeni na istraživanje u Državni arhiv u Budimpešti, pošto se očekivalo da će se ondje naći prepiska između Zemaljske vlade, odnosno Banske uprave s Ministarstvom javnih radnji i komunikacija i, kasnije, s Ministarstvom trgovine. Na žalost ni u tom arhivu nisu pronađeni traženi spisi, pošto su ovi — prema izjavi mjerodavnih u spomenutom arhivu — propali za vrijeme Drugog svjetskog rata u Budimpešti, za trajanja kojih je bilo bombardirano krilo arhivske zgrade u kojem su bili pohranjeni spisi što su se odnosili na PTT promet do 1918. U nadi da će ipak nešto pronaći, spomenuti radnici su pregledali biblioteku i arhiv Poštanskog muzeja u Budimpešti, u kojemu su, susretljivošću njegovog rukovodstva i osoblja, pronašli dosta podataka o PTT saobraćaju — koji su objavljeni u službenim glasilima u razdoblju 1850—1918, ali nisu otkrili ništa što bi se odnosilo na spomenutu tematiku. Jedino što je pronađeno bio je jedan segment položajnog nacrta Schwarzove telefonske mreže načinjen 1888, koji prikazuje samo linije između pretplatnika broj 64 i 69.
S obzirom na navedeno, građu za povijest telefonije u Zagrebu, a isto tako i u Hrvatskoj, moguće je danas crpiti jedino iz službenih glasila i novina, tj. iz sekundarnih izvora, koji doduše sadrže dragocjenu građu, ali ne onakvu kakva se jedino može naći u službenim spisima.

[19] »Agramer Zeitung« No. 5 od 8. I 1881.

[20] »Agramer Zeitung« No. 10 od 10. I 1881. Također »Obzor« broj 6 od 10. I 1881.

[21] Radi usporedbe treba spomenuti da javna telefonska mreža privatnog društva United Telephon Company u Londonu toga dana imala je 845 pretplatnika.

[22] »Agramer Zeitung« No. 20 od 26. I 1881. opisuje pobliže čitav vatrogasno-alarmni sistem zagrebačke protupožarne zaštite. Postaje su bile snabdjevene električnim alarmnim zvonima, ali još nisu bile povezane telefonom.

[23] »Narodne novine« broj 87 od 16. IV 1881.

[24] »Narodne novine« broj 60 od 24. III 1881.

[25] »Elektrotechnische Zeitschrift — Centralblatt für Elektrotechnik«, Berlin, No. 2/1883, str. 87 (dalje: EZ, Berlin).

[26] Telefonija u Ugarskoj je do tog vremena već znatno napredovala: Budimpešta ima već 544 pretplatnika, dok npr. Danska ima 516, Norveška 745, Švicarska 825, a Portugal ima samo 80 pretplatnika. Međutim Ugarsku, uglavnom samo Budimpešta, znatno premašuju Vel. Britanija sa 7287, Francuska sa 4437 i Njemačka sa 3613 pretplatnika. Godine 1883. Evropa ima nešto više od 30.000, a Amerika oko 47.000 pretplatnika. Vidi: spomenuta spomenica mađarskih P. T.; EZ, Berlin No. 6/1883, str. 270.
Godine 1882. u Beču je otvorena prva javna telefonska govornica smještena u zgradi Burze. Osnovano je i jedno englesko društvo koje dobiva koncesiju za izgradnju lokalne telefonske mreže u Trstu i Grazu. Godine 1883. održana je u Beču prva međunarodna elektrotehnička izložba na kojoj je prikazan poredak telefonije u svijetu. Vidi Zeitschrift für Elektrotechnik, Wien Jhrg. 1898, str. 205, 218, 228 (dalje: ZFE, Wien).

[27] ZFE, Wien No. 17, 18, 19 (1898, str. 205, 218, 228.

[28] Godinu dana nakon puštanja u promet budimpeštanska telefonska centrala proširila se od 54 pretplatnika na 320, što po-

kazuje naglo povećanje. Centrale u Trstu, Grazu i Pragu puštene su u promet 12. VIII 1882. Centrala u Trstu imala je 50 pretplatnika, premda je broj stanovnika tog grada u to vrijeme bio 112.000. Vidi EZ, Berlin No. 2/1883, str. 87.

29) Osnovano bi se moglo pretpostaviti da je Metelka kao brzojavni službenik na neki način doznao da se ministarstvo zanima za proširivanje telegrafske, a možda i za uvođenje telefonske mreže u Hrvatskoj, o čemu se govorilo u ministerijalnoj prepisci Arhiv Hrvatske — Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, Odjel unutarnjih poslova br. 12.488 (1884, svez. 10—7. Dalje: A. H. Zemalj. vlada — U. p.)

30) Historijski arhiv Zagreb — Zapisnik sjednice gradske skupštine grada Zagreba od 5. IV 1883, točka 12 (dalje: H. A. Z. — Zapisnik sjednice)

31) H. A. Z. — Zapisnik sjednice od 8. X 1884, točka 7.

32) A. H. — Zemalj. vlada — U. p. spis broj 2724/1885, svez. 10—7.
O osnivanju Ravnateljstva pošta i brzojava u Zagrebu umjesto ukinutih viših poštanskih prefektura u Varaždinu i Osijeku vidi Lj. Pleša: Osnivanje Vrhovnog hrvatsko-slavonskog upraviteljstva pošta u Zagrebu 11. VIII 1848. godine — »PTT arhiv«, Beograd, br. 14/1968.

33) Vidi: Grundbedingnisse unter welchen das kön. ung. Ministerium für öffentlichen Arbeiten und Communicationen die Errichtung und den Betrieb von Telephon — Leitungen (Netzen) zum öffentlichen Gebrauche künftighin concessioniert, od 22. XI 1881, i Grundbedingnisse unter welchen das kön. ung. Ministerium für öffentliche Arbeiten und Communicationen für Errichtung von Telephon-Leitungen für den Privat-Gebrauch concessioniert od 23. XI 1881, — objavljeno u Magyar kir. távirászati rendeletek tára broj 14/1881.

34) H. A. Z. — Zapisnik sjednice od 20. III 1885, točka 8; Zapisnik sjednice od 3. XI 1885, točka 25; Zapisnik sjednice od 28. XII 1885, točka 11. Također A. H. — Zemalj. vlada spis broj 1859/1855, svez. 6.

35) H. A. Z. — Zapisnik sjednice od 19. XII 1885, točka 2; Zapisnik sjednice od 5. I 1886; Zapisnik sjednice od 1. II 1886, točka 32. Također »Obzor« broj 291 od 19. XII 1885. i broj 296 od 28. XII 1885.

36) H. A. Z. — Zapisnik sjednice od 4. I 1886, točka 4, Ovdje treba spomenuti da su podatke o kojima je riječ svakako sadržavali spisi na osnovi kojih se na sjednici o predmetu raspravljalo i o njima donosila odluka većinom glasova. Ti spisi, međutim, nisu se mogli u spomenutom arhivu pronaći, pa su tako poznati jedino kratki sadržaji donijetih odluka i arhivske signature iz kazala (urudžbenih zapisnika).
Također »Obzor« broj 3 od 5. I 1886.

37) »Obzor broj 20 od 26. I. 1886.
Iz Zbornika kr. ug. poštanskih i brzojavnih naredabah — glasila Ministarstva za javne radnje i komunikacije broj 32/1890, str. 237, koje objavljuje produženje koncesije izdane Zemaljskoj vladi u Zagrebu, razabire se da je prijašnja koncesija bila izdana 4. VIII 1886, tj. poslije uvođenja telefona u banskim dvorima.

38) »Obzor« broj 110 od 14. V 1886. A. H. — Zemalj. vlada — U. p. spis broj 26803 u spisu 2724/1885, svez. 10—7.

39) U to vrijeme bio je banom Károly Khuen-Héderváry (1883—1903), reakcionarni magnat, madžarizator i gušitelj Hrvatske za račun Ugarske i austrijske dinastije.

40) A. H. — Zemalj. vlada — U. p. spis broj 26803/1886. u spisu 2724/1885, svez. 10—7.

41) H. A. Z. — Zapisnik sjednice od 2. VIII 1886, točka 12; Zapisnik sjednice od 7. III 1887, točka 23.

42) »Obzor« broj 134 od 12. VI 1886.

43) A. H. — Zemalj. vlada — U. p. broj 25264, 29975 i 38987, u spisu 2724/1885, svez 10—7.
Do sada objavljeni biografski podaci Vilima Schwarza vrlo su oskudni, pa bi ih stoga trebalo tek istražiti. Pisac ovih redaka zapazio je da se u registrima Zemaljske vlade u Zagrebu nalazi dosta spisa u kojima se spominje veći broj raznoimenih osoba s prezimenom Schwarz, a među njima i Vilim Schwarz, graditelj prve zagrebačke telefonske mreže. Iz tih spisa vjerojatno bi se mogla rekonstruirati genealogija obitelji, a potom i nešto više saznati o samom Vilimu Schwarzu i o njegovoj obitelji. Posebno bi bilo važno utvrditi njegov položaj i ulogu u privrednim i drugim krugovima u Zagrebu, od njegova doseljenja u taj grad pa do smrti koja ga je zadesila u tom gradu.
Za sada pak možemo iznijeti samo nekoliko najosnovnijih podataka, preuzimajući ih bez provjeravanja od inž. Dragutina Katušića (vidi bilješku broj 165), koji je koliko je nama poznato, prvi napisao nekoliko redaka o Vilimu Schwarzu.
Prema tim podacima Vilim Schwarz je rođen 1831. u Velikoj Kaniži kao najmlađi sin tajnika židovske bogoštovne općine u istom gradu. U rodnom gradu završio je osnovnu školu, a potom i trgovačku. Neutvrđene godine doselio se u Varaždin gdje je radio u veletrgovini željeznarskom robom Leitner. Naučivši ondje hrvatski jezik preselio je oko 1850. u Zagreb gdje se zaposlio u tiskari Ljudevita Gaja kao poslovođa. Je li i gdje je taj posao izučio nije poznato, no spominje se da se za vrijeme rada u Gajevoj tiskari počeo baviti i literarnim radom, objavivši u kalendaru »Danica«, počevši od 1856, nekoliko poetskih i proznih priloga.
Za ocjenu rada Vilima Schwarza u Zagrebu naročito je važno napomenuti da je on u Zagreb doselio dva učitelja — supruga svoje sestre Lavoslava Hartmana iz Velike Kaniže i supruga svoje nećakinje Ignaza Granitza iz Zala Egerszega koji su kasnije zauzeli istaknuta mjesta u zagrebačkom ti-

skarstvu i knjižarstvu. Hartman je osnovao knjižaru koja je postala sveučilišna knjižara, dok je Granitz utemeljio zagrebačko tiskarsko poduzeće »Tipografija«. Nakon smrti Ljudevita Gaja Vilim Schwarz napustio je njegovu tiskaru i u zajednici sa spomenutima od nasljednika tiskara Bokaua preuzeo njegovu tiskaru. Tu zajednicu Schwarz je napustio 1868. kad je preuzeo poduzeća viteza Leutzdorfa i posao toliko razgranao da je postao jednim od vodećih špeditera u Zagrebu. Tim poslom bavio se sve do smrti koja ga je zadesila 1905.

44) »Narodne novine« broj 199 od 1. IX 1886.

45) »Agramer Zeitung« No. 199 od 1. IX 1886.

46) »Obzor« broj 223 od 30 IX 1886.

47) »Agramer Zeitung« No. 227 od 1. X 1886.

48) H. A. Z. — Zapisnik sjednice od 8. XI 1886, točka 13.

49) H. A. Z. — Zapisnik sjednice od 6. XII 1886, točka 9.

50) »Narodne novine« broj 254 od 6. XI 1886.

51) »Agramer Zeitung« No. 257 od 10. XI 1886.

52) »Obzor« broj 259 od 12. XI 1886.
U razdoblju kraćem od jednog desetljeća telefonija je u svijetu pokročila čvrstim i brzim koracima: 1884. Beč ima 708 pretplatnika, koji su u lipnju te godine obavili 50.000 razgovora. Iste godine Beč dobiva i drugu telefonsku centralu s kapacitetom od 24.000 priključaka, što se ima zahvaliti bečkom konstruktoru telekomunikacionih uređaja Ottu Schäfferu, koji je uspješno riješio problem ukrštavanja velikog broja čepova. Dužina linije bečke telefonske mreže bila je tada nešto više od 174 kilometra. Schäfferove centrale ostat će u upotrebi do vremena kad će ih zamijeniti novi tip koji je konstruirao Nissl.

53) A. H. — Zemalj. vlada — U. p. spis broj 33177 i 38003 iz 1886. u spisu broj 2724/1885, svez. 10—7.
Godine 1886. u Austriji je puštena u promet prva međugradska telefonska linija između Beča i Brna u dužini od 150 kilometara. Pri tome bila su korištena dva telegrafska voda na kojima je obavljen prijenos primjenom Van Rysselberghovog sistema simultanog telegrafiranja i telefoniranja. Smatralo se, naime, da će taj sistem isključiti potrebu povlačenja dvožičnog telefonskog voda, no to se pokazalo pogrešnim, pa je ta međugradska linija godine 1890. morala biti zamijenjena dvožičnim telefonskim vodom. Vidi ZFE, Wien No. 17, 18, 19/1898.
Iste te godine obavljen je u Americi prvi pokus s tzv. daljinskom telefonijom, koji je pokazao da je razgovijetnost prijenosa govora moguća do otprilike 170 kilometara. Na udaljenosti od 500 kilometara čuli su se samo zvukovi, dok se na udaljenosti od 1000 kilometara nije ništa moglo čuti. Vidi ETZ, Berlin No. 8/1886, str. 332.

54) A. H. — Zemalj. vlada — U. p. spis broj 52988/1896. u spisu 2724/1885, svez 10—7 i spis 36314/1886. u istom spisku i svesku.

55) A. H. — Zemalj. vlada — U. p. spis broj 296/1887, u spisu su 2724/1885, svez. 10—7.

56) »Agramer Zeitung« No. 260 od 13. XI 1886.

57) »Viesti družtva arhitekatah i inžinirah«, Zagreb broj 4/1886, str. 60.
Ovdje treba spomenuti da je Vilim Schwarz, inače komercijalni vijećnik Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu, također ponudio komori uvođenje telefona uz pogodnu tarifu, uz uvjet da se s time prije toga suglasi ministarstvo. Vidi »Narodne novine« broj 299 od 31. XII 1886.

58) »Agramer Zeitung« No. 286 od 15. XII 1886. (»...Diese Wechsel, der nach den Angaben des Herrn Vécsey in Wien angefertight wird, dürfte insoferne eine Sehenswürdigkheit Agram bilden, als es der erste derartige Apparat sein wird, indem er es ermöglicht, dass eventuel alle mit einander zu gleicher Zeit sprechen können«.)

59) »Agramer Zeitung« No. 292 od 22. XII 1886.

60) »Narodne novine« broj 293 od 23. XII 1886.

61) »Agramer Zeitung« No. 298 od 30. XII 1886.

62) »Agramer Zeitung« No. 298 od 30. XII 1886. Taj je list počevši od 1887. redovito donosio mjesečne podatke o broju pretplatnika i broju obavljenih razgovora. Od godine 1889. te je podatke donosio samo povremeno, a posljednjih nekoliko godina trajanja Schwarzove koncesije donosio je samo konačan godišnji broj pretplatnika. Budući da službenih statistika o tome nema prije 1894, u kojoj je došlo do podržavljenja telefona u Zagrebu, to su ove novinske statistike upravo dragocjene.

63) »Agramer Zeitung« No. 5 od 8. I 1887. Taj članak jasno pokazuje kako je ovaj list nastojao reklamirati Schwarzov telefon.

64) »Agramer Zeitung« No. 47 od 28. II 1887.

65) »Agramer Zeitung« No. 74 od 1. IV 1887.

66) »Agramer Zeitung« No. 99 od 2. V 1887.

67) »Agramer Zeitung« No. 121 od 28. V 1887.

68) Sbornik kr. ug. poštanskih i brzojavnih naredabah broj 69//1890, str. 461.

69) »Agramer Zeitung« No. 123 od 1. VI 1887.

70) »Agramer Zeitung« No. 147 od 1. VII 1887.

71) »Agramer Zeitung« No. 173 od 1. VIII 1887.

72) »Agramer Zeitung« No. 199 od 2. IX 1887.

73) »Agramer Zeitung« No. 223 od 1. X 1887.

74) »Agramer Zeitung« No. 249 od 2. XI 1887.

75) »Agramer Zeitung« No. 274 od 1. XII 1887.

76) »Agramer Zeitung« No. 1 od 2. I 1888.

77) ZFE, Berlin svez. 17, 18, 19/1898, str. 205, 218, 228.

78) Spomenica ugarskih P. T, 1908.

79) Verordnung des Handelsministerium, betreffend die Herstellung und Benützung von Telephonanlagen im Anschlusse an den Staatstelegraphen — objavljen u Post-und Telegraphen Verordnungsblatt für das Verwaltunggebiet des k. k. Handelsministerium, No. 85/1887.

80) »Agramer Zeitung« No. 18 od 24. I 1888.

81) H. Z. A. — Zapisnik sjednice od 1. VIII 1887, točka 6.

82) H. Z. A. — Zapisnik sjednice od 20. X 1887, točka 18.

83) »Obzor« broj 17 od 21. I 1888.

84) »Obzor« broj 34 od 11. II 1888.

85) »Obzor« broj 152 od siječnja 1888.

86) »Narodne novine« broj 180 od 9. VIII 1887. Faksimil spisa o izgradnji općinskih telefonskih linija nalaze se u arhivu PTT muzeja u Zagrebu.

87) A. H. — Zemalj. vlada — U. p. spis broj 19687/1887. u spisu 2724/1885, svez 10—7.

88) ZFE, Berlin, svez. 17, 18, 19/1898, str. 205, 218, 228.

89) »Obzor« broj 236 od 17. X 1887.

90) Zakonski članak XXXI od godine 1888. o brzojavu, telefonu i inih munjevnih uređajih — objavljen u Sbornik kr. ug. poštanskih i brzojavnih naredabah, broj 47/1888, str. 351. (dalje: Sbornik P. T. naredaba)

91) Sbornik P. T. naredaba godište 1888, str. 461.

92) »Agramer Zeitung« No. 108 od 9. V 1888.

93) »Agramer Zeitung« No. 156 od 9. VII 1888.

94) »Agramer Zeitung« No. 1 od 2. I 1889.

95) »Obzor« broj 215 od 19. IX 1888.

96) »Obzor« broj 227 od 3. X 1888. Notica o tome objavljena je i u broju 228 od 4. X 1888.

97) Tabela je sastavljena na osnovi podataka objavljenih u »Agramer Zeitung« godište 1888, u brojevima: 1 od 2. I; 26 od 1. 22; 50 od 1. III; 101 od 1. V; 150 od 2. VII; 226 od 2. X; 252 od 2. XI; 1 od 2. I 1889.

98) »Obzor« broj 41 od 18. II 1889.; Trgovačko-obrtnička komora u Zagrebu, zapisnici sjednica od: 9. XII 1901; 10. XII 1902; 29. V 1903; 17. XII 1903; 8. II 1904. Uvođenje telefona odgađalo se navodno zbog toga što nije još izgrađena poštanska zgrada, pa je Karlovac dobio telefon tek 3. XII 1904. Iz sačuvanih spisa i novinskih vijesti ne proizlazi da bi prije toga bila izvedena kakva privatna telefonska linija.

99) »Agramer Zeitung« No. 58 od 9. III 1889.

100) »Obzor« broj 62 od 14. III 1889.

101) »Narodne novine« broj 101 od 2. V 1889.

102) Sbornik PT naredaba br. 5/1890, str. 56.

103) »Agramer Zeitung« No. 141 od 19. VI 1889. Ovdje treba spomenuti da je željeznička uprava te godine uvela aviziranje prispjelih pošiljki preko telefona samo u nekim gradovima, među kojima se nalazio i Trst.

104) »Agramer Zeitung« No. 145 od 25. VI 1889; »Obzor« broj 145 od 25. VI 1889.

105) Sbornik PT naredaba br. 68/1889, str. 515.

106) Sbornik PT naredaba br. 9/1890, str. 56.

107) »Obzor« broj 218 od 21. IX 1889«. »Narodne novine« broj broj 272 od 26. XI 1889.
Linija Beč — Prag, duga 310 kilometara, bila je u to vrijeme najveće dostignuće austrijske telefonije, i to ne samo po svojoj dužini nego i po tehničkoj izvedbi. Linija je bila dvožična i postavljena na porcelanske izolatore.
Radi usporedbe treba ovdje svakako spomenuti da je potkraj 1889. u Americi bilo u prometu 1228 telefonskih centrala sa 445.000 aparata i 300.000 pretplatnika, koji su te godine obavili 400,000.000 razgovora. Dužina telefonskih linija prelazila je 500.000 kilometara. ZFE svez. 17, 18, 19/1898.
Treba još spomenuti da je Austrija od 1889. počela u glasilu ministarstva trgovine objavljivati tabelarne preglede državnih telefonskih mreža, koje je objavljivala do 1898. kad se počelo izdavati vrlo opširne statističke godišnjake.

108) »Narodni list«, Zadar, broj 15 od 22. II 1890. Ovdje pak treba naglasiti da su novine danas jedini u nas sačuvani izvor o prošlosti PTT u Dalmaciji. Razlog je tome što su spisi PTT uprave (Direkcija pošta i telegrafa u Zadru, osnovana 1850) u tom dijelu Hrvatske potpuno propali. Arhiv spomenute uprave bio je nakon mirovnog ugovora s Italijom nakon prvog svjetskog rata prenesen u Split i pohranjen u podrumskim prostorijama novoizgrađene Direkcije PTT u Splitu. Pisac ovih redaka imao je 1939. priliku vidjeti taj arhiv uredno složen na policama, zajedno sa svim kazalima i registrima. Potrebe spomenute splitske direkcije nastale iza drugoga svjetskog rata dovele su do toga da je cjelokupni zadarski arhiv bio prebačen u neodgovarajući podrum PTT autogaraže u Splitu, gdje je za vrijeme jednog proloma oblaka bio poplavljen, istrunuo i nakon otkapanja bačen na smetlište.
Sličnu sudbinu doživjeli su i spisi austrijske uprave u Dalmaciji nastali do 1887, koji su također bili izuzeti iz Historijskog arhiva u Zadru i prenijeti u zgradu Banovine u Spli-

tu, gdje su izgorjeli u požaru. Zbog toga će istraživači prošlosti PTT za razdoblje 1850 — 1918. biti upućeni pretežno na zapise u novinama.

109) »Il Dalmata«, Zadar, No. 26 od 26. II 1890.

110) »Agramer Zeitung« No. 63 od 17. III 1890. Također »Narodne novine« broj 54 od 17. III 1890.
Priredbe poput ove, koju je opisao dopisnik zagrebačkih novina iz Zadra, bile su u ono vrijeme uobičajene i u gradovima gdje je telefonska mreža postojala. Poduzetni ljudi organizirali su telefonske prijenose opera iz kazališta, prijenose koncerata, pa čak i prijenose dnevnih vijesti iz novina i sa burzi, koji se među znatiželjnom i poslovnom publikom nalazili svoje slušateljstvo.
Prema pisanju zagrebačkih novina, neki je bečki poduzetnik namjeravao 1891. održati »telefonski monstre koncerat« u Zagrebu. Prema ponudi koju je dao ministarstvu trgovine, namjeravao je iz dvorane narodnog ili učiteljskog doma u Zagrebu prenositi glazbu ne samo zagrebačkim telefonskim pretplatnicima nego čak i u Varaždin, Križevce i Karlovac. S obzirom na ne baš jasno pisanje novina nije moguće saznati kako je poduzetnik zamislio prijenose na tolike udaljenosti, osim ako je za to namjeravao koristiti telegrafske vodove i priključivanje telefonskih slušalica na vodove u telegrafskim postajama. Osobito nije jasno kako bi mu se ta investicija isplatila kad cijena ulaznica nije bila veća od 50 novčića.
Konačno, da bismo ilustrirali duh vremena u trenutku kad se telefon počeo javljati, možemo spomenuti da prvom pokusu telefonskog prijenosa između Tivolija i Kvirinala, objavljenom 28. III 1878, prisustvovali su čak kralj i kraljica, koji su također slušali svirku na flauti. Vidi časopis Vita Italiana No. 3/1978, str. 243.

111) »Smotra dalmatinska«, Zadar, broj 26 od 29. III 1890.

112) »Narodni list«, Zadar, broj 25 od 2. IV 1890.

113). »Il Dalmata«, Zadar, broj 52 od 5. VII 1890.

114) Sbornik PT naredaba, broj 69/1890, str. 461.
Faksimili navedene prepiske nalaze se u arhivu PTT muzeja u Zagrebu.

115) Sbornik PT naredaba, broj 42/1890, str. 300.

116) Sbornik PT naredaba, broj 21/1890, str. 140.

117) H. A. Z. — Zapisnik sjednice od 26. III 1890, točka 159.

118) Sbornik PT naredaba, broj 42/1890, str. 298.

119) Sbornik PT naredaba, broj 47/1890, str. 335.

120) Sbornik PT naredaba, broj 69/1890, str. 461. Faksimil spisa i slike postrojenja čuvaju se u PTT muzeju u Zagrebu, gdje se nalazi i jedan primjerak telefona prikazanog na ovim slikama.

121) Sbornik PT naredaba, broj 47/1890, str. 335.

122) Sbornik PT naredaba, broj 3/1891, str. 13.

123) »Agramer Zeitung« No. 75 od 1. IV 1890. Iste novine No. 1 od 2. I 1891. Također H. A. Z. — Zapisnik sjednice od 1. XII 1890, točka 517.

124) A. H. — Zemalj. vlada — U. p. spis broj 43614/1890, svez. 13 — 29. Također spisi 11158/1892, te spisi 13497, 23352/1893, svez. 13 — 29.

125) Početkom 1891. austrijsko ministarstvo trgovine izdalo je društvu »Telephone Company of Austria« koncesiju za izgradnju telefonske linije Beč — Graz — Maribor — Celje — Ljubljana — Trst, ali je ta koncesija već na kraju 1892. bila povučena i linija uz naknadu preuzeta u državnu režiju. Vidi EZ, Berlin 44/1893. Iste godine položen je prvi telefonski podmorski kabel između francuske i engleske obale, kojim su telefonski spojeni Pariz i London. Vidi EZ, Berlin 6/1891, str. 71.
U Australiji izvršen je pokus telefoniranja na velike udaljenosti. Pokus je izvršen između gradova Melbourne i Adelaida, na udaljenosti od 800 kilometara. U Bostonu je otvorena druga gradska centrala s kapacitetom 6000 pretplatnika. Spojni vodovi između stare i nove centrale bili su dugi više od 800 kilometara. Vidi EZ, Berlin 94/1891, str. 452. Nekontrolirana upotreba telefonskog aparata onemogućena je pronalaskom telefona s kasicom. Vidi EZ, Berlin 19/1891, str. 251. U Americi postoji već 148 kompanija koje se bave proizvodnjom telefonskih uređaja. Vidi EZ, Berlin 35/1891, str. 464.
U razdoblju od 1889. do 1891. Austrija je u razvitak telefonije uložila 1,330.000 forinti i potpomagala razvitak domaće telefonske industrije, koja je (naročito firma Deckert i Homolka) proizvela tako dobre aparate da se moglo početi zamjenom dotadašnjih njemačkih aparata.

126) Budući da spis Zemaljske vlade u Zagrebu nije potpun, a spisi Gradskog poglavarstva nisu dosad pronađeni, to položajni nacrt Schwarzove mreže nije uopće poznat.

127) ZFE, Beč svez. 17, 18, 19/1898, str. 205, 218, 228. Također Spomenica ugarskih PTT.

128) Sbornik PT naredaba broj 10/1891, str. 64.

129) Sbornik PT naredaba broj 32/1891, str. 226.

130) Sbornik PT naredaba broj 10/1891, str. 64 i 1892, str. 428.

131) »Agramer Zeitung« No. 162 od 18. VI 1891.

132) »Agramer Zeitung« No. 152 od 7. VII 1891.

133) Sbornik PT naredaba broj 57/1891, str. 385.

134) Sbornik PT naredaba broj 57/1891, str. 384.

135) Sbornik PT naredaba broj 57/1891, str. 381.

136) H. A. Z. — Zapisnik sjednice od 1. VI 1891, točka 236.

[137] A. H. — Zemalj. vlada — U. p. spis broj 9054/1883. i spis 12458/1883, svez. 10 — 9.

[138] Sbornik PT naredaba broj 38/1891, str. 226 i broj 1/1892.

[139] »Obzor« broj 96 od 29. IV 1893; »Agramer Zeitung« No. 252 od 3. XI 1893.

[140] »Narodne novine« broj 212 od 16. IX 1896.

[141] Sbornik PT naredaba broj 57/1891, str. 385 i broj 1/1893, str. 7. Neki nazivi mjesta krivo su navedeni, a neka od navedenih mjesta su s vremenom izmijenila nazive.

[142] Post und Telegraphen Verordnungsblatt für das Verwaltungsgebiet des k. k. Handelsministerium, Wien, No. 10/1892, str. 38. (dalje: PT Verordnungsblatt)

[143] Napušta se konačno upotreba jednožičanih željeznih telegrafskih vodova kod kojih kao drugi vod služi zemlja. Telefonska kompanija u Londonu uvodi u to vrijeme dvožične telefonske vodove iz bakra. Konstruirane su nove telefonske centrale koje omogućuju brzo spajanje pretplatnika, pretplate se snizuju i jamči tajnost telefonskih saopćenja. EZ, Berlin 1892, str. 178 i 1898, str. 28.

U Americi Almon Brown Strowger konstruira prvi birač za automatsko spajanje pretplatnika, čime počinje era automatske telefonije. Vidi naš članak o prvim danima automatske telefonije u »PTT radnik« — list RO PTT prometa Zagreb broj od 1. XII 1973. i broj od 1. I 1974.

U Njemačkoj se uvode induktorske telefonske centrale i isto takvi aparati, čime je pozivanje centrale uvelike pojednostavljeno. Vidi EZ, Berlin 1892, str. 502.

Telefon u neku ruku postaje preteča budućeg radija. Po uzoru na neke velike gradove u Americi, Albert Puskas organizira »telefonske novine«, posebnu telefonsku službu koja svakog dana između 9.30 i 22 sata saopćuje pretplatnicima najnovije vijesti. Ove je mogao slušati svaki pretplatnik budimpeštanske mreže, koji je uz naknadu od 1 forinte i 50 novčića mogao dobiti posebnu telefonsku liniju sa dvije slušalice, preko koje je dolazio u vezu s »novinskom centralom«. Centrala je proradila 15. II 1893. sa 230 abonenata. Prema nekim vijestima Puskas je kasnije sakupio čak 20.000 pretplatnika na vijestima, koji su pored vijesti mogli slušati još i prijenose opera, koncerata itd. Zanimanje za tu novotariju počelo je u idućim godinama opadati i zbog prilično loše kvalitete prijenosa i zbog razvoja novinarstva i novinskih agencija. Vidi H. Heiden: Rund um dem Fernsprecher, Berlin 1937, str. 175. Također »Agramer Zeitung« No. 39 od 17. II 1893.

[144] Sbornik PT naredaba broj 27/1892.

[145] Sbornik PT naredaba broj 27/1892, str. 181.

[146] »Agramer Zeitung« No. 64 od 18. III 1892.

[147] H. A. Z. — Kopija dopisa bez oznake signature u PTT muzeju Zagreb.

[148] Sbornik PT naredaba broj 52/1892, str. 428.

[149] »Agramer Zeitung« No. 195 od 27. VIII i 207 od 12. IX 1892. Nestrpljenje kojim je očekivan telefon u Dalmaciji pokazuje članak iz zadarskih novina »Il Dalmata« od 26. X 1892, koje u uvodniku pod naslovom »Il telefono« kritiziraju stav bečke vlade prema Dalmaciji i u ekonomskom i u prometnom smislu. U članku se kaže: »ovaj nama nevidljivi telefon trebao bi pobuditi savjest mjerodavnih«.

[150] ZFE, Wien 1896, str. 189. Gradovi na trasi linije Beč — Trst, izuzev Graza i Trsta, nisu dobili telefonsku mrežu (Ljubljana 16. X 1897, Maribor 16. XII 1897, Celje).

Vidi H. v. Hellrigl: Die Entwicklung des Telephonwesens in Österreich 1881—1899, objavljeno u ZFE, Wien 1898, svez., 17—19.

[151] Sbornik PT naredaba broj 1/1893, str. 6.

[152] »Agramer Zeitung« No. 240 od 18. X 1898.

[153] Sbornik PT naredaba broj 28/1893, str. 225.

[154] Sbornik PT naredaba broj 28/1893, str. 225.

[155] »Slavonische Presse« No. 11 od 24. I 1893.

[156] »Agramer Zeitung« No. 20 od 25. I 1893.

[157] »Slavonische Presse« No. 11 od 24. I 1893.

[158] »Slavonische Presse« No. 13 od 29. I 1893.

[159] »Slavonische Presse« No. 22 od 19. II 1893.

[160] »Slavonische Presse« No. 31 od 13. III 1893.

[161] »Slavonische Presse« No. 34 od 19. III 1893.

[162] »Slavonische Presse« No. 47 od 20. IV 1893.

[163] »Slavonische Presse« No. 48 od 23. IV 1893.

[164] »Slavonische Presse« No. 49 od 25. IV 1893. Također No. 53 od 4. V 1893.

[165] »Slavonische Presse« No. 50 od 27. IV 1893. Zahvaljujući pisanju tih novina danas je moguće rekonstruirati prvi telefonski imenik osječke telefonske centrale. Imenik pretplatnika zagrebačke telefonske mreže, međutim, nije moguće rekonstruirati, jer dosad nisu pronađene prijave pretplatnika koje je Schwarz podnosio redarstvenoj oblasti, a koja je morala dati suglasnost za ukopčavanje svakog pretplatnika.
U članku koji je 1. IV 1928. objavio inž. Dragutin Katušić prilikom otvaranja prve zagrebačke automatske telefonske centrale, pisac kao prve pretplatnike navodi:

Broj 1. Tvornica koža
2. Prva hrvatska štedionica
3. ————

4. ————
5. Petar Nikolić
6. R. F. Kolmar
7. Vilim Schwarz
8. Zagrebačka štedionica
9. Eduard Prister
10. Zagrebački paromlin
11. Mjenjačnica komerc. banke
12. ————
13. ————
14. L. F. Bothe
15. Komercijalna banka
16. ————
17. Hipotekarna banka
18. ————
19. Agramer Zeitung
20. Narodni kasino
21. Globočnik i Pfeifer
22. Gradska plinara
23. Tvornica likera
24. ————
25. ————
26. Eskomptna banka
27. dr Ljudevit Schwarz
28. ————
29. Hotel »Car austrijski«
30. Stanković — Hatz

Vidi inž. Dragutin Katušić: Automatski telefonski uređaj u Zagrebu, objavljeno u izvanrednom izdanju »Pošta«, organu oblasnih organizacija PTT službenika u Zagrebu i Splitu, godina IV, broj 6 od 1. IV 1928,
Taj popis donosimo na ovom mjestu zbog toga što se u ovoj bilješki govori o telefonskom imeniku osječke telefonske centrale. Razlog da ga nismo prije naveli, tj. kad je bilo govora o otvaranju telefonske centrale u Zagrebu 1887, jest u tome, što inž. Katušić u svom članku ne iznosi popis sviju četrdeset pretplatnika iz siječnja 1887, niti navodi izvore iz kojih je crpio podatke za svoj članak, pa se stoga njegovi podaci mogu ocijeniti nesigurnima.

166) »Slavonische Presse« No. 61 od 25. V 1893.

167) O tome su pisale i zagrebačke novine, vidi »Agramer Zeitung« No. 120 od 27. V 1893.

168) »Slavonische Presse« No. 86 od 23. VII 1893.

169) »Slavonische Presse« No. 87 od 25. VII 1893.

170) »Slavonische Presse« No. 89 od 30. VII 1893.

171) »Slavonische Presse« No. 139 od 19. XI 1893.

172) »Slavonische Presse« No. 152 od 24. XII 1893. Telefonska linija Beč—Bruck a / L—Raab—Komorn—Budimpešta puštena je u promet 4. XII 1893, i u ovu su odmah ukopčane lokalne mreže u Aradu, Segedinu i Temišvaru. ZFE, Wien 1893, str. 21
Dana 31. XII 1893. u Austriji je bilo već 80 lokalnih državnih telefonskih mreža. Vidi Verordnungsblatt 12/1893, str. 64.
Gradnja druge telefonske linije Beč—Budimpešta pravcem Marchegg—Pressburg—Komorn, gdje se ova linija spajala s gore spomenutom, započeta je u ožujku 1893. i dovršena potkraj iste godine.

173) »Agramer Zeitung« No. 15 od 19. I 1893.

174) Sbornik PT naredaba broj 28/1893, str. 225.

175) »Narodne novine« broj 173 od 30. VII 1893.

176) Popis novih pretplatnika koji je redarstvo 10. VII 1893. podnio »upravitelj telefona« Oršanić. Fotokopija u PTT muzeju u Zagrebu.

177) A. H. — Zemalj. vlada — U. p. spis broj 21901/1893. u spisima broj 1957 i 15086/1894, svez. 10—7.

178) A. H. — Zemalj. vlada — U. p. spis broj 21901/1893, svez. 7—10.

179) »Obzor« broj 204 od 6. IX 1893.

180) »Agramer Zeitung« No. 205 od 7. IX 1893.
O osoblju koje je radilo na Schwarzovoj centrali neke podatke navodi inž. Katušić u već spomenutom članku. Prema njegovim podacima na centrali su bili zaposleni:
Oršanić, tehnički savjetnik i zamjenik Schwarzov u poslovima Središnjeg telefonskog ureda;
Šešerko Dragutin, telefonsko-telegrafski tehničar;
Mlakar Filip, nekvalificirani pomoćni radnik na centrali;
Rihtarić Betika, telefonistica
Sekulić Laura, telefonistica
Soronijević Viktorija, telefonistica
Inž. Katušić, koji je u službu kod Ravnateljstva pošta i brzojava u Zagrebu stupio 1913, zatekao je sve spomenute telefonistkinje u službi kod ovog ravnateljstva, pošto su nakon likvidacije Schwarzove centrale bile preuzete u državnu službu. Viktorija Soronijević je nakon otvaranja telefonske centrale u Osijeku onamo premještena, a Laura Sekulić bila je u službi do 1928. kad je umirovljena.
Dragutin Šešerko (ili Schescherko, kako se potpisivao) bio je brzojavni građovođa, a kao telefonskog mehaničara i instalatera nalazimo ga u jednom spisu Gradskog poglavarstva u kojemu se navodi da mu je 1886. isplaćena određena svota novca »za nabavu telefonskih sprava«. H. A. Z. Zapisnik sjednice od 4. I 1886, točka 4. Godine 1894. spominje se u spisu Zemalj. vlade kao »vještak za uvađanje telefonah i kućnih brzojavah«. Iz molbe koju je te godine podnio vladi da bi mu ova uz ugovoreni godišnji paušal prepustila održavanje svojih telefonskih instalacija, vidi se da je vlada imala svoju telefonsku mrežu s telefonima u Banskim dvorima, regnikolarnoj zgradi, Zemaljskoj blagajni i da je njezina centrala

imala šest podcentrala. Šešerkova ponuda bila je prihvaćena pošto je ponudio povoljniju cijenu nego dotadašnji instalater Jakob Vogrinc, umirovljeni brzojavni građovođa. Šešerko je nastupio posao 1. VII 1894, ali mu je vlada krajem iste godine otkazala »... pošto upitni telefonski namještaj nije u redu držao«. Naslijedio ga je Đuro Gregorović, brzojavni nadčinovnik. Vidi A. H. — Zemalj. vlada presidijalni spisi broj 1618 i 4476/1894, te 2988/1896, u spisu 1618/1964, svez. 6—14. Budući da je inž. Katušić bio prvi stručnjak iz oblasti telekomunikacija koji je pisao o Schwarzovim telefonskim uređajima, i to u vrijeme dok su osobe koje spominje bile djelomično još na životu, upravo je neobično da se nije šire osvrnuo na te uređaje.

181) Sbornik PT naredaba broj 1/1893, str. 8

182) »Slavonische Presse« No. 20 od 4. I 1894.

183) »Slavonische Presse« No. 38 od 16. II 1894.

184) »Slavonische presse« No. 39 od 17. II 1894. U broju 41 od 20. II iste su novine donijele vijest o rezultatima pokusa prijenosa na liniji Trst—Beč—Berlin. Iz Berlina je prenošena jedna arija iz operete »Ptičar«, a iz Trsta arija iz »Cavalleria rusticana«. Dok se ova muzička izvedba čula dosta dobro, tj. arije ali ne i riječi, dotle je prijenos razgovora bio dosta nejasan. S obzirom da je prijenos obavljen na udaljenosti većoj od 1000 kilometara, novine su zaključile da tek budućnost može pokazati da li će prijenosi na velike udaljenosti biti ostvarivi. Imale su pravo, jer je tek 1899. to omogućio Mihajlo Pupin svojim samoinduktivnim svitcima (Selbstinduktionsspule).

185) »Agramer Zeitung« No. 40 od 19. II 1894. Također »Narodne novine« broj 259 od 13. III 1894.

186) Evo tog popisa na osnovi kojega bi se mogla rekonstruirati potpuna osječka telefonska mreža, pod uvjetom poznavanja ondašnjih i današnjih naziva predjela, ulica i trgova grada Osijeka. Zbog toga donosimo popis u originalu:

a) In der Oberstadt, Comitatsgasse: Nr. 1, 2, 4, 5, 9, 15, 18, 22, 30, 36, 44 und der israelitische Tempel.
Auf dem Hauptsplatze die Besitzer der Häuser Nr. 3, 11, und 13; in der Kapuzinergasse die Besitzer der Häuser Nr. 1, 7, 15, 21, 28, 31, 37, 40, 42, 43, 55, 59 und 65; in der Dessathygasse die Besitzer der Häuser Nr. 18, 24, 30, 34, 42, 44, 48, 52 und 54. Ferner die Besitzer folgender unnumerirter Häuser und zwar: Vybiral, Sallopek, »Union« — Dampfmühle und Gasanstalt.

b) In der Festung, Hauptgasse: die Besitzer der Häuser Nr. 31, 26, 24, und 22, und in der Postgasse des Hauses Nr. 2, und die Kavallerie-Kaserne.

c) In der Unterstadt am Hauptplatz und in Platzgasse: die Besitzer der Häuser Nr. 1, 2, 5, 9, 13, 15, 16, 18, 20, 23, 27, 39, 31 und 33; in der Hauptstrasse die Besitzer der Häuser Nr. 1, 5, 8, 14, 20 und 24; in der Florianigasse der Besitzer des Hauses Nr. 6 und 12.

187) »Slavonische Presse« No. 98 od 28. IV 1894. Ovdje treba spomenuti da je prvu reklamu o prodaji telefonskih aparata u nas objavio osječki Optički i kirurški institut R. Weiss u »Slavonische Presse« No. 7/1893. Institut je raspolagao i vlastitim monterima, Zanimljiva je i ilustrativna vinjeta ove reklame, koja prikazuje bijesnog telefonskog pretplatnika u trenutku dok pokušava razgovarati telefonom. R. Weiss nije bio jedini koji se bavio prodajom telefonskih aparata, pošto se uz njegovu reklamu nalazi još jedna tvrtka koja se na fotografiji kojom raspolažemo vidi samo djelomično.

188) »Slavonische Presse« No. 98 od 28. IV 1894. Nazive mjesta nismo razriješili pošto nismo raspolagali odgovarajućim kartama odnosno popisima mjesta.

189) »Slavonische Presse« No. 102 od 3. V 1894. U izvorima do kojih smo došli nismo naišli na podatak o izgradnji i vremenu izgradnje općinske telefonske mreže u Osijeku. Može se pretpostaviti da se općina na izgradnju odlučila onda kad je uvidjela da javni natječaji za izgradnju koncesionirane mreže ostaju stalno bez rezultata.

190) »Slavonische Presse« No. 116 od 22. V 1894.

191) »Slavonische Presse »No. 117 od 23. V 1894. Također »Agramer Zeitung« No. 118 od 25. V 1894.

192) »Slavonische Presse« No. 122 od 30. V 1894. Također »Agramer Zeitung« No. 123 od 31. V 1894. i »Narodne novine« broj 123 od 31. V 1894.

193) »Slavonische Presse« No. 123 od 31. V 1894. U ovom broju objavljen je i popis sviju 77 pretplatnika koji su toga dana ukopčani u telefonsku centralu. Taj popis može se smatrati našim prvim telefonskim imenikom, pa ga zbog toga ovdje prenosimo cijeloga; ne samo zbog kurioziteta, već i zbog toga što donekle pruža društvenu i privrednu sliku grada Osijeka onoga vremena.

Nr. 1 »Slavonische Presse« (Buchdruckerei Carl Laubner)
2 Oesterreich-ungarische Bank
3 Feuerwehr Oberstadt
4 Königl. Comitatsbehörde
5 Franz Ruber
6 Dr Wilchelm Winter
7 F. S. Thürner's Sohn
8 Reisner & Armann
9 Grand Hotel
10 Johan Schreiber's Sohn
11 Dr Carl Neumann
12 J. A. Bauer
13 Hotel Central

14 Vukaregulirung
15 Anton Erben
16 Sal. Schwarz (wegen Uebersiedlung nicht eingeschaltet)
17 Peter Zimmer
18 Gemeinde Retfalu
19 Stefan Heim
20 Leopold Rieder
21 Landw. Gesellschaft
22 Djakovarer Walzmühle
23 A. v. Reisner
24 Ad. Krauss & Weinberger
25 Franz & Emil Plazzeriano
26 Nikola v. Szallopek
27 »Fonciere«
28 »Essegger Sparcassa«
29 Stefan Piller
30 Kön. Bezirkbehörde, Unterstadt
31 Joseph Poischil
32 Kaj. Šeper
33 Franz Rosmayer
34 Vaso Gjurgjević
35 I. Essegger Walzmühle, J. Krauss Söhne (Bureau)
36 Trammwaygesellschaft
37 Sorger, Wissmayer & Cie.
38 Dampfmühle J. Krauss Söhne, Unterstadt
39 Handels und Gewerbekammer (wegen Uebersiedlung nicht eingeschaltet)
40 Union Dampfmühle
41 J. Berger (Schanzl-Gasse)
42 Direction Landespital (Dr Schwarz's Wohnung)
43 Spar-und Aushilfswerein
44 Ig. Freund/Unterstadt
45 Gasverk
46 J. Frank & Comp.
47 Armenhaus Neustadt
48 Carl Bertholovich
49 Staats-Bahnhof Oberstadt
50 Stadtgarten Comitee
51 Unione Adriatica di Sicurta
52 Friedrich Philipp
53 Josepf Kunetz
54 Stadtmagister Festung
55 Michael Rajal
56 Adi Kraus' (Wohnung)
57 Slav. Landes-Central Sparcassa
58 Casino Verein
59 Dr Hugo Spitzer
60 Julius Miskolczy (Franco-Hongroise)
61 Landespital (Unterstadt)
62 König. Bezirksgericht Unterstadt
63 J. Berger Kronenwerk.
64 Jacob Sorger

65 Kön. Strombauamt
66 Alex. Rottenbücher
67 S. Weiss & D. Hermann (Uniformirungsanstalt)
68 Staatsbannhof Unterstadt
69 J. M. Bauer Brauerei Unterstadt
70 »Slavonia« Dampfmühle Unterstadt
71 Glasfabrik
72 »Drau« Redaction
73 König, Staatsanwaltschaft
74 König, Gerichtshof
75 J. N. Schulhof
76 K. Post und Telegraphenamt, Unterstadt
77 K. Post und Telegraphenamt Festung

194) »Slavonische Presse« No. 124 od 1. VI 1894.

195) »Slavonische Presse« No. 125 od 2. VI 1894.

196) »Slavonische Presse« No. 124 od 1. VI 1894.

197) A. H. — Zemalj. vlada — U. p. spis broj 21901/1893, svez. 10—7. Tu liniju tražila je trgovačko-obrtnička komora u Rijeci, s tim da bi se dalje produžila do Trsta.

198) Ungarisches statistisches Jahrbuch — Neue Folge I/1893, II//1894. Uspoređujući zagrebački telefonski promet s onim u Novom Sadu iste godine, dobiva se ovaj odnos:

	Zagreb	Novi Sad
centrale	2	1
pretplatnika	144	59
dužina vodova u km	131	93
aparata	129	60
razgovora	83.380	35.128
ukupan prihod	8.297 for.	3.028
osoblja	5	3

199) »Narodne novine« broj 297 od 29. XII 1893. U Austriji je 1894. izvršen otkup zadnjih 11 privatnih telefonskih mreža. Posljednja je otkupljena gradska mreža u Beču uz naknadu akcionarskom društvu za svotu od četiri milijuna forinti. Vidi Elektrotehnik und Maschinebau, Wien 9/1958. str. 314.

O otkupu mreža u Ugarskoj ne raspolažemo podacima. Potkraj 1894. Austrija već raspolaže sa 104 državnih lokalnih mreža. PTT Verordnungsblatt 7/1895, str. 26.

Nakon otkupa, tj. podržavljenja i monopolizacije telefonskog prometa u bečkom ministarstvu trgovine, osnovan je poseban odsjek za PTT saobraćaj, na čelu s generalnim direktorom. Zračni vodovi poboljšani su primjenom Hughesovog duplex-sistema. Već tada je najavljena izgradnja telefonske linije Beč—Trst—Pazin—Pula—Zadar duga oko 1000 kilome-

tara, od čega bi 155 kilometara otpalo na podmorski kabel Pula—Zadar. ZFE, Wien 1/1895, str. 1. Zapravo na toj trasi položen je telegrafski, dok je telefonski kabel položen tek mnogo kasnije.

200) »»Agramer Zeitung« No. 296 od 28. XII 1894.

201) »Agramer Zeitung« No. 297 od 29. XII 1894. Istog dana također i »Narodne novine« i »Obzor«.

202) »Agramer Zeitung« No. 4 od 5. I 1894. Također »Narodne novine« broj 4 od 5. I 1894. U vezi s objavljenim planom telefonizacije, objavljen je u Sborniku PT naredaba 1/1894, str. 115 i prvi cjenik telefonskih aparata, iz kojega se mogu utvrditi vrste aparata koji su se u to vrijeme upotrebljavali i njihove cijene:

Berliner	40 for.
Berliner za kraće vodove	40 for.
Deckert-Homolka	40 for.
Ader	41 for.

Prema napomeni na kraju cjenika, u kojoj se ističe da se ove vrste aparata neće više nabavljati ni prodavati, čini se da je to bila rasprodaja ostataka pred prelazak na nove vrste i tipove aparata. U cjeniku se nalaze i cijene za telefonske centrale neoznačene vrste za 100, 50, 25 i 10 pretplatnika.

203) »Agramer Zeitung« No. 8 od 8. I 1894.

204) A. H. — Zemalj. vlada — U. p. spis broj 1975 i 15086/1894, pozivom na broj 25264/1886.

205) H. A. Z. Zapisnik sjednice od 1. VIII 1895 »... dozvoljava se priključenje niza gradskih i javnih ureda na telefonsku centralu i odobrava trošak od 195 for. kao i trošak za izgradnju telefonske linije do čuvarske kuće na gradskom kanalu koji iznosi 200 for.« Iz zapisnika se vidi da je općina unatoč postepenom ukopčavanju u državnu telefonsku mrežu još uvijek gradila svoje vlastite linije za koje se moglo očekivati da ih država u dogledno vrijeme neće izgraditi.

206) »Agramer Zeitung« No. 83 od 11. IV 1894. i No. 161 od 14. VII 1894.

207) »Agramer Zeitung« No. 171 od 26. VII 1894.

208) »Agramer Zeitung« No. 196 od 27. VIII 1894. U »Obzoru« broj 124 od 30. V 1895. objavljen je članak kojim se vlasnike kuća umiruje radi neosnovanog vjerovanja da telegrafske i telefonske žice privlače gromove. Tome se ne treba čuditi, ako se zna da je Innsbruck zbog protivljenja vlasnika kuća dobio telefonsku mrežu istom polovicom 1893, a bilo je planirano za 1889. godinu. ZFE, Wien svez. 17-19/1898.

209) A. H. Presid. spisi broj 978 i 1618/1894. Kako su stari Zagrepčani gledali na telefonske vodove postavljene po krovima kuća predočuje članak objavljen u »Narodne novine« broj 18 od 22. I 1895.

»Telefonske neugodnosti — Neima sumnje, da telefon spada među najsgodnije izume našeg doba. Tko je prije deset godina mogao i pomisliti na to, da ćemo se na stotine kilometara daleko moći po žici razgovarati, kao da smo u jednoj te istoj sobi i kao da se gledamo lice u lice.

No ima telefon i jednu veliku neugodnost za gradske stanovnike. Kad udara vjetar, zna jedna telegrafska žica brujati tako, da se na 200 korakah čuje; kakav istom šum razprostire 40—50 žicah telefona, što su lanjske godine po Zagrebu razapete, od jednog kućnog krova do drugog«

210) A. H. — Zemalj. vlada — U. p. spis broj 576/1895, svez. 6—14 i 24710/1894, svez. 10—7.

211) »Agramer Zeitung« No. 66 od 20. III 1895.

212) »Obzor« broj 66 od 20. III 1895. Također A. H. Zemalj. vlada — U. p. spis broj 28713/1894, svez. 10—7.

213) »Agramer Zeitung« No. 75 od 1. IV 1895. Također A. H. Zemalj. vlada — U. p. spis broj 17838/1895; 48061/1894. i 24710/ /1894, svez. 10—7; »Varaždinski viestnik« od 12. III i 24. VIII 1895.

214) »Agramer Tagblatt« No. 82 od 9. IV 1895; »Agramer Zeitung« No. 82 od 9. IV 1895; »Narodne novine« broj 82 od 9. IV 1895. Da se puštanju u promet prve državne telefonske centrale nije ni sa državne ni komunalne strane pridala onakva pažnja kako što je to bilo u Osijeku, vidi se već i po tome, što prilikom otvaranja centrale nije bilo nikakve prigodne proslave. Gotovo do pred sam dan otvaranja u Zagrebu je boravio ugarski ministar trgovine, koji je nakon višednevnog boravka u gradu ovaj napustio 6. IV 1895. Razlog tome može se najvjerojatnije pripisati općem nezadovoljstvu zbog otezanja i zastajanja radova na izgradnji mreže, a svakako i tome što ova ustvari i nije bila rekonstruirana onako kako se to očekivalo. Nešto poboljšana i proširena Schwarzova mreža služila je i nadalje, gotovo sve do 1902. kada se konačno pristupilo temeljitoj rekonstrukciji.

215) Registar spisa Trgovačko-obrtničke komore u Splitu, spis broj 422, 617, 784 i 930/1894. Spisi nisu pronađeni.

216) »Il Dalmata«, Zadar No. 52 od 30. VI 1894.

217) Registar spisa Trgovačko-obrtničke komore u Splitu, spis broj 1451 i 1452/1894. Spisi nisu pronađeni.

218) »Il Dalmata« No. 92 od 17. XI 1894. Izvod iz članka: »Električne žice u našem gradu postale su stvarnost. Stari mletački lavovi ništa o tome ne znaju. Uz žice za rasvjetu sada se postavljaju i žice za telefon, pa se već može razgovarati s Brodaricom i Arbanasima. Kakva je to krasota moći, na primjer, čuti razgovor između Široke ulice i tvornice Vlahov. Ipak se kroči naprijed!«

219) Polaganju kabela dat je vrlo širok publicitet. O tome osim zadarskih pisale su još i austrijske i ugarske novine. Vrlo iscrpan opis dat je u radu K. v. Barth: Ueber die Legung einse Seekabels von Pola nach Zara — u ZFE, Wien 9/1895. str. 249. Vidi još »Smotra dalmatinska« broj 2 od 5. I 1895. i »Il Dalmata« No. 98 od 8. XII 1894.

220) »Il Dalmata« No. 98 od 8. XII 1894.

221) »Jedinstvo«, Split, broj 1 od 4. I 1895.

222) »Il Dalmata« No. 10 od 2. II 1895 i No. 16 od 23. II 1895. Također »Narodni list«, Zadar, broj 11 od 6. II 1895.

223) »Il Dalmata« No. 21 od 15. III 1895.

224) »Smotra dalmatinska« broj 28 od 6. IV 1895. Također »Il Dalmata« No. 30 od 13. IV 1895.

225) »Jedinstvo« broj 28 od 5. IV 1895.

226) »Jedinstvo« broj 27 od 9. VI 1895. Osebujnom terminologijom i s izrazitim lokalnim koloritom obavijestio je splitske težake o otvaranju telefona i »Pučki list« ovim riječima:

»Glasonoša — U subotu na 6 travnja otvorila se je u Splitu glasonosna mreža. To su žice poput onih od brzojava, pa po njima prinosi se glas iz jednog mista u drugo.

Na primir općina je na srid grada, a kuće Katalinićeve na Bačvicama, dakle daleko blizu kilometar puta, te sada po ovim glasonosnim žicama možeš se razgovarati s općine s Katalinićem isto kao da on sidi uza te u sobi.

Ovo je stvar veoma lipa i zgodna.«

Dr VELIMIR SOKOL

STOGODIŠNJICA TELEFONIJE U HRVATSKOJ

Tehnički urednik

Zvonimir Sokol

Lektor

Silvija Korić

Korektor

Zvonimir Sokol

Slika na ovitku predstavlja izvadak iz cjenika koji je izdao Ivan Deberto prvi zagrebački trgovac telefonskim materijalom i telefonski instalater

TISAK: ZADRUŽNA ŠTAMPA OOUR KNJIGOTISAK, ZAGREB

